

פסקי מרן הראי"ה קוק זצ"ל לחג הפסח

ונלווה לו מאמר "מדינת ישראל והמנון התקווה"

ערך: עמיחי כנרתי

מהדורה שניה, עם הוספות ותיקונים

לע"נ אימי מורתי מרת שולמית פרידה ע"ה

וסבתי מרת חיה שיינדל פיינטוך ע"ה

תנצב"ה

ניתן להשיג את החוברת אצל משפחת כנרתי, טל' 02-9709988

תוכן הענינים

5.....	הקדמה.....
9.....	ביעור וביטול חמץ (מכתי"ק).....

אזהרות הרב לפסח:

10.....	קובץ אזהרות א'.....
30	קובץ אזהרות ב'.....
35.....	קובץ אזהרות ג'.....
41.....	לקט פסקים ומנהגים חדש מתוך ספרי הראי"ה.....

נספחים:

45.....	אמירת "והוא רחום" בלילות חול המועד.....
48.....	בענין מכירת חמץ הנהוגה בזמננו ע"י טפסי הרשאה ציבוריים.....
51.....	אחיזה ביסודות הפשוטים בליל הסדר.....
55.....	הקישור לכלל ישראל במועדים.....
58.....	מדינת ישראל והמנון 'התקוה'.....

ההצלחה הרוחנית גדולה היא
 כשחושבים להאיר את הנשמה מהאור הגנוז שבכל מצוה בזמנה,
 ודבר בעיתו מה טוב.
 (עולת ראייה ח"ב עמ' שסח).

שאלתי את פי מרן [הגרש"ז אויערבך זצ"ל], בנוגע לחבורה בישיבת מיר שלומדים כל יום זמן מה משנה ברורה חלק א', האם יש להפסיק לפני כל חג ללמוד הלכות החג, או שמא כל אחד ילמד את הלכות החג בפני עצמו (מסתמא בפחות עיון). דלכאורה ההלכות במשנה ברורה חלק א' קודמות להלכות חג, שהרי הם נוגעות בכל יום.
 ואמר מרן, שטוב להפסיק בכדי ללמוד הלכות חג, שהוא דבר חשוב מאוד לעסוק בהלכות אלו שנוגעות למעשה,
 וגם נכון לעשות כך שזה נותן טעם לשבח לכל החג,
 וגם כיון שעומד זה על הפרק והוא למעשה, לומדים את ההלכות כדי לדעת ועם הרבה רצון.
 ואע"ג שהלכות ציצית וכדו' נוגעים בכל יום, הלא יש הלכות לאין סוף שנוגעים תמיד, ואי אפשר לדעת את כל ההלכות בבת אחת, ממילא טוב לנהוג כנ"ל.

[ספר מעדני שלמה, פסקי הגרש"ז אויערבך זצ"ל]

הקדמה

בשבח והודיה להשי"ת הננו זוכים להיכנס אל הקודש, בביאור פסקיו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל לחג הפסח.

רוב הפסקים לקוחים מרשימת ה"אזהרות" לפסח שהיה מרן הרב זצ"ל מעורר ומזכיר לציבור בשבת הגדול, ונדפסו בספריו שו"ת "אורח משפט" וסידור "עולת ראייה".¹ עליהם הוספנו עוד רשימה קצרה של פסקים לפסח משאר ספריו.

בס"ד זימן השם לידינו מכת"ק רשימה נוספת של אזהרות מהרב שעדיין לא נדפסה. הוספנו משם רק אזהרה אחת ב"לקט פסקים ומנהגים חדש מתוך ספרי הראי"ה" (סעיף ט'), מכיוון שרוב האזהרות כתובות שם בקצרה, כרשימה בעלמא להזכיר לדורש ראשי פרקים, וכן רוב הרשימה ככולה שווה לאזהרות שנדפסו. כמו-כן מעט מקבילות משם הוספנו בהערות.² ואף שמעט הכמות הוא, מ"מ מילתא אלבישיהו יקירא (ראה שבת י', ב'). הכת"י הוא מעזבונו של הג"ר רפאל הכהן קוק זצ"ל, רבה של טבריה, ואחינו ותלמידו של מרן הרב זצ"ל, ויה"ר שיהיה לע"נ הטהורה. כמו כן העתקנו מתוך הגנוזים הנ"ל פיסקה אחת בדרך המוסר על ביטול וביעור חמץ, בתחילת חוברת זו.

ביאור הפסקים בחוברת זו כולל פתיחת ראשי תיבות, השלמת מילים (והם בסוגריים מרובעים), הערות והפניות. בד"כ ההפניות הן לשולחן ערוך, וכן למשנה ברורה שהוא הפוסק המכריע לפי מרן הרב זצ"ל והרצי"ה זצ"ל,³ וכנהוג היום בקהילות האשכנזים. בדרך כלל השתדלנו לקצר בהערות כשאין בפסק חידוש גדול, כדי שלא להלאות את הקורא, חוץ מכמה מקומות שבהם הארכנו מעט בהערות.

1. רוב ה"אזהרות" נראה שהם מתקופת חוץ לארץ, בהיות הרב זצ"ל רבה של בויסק או זיימל. [ראה בקובץ א' סע' ל שמדבר על חריין למרור, ובארץ הרי נוהגים לקחת חסה. וראה בקובץ ב' סע' יא שכתב "לסדרים", דהיינו גם סדר ביו"ט שני של גלויות. בקובץ ג' (מסידור עולת ראייה) כתב הרצי"ה זצ"ל שהוא משנות התר"נ, שבה היה הרב בחו"ל (זיימל), וגם מפורש שם (סע' לא) סדר שני]. ונפקא מינה מזה, שאם נמצא תשובה או פסק משנים יותר מאוחרות, נאמר שחזר בו, ומשנה אחרונה עדיפה וקובעת.

2. על קובץ א' סעיף כז וסעיף ל, ועל קובץ ב' סעיף ג.

3. והם מהראשונים שקבעו זאת. בהספד מרן הראי"ה זצ"ל על החפץ חיים זצ"ל (ונדפס בספר מאמרי-הראי"ה) כתב על ספר משנה ברורה: **"קבע לו כבר נחלת עולמים, בתור ספר פוסק מבוסס שהלכה כמותו בכל מקום"**. כך גם לשונו של רבינו הרצי"ה זצ"ל: **"הכרעת המ"ב, שהוא נתקבל ונתפרסם בהסכמת גאוני הדור הקודם כפוסק אחרון בתפוצות ישראל"** (הקדמה לעולת-ראיה, ח"א עמ' ט'). אמנם יש מקומות בודדים שלא נהגו כמזה, ראה רשימה בספר מקראי קודש לר"מ הררי על פסח, בסוף "קונטרס שיעור כזית" עמ' תרלו-תרלז.

והנה בזמננו רגילים בשבת הגדול לשמוע דרשות על פסח בסגנון של פלפול ובירור ענין הלכתי, או דרוש בעניני אגדה. וחידוש הוא לנו לראות אצל הרב זצ"ל, שידוע כמה רב חיליה וגובריה בכל מקצועות התורה, דרשה לשבת הגדול שכוללת פסקים, שחלק גדול מהם ידוע ופשוט ללומדים⁴. ולכן נכתוב כאן מעט לברר ענין זה:

כתב בספר מנהגי מהרי"ל (מהדורת מכון ירושלים עמ' ט'), שפעם מהרי"ל סיים את דרשתו לשבת הגדול באמירה זו: "ידענא בעם זה דכולם יודעים הלכות המועד מקטנים ועד גדולים, וכל שכן הלומדים שידועים דברי רז"ל. **אפילו הכי מוטל על הציבור לשמוע הדרשה, שמתוך כך משימים אל ליבם בשעת מעשה**".

ומבואר שבדרשה היו הרבנים מזכירים לציבור את הלכות החג, ויש תועלת בכך. ועוד כתב שם: "לעולם דורשים בשבת הגדול כשאין ערב פסח חל בו, דאז צריכין להקדים ולדרוש [בשבת שלפניו]⁵". וכ"כ על פיו האחרונים בסוף סי' ת"ל, ובמ"ב שם ס"ק ב. והיינו לשיטתו שהדרשה עוסקת בהלכות הפסח, שצריכים לדעת בשביל להתכונן לפני החג, לכן כשחל ערב פסח בשבת צריכים להקדים את הדרשה. ובמשנה ברורה (סי' תכ"ט ס"ק ב') כתב:

"ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול. והעיקר להורות לעם דרכי ה' ללמד המעשה אשר יעשון, דהיינו דיני הגעלה וביעור חמץ ואפיית המצה ושאר הלכות פסח, אבל אם יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא אין יוצאין בזה ידי חובתן".

ומ"מ יש מגדולי ישראל בדורות האחרונים שהעידו שלא נהגו אצלם כך: א. "ותקנה זו לא נתבטלה מישראל שכל חכם היה שונה לתלמידיו הלכות הרגל שלושים יום לפניו כדי שיהיו בקיאים בהלכותיו וידעו המעשה אשר יעשון, ולהמון עם היו דורשים הלכות הרגל בשבת שלפניו, שבשבת זו היו מתקבצין כל העם מכל הכפרים לשמוע הלכות הרגל מפי החכם. לפיכך נהגו בדורות האחרונים שהחכם דורש הלכות פסח בשבת שלפניו.

והעיקר לדרוש ולהורות להם דרכי ה' וללמד להם המעשה אשר יעשון, ולא כמו שנוהגין עכשיו" (שו"ע הרב, סי' תכ"ט).

ב. "...מפני שיש במכירת חמץ כמה עיקולי ופשוטי, מחוייב כל רב ומורה בכל שבת הגדול להורות העם איך יאמרו ואיך יעשו שטר קנינים המועילים כמו שאנו רגילים פה, וכל בני קהילתנו מוכרים בשטר המתוקן מתחת ידינו ואפילו הכי אני מזהיר ומלמדם בכל שנה, וכן נכון, אבל אין מנהג הרבנים כך, אלא דורשים בשומר שמסר לשומר או קציצה וכדומה, והעם מוכרים עפ"י דרכם ומנהגם..." (שו"ת חתם סופר, ח"א סי' קיא).

4. אמנם מסתבר שהדרשה כללה גם מעט דרוש באגדה (ראה בספר דרשותיו "מדבר שור" שתי דרשות לשבת הגדול, וראה כאן בקובץ א' סע' ט), ואולי גם חלק עיוני פלפולי.

5. הושלם ע"פ ה'שינויי נוסחאות' שם.

6. ע"פ המגן אברהם שם (בקיצור).

א"כ עלה בידנו שהמנהג הנכון בדרשת שבת הגדול הוא כדרך שנהג הרב זצ"ל, אע"פ שרבים לא נהגו כך.

החוברת נכתבה לע"נ אימי מורתי היקרה, מרת שולמית פרידה ע"ה הכ"מ, שלצערנו הרב הסתלקה מאתנו אשתקד, ו' תמוז תשס"ח. כבוד התורה היה יקר בעיניה, ובוודאי אם היתה עימנו היתה שמחה מאוד בחוברת זו, ועכשיו התקיים בזה "ברא מזכה אמא", לעילוי נשמתה. והנה רבי חנינא הכיר טובה לאמו על "חמין ושמין" שסכתו בילדותו, שהם העמידוהו בזקנותו (חולין כד:). ובדרך דרוש ידוע הפירוש בזה, ש"חמין" היינו החמימות הרגשית שנתנה לו אמו, ודבר זה נתן לו כוחות רבים עד זקנותו. יה"ר שיתן ה' כוחות לאבי מורי יבלחט"א ר' יוסף מרדכי להמשיך בדרך התורה וגמילות חסדים, בבריות גופא ונהורא מעליא.

נזכיר כאן גם את חמי הרב מאיר האיתן (הייטער) זצ"ל, ששימש בקודש כרב האזורי של השומרון. היה עובד ה' בכל ליבו, קשור לדמותו של סבו הגאון רבי משולם ראטה זצ"ל, מח"ס קול מבשר, ולרבותיו בישיבות כפר חסידים ומרכז הרב. זכה להיות ממיישבי השומרון הראשונים, ובעיר אש הקודש שבקרבו חיזק את חומות הדת בישובים החדשים שקמו. "מה זרעו בחיים אף הוא בחיים", בס"ד המשפחה הולכת לאורו ומתחנכת בדרכו. גם נודה לחמותי היקרה על כל טובתה אלינו, ויחזקה ה' בכל מעשיה הטובים, שזוכה לעודד ולתת תקוה ומרפא לנפשות כואבות. התודה והברכה לשיבת איתמר שבצילה אני חוסה, ולישוב איתמר שבשומרון, שבו אנו זוכים לגור.

ויהיו נא אמרינו בבירור מקחו של צדיק, לרצון לפני אדון כל!

עמיחי כנרתי

איתמר, אדר תשס"ט

למהדורה השניה

אשרי כל מי שזוכה לאחוז בשיפולי גלימתו של מרן הראי"ה, הרב הדומה למלאך ה' צבאות, עמוד האש ההולך בראש המחנה. מידת גובהו וכללותו לא מנעו ממנו את ראיית הפרטים, בחיבת נפש לכל פרט הלכתי, גדול או קטן. אף בחוברת זו אנחנו נפגשים עם מידת פשטותו והתפרטותו של הרב, בסידורו את הלכות הפסח לציבור בנוסח נעים וברור, לחזקם ולהעירם במקום שנצרך. ב"ה שזיכנו להוציא לאור מהדורה שניה של החוברת, עם הוספות ותיקונים.⁷

7. ההעתקות מכתבי הרב נעשו ברובן בעזרת תוכנת "כתבי הרב קוק ותלמידיו" – בהוצאת הרב דב גולדשטיין ודרור שילה.

נציין שמלבד הוספות ושינויים מקומיים רבים, נוספו דברים חשובים בנספח "אחיזה ביסודות הפשוטים בליל הסדר", וגם נוסף נספח בשם: "הקישור לכלל ישראל במועדים".

ועוד צורף לחוברת מאמר על "מדינת ישראל והמנון התקוה", שנדפס תחילה לפני שנה בכתב עת "עת למחשבה" (הוצאת ישיבת איתמר) גליון י"ב.

כאמור החוברת יצאה לאור לע"נ אמי ע"ה, ואזכיר כעת גם את אמה, סבתי היקרה מרת שרה פיינטוך ע"ה שנלב"ע שנתיים אחריה, י' אלול תש"ע. אוד מוצל מאש, משרידי חרב של השואה האיומה, אותה עברה בגבורה ובניסים גדולים. זכתה לעסוק הרבה בעמל כפיה במצוות ישוב הארץ בחקלאות במושב חניאל, ולראות צאצאים רבים הולכים בדרך ישראל סבא. יהי זכרה ברוך.

וכעת לפני מסירת החוברת לדפוס, מזועזעים וכואבים כולם על רציחתם של הקדושים הרב אהוד פוגל זצ"ל הי"ד, ר"מ בישיבת איתמר, אשתו רות ושלושה מילדיהם, הי"ד. לומדי תורה, אוהבי הארץ, אנשי חסד, וחינכו ילדיהם לתורה ומידות טובות. ארץ אל תכסי דמם! יהיו הדברים גם לעילוי נשמתם.

יהי רצון שנזכה להגדיל תורה ולהאדיר, אנחנו וכל בית ישראל, ויקרא בנו הפסוק 'ישראל אשר בך אתפאר'.

עמיחי כנרתי

איתמר, אדר ב' תשע"א

ביעור וביטול חמץ

...מהתורה בביטול בעלמא סגי,⁸ [מפני] שהתורה חייבתנו בשלמות השכל שהוא שלמות האחרון והתכלית, כמש"כ הרמב"ם במורה נבוכים⁹ בטעם שלא נשאר ענין המידות הטובות מפורש בתורה. ודרך תיקון המידות הוא שישכיל האמת, וזהו ביטול שכלי למידות הרעות, וממילא יתבערו. רק שיש לחוש כיון שבטבע הגוף נמצאים [כוחות רעים], והאדם באשר הוא אדם ישתכח ממנו לשעה השכל ויגרר אחר הטבע הרע, וישחית ע"י מעשה רע חלילה גם הוד קדושת השכל. על כן יעצונו¹⁰ וחייבנו חז"ל בדרכיהם הישרים, שהורו לנו לבערו גם מהמציאות שחוץ לשכל כמו שמתבער בשכל¹¹. על כן ביעור דרבנן וביטול דאורייתא¹². [מרן הראי"ה זצ"ל, מכת"ק]

8 פסחים ד, ב.

9. ראה במו"נ מהדורת מוסד הרב קוק עמ' תיד-תטו, ועיי"ש בעמ' שלז-שלח.

10. ראה רמב"ם סוף הלכות תמורה שכל דיני התורה הם עצות בשבילנו מרחוק מגדול העצה.

11. והיינו, שהחמץ מרמז על יצר הרע, המכונה בחז"ל "שאר שבעיסה". נראה גם באזהרות להלן פרק א סע' ט "דרך הערת המוסר לענין ביעור חמץ", על דרך זו שחמץ מרמז על יצה"ר. וכותב כאן הרב, שאדם לא יכול לסמוך על ידיעותיו השכליות, בגלל שהגוף לעיתים מתגבר על השכל, ולכן צריך לבער את הרע מהעולם. והוא יסוד ידוע בתורת המוסר, שחולשת האדם לעמוד מול תאוותיו וחומריותו יכולה להעבירו על דעתו ודעת קונו.

12. כעין זה גם מבחינה הלכתית כתב תוס' בתחילת פסחים, שאף אחר הביטול צריך מדרבנן לבער שמא יבוא לאכול. אמנם שם נראה שהוא חשש לשגגה, וכמפורש בשאלות פרשת צו ובמאירי תחילת פסחים, וכאן הוא חשש להתגברות החומריות והתאוות.

קובץ אזהרות א'

שו"ת אורח משפט סימן קכ"ח

[הקדמת הרצ"ה זצ"ל: אזהרות לעניני פסח שהיה מזכיר אאמו"ר הרב זצ"ל בשבת הגדול]

(א) אזהרה ראשונה כוללת כל המצוות הנהוגות בחג הקדוש הזה, וידין האדם מזה על כל המצוות, כי קיי"ל מצוות צריכות כוונה¹, והיינו כל המצוות דאורייתא הכוונה מעכבת בהן. ומצוות דרבנן אף שיש אומרים א"צ כוונה², מ"מ ודאי לפי האמור בספר חרדים³ דביטל מצות עבודה שבלב⁴, הוא הדין במצוות דרבנן, שכולן עבודה הן, צורך גבוה. על כן ביעור ובדיקת החמץ ומכש"כ ביטולו⁵ יכוון האדם לקיים מצות בוראו, או הוא עושה המצוה כמאמרה⁷, וכמו כן סיפור יציאת מצרים ואכילת מצה ומרור וארבע

1. ראה פסחים קיד, ב ור"ה כח, ב שנחלקו האם מצוות צריכות כוונה. [בביאור השיטה שא"צ כוונה, ראה ב'טוב ראי' ר"ה כח, ב]. בשו"ע סי' ס סע' ד הביא את שתי השיטות ופסק שצריכות כוונה, ובביאור הלכה שם דן האם השו"ע פסק כך מספיקא או בוודאי. וראה ב'אורות הקודש' ח"א עמ' קכד דברים נפלאים על "תחיית הכוונה".

2. ראה במ"ב שם ס"ק י.

3. כוונתו ל"קיצור ספר חרדים" שכתב רבי אברהם דאנציג (בעל ה"חיי אדם"), המכונה גם "מצות משה", ונדפס בספרו "זכרו תורת משה".

4. זה לשונו שם (פ"א סע' י): "נראה לי דלכ"ע עכ"פ העושה איזה מצוה מן המצוות בלא כוונה ביטל עשה זו, שהרי לכ"ע נאמר מקרא זה ("ולעבדו בכל לבבכם") על כל המצוות. ואף למאן דאמר מצוות אינן צריכין כוונה, היינו שעכ"פ יוצא ידי המצווה, ומ"מ עבר על עשה זו". וראה בספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ה, ובדברי הרמב"ן שם שהפסוק "ולעבדו בכל לבבכם" מדבר על הכוונה בכל המצוות. וראה בשו"ת יחיה דעת ח"ו סי' כט ובאוצר מפרשי התלמוד (פסחים קיד, ב הערה 98) האם מאן דאמר מצוות צריכות כוונה סובר כך מהתורה או מדרבנן, ומהו המקור בתורה לכך. [דברי ספר החרדים מובאים גם בספר מצות ראייה עמ' מט].

5. וכעין שדנו האחרונים לומר שהמכשיל את חבירו באיסור דרבנן עובר על איסור לפנ"ע מדאורייתא, ראה במנח"ח מצוה רלב.

6. כש"כ ביטולו, מפני שהוא מדאורייתא, לעומת בדיקה שהיא מדרבנן [נאכמ"ל בדברי רש"י, תוס' והר"ן תחילת פסחים], או מפני שהוא בדיבור ולא בעשיה, ראה בביאור הלכה סי' ס ולקמן בהערה 8 [הערת הרב חנן אידלשטיין שליט"א].

7. כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות (שבת סג, א). וראה בדבריו הנפלאים של מרן הרב זצ"ל בביאור מימרא זו בהקדמה לספרו "חבש פאר", וגם שם מבואר שגם הכוונה למצוה כלולה במימרא זו.

כוסות הכל יכוון לשם מצוה⁸, ולא יחשב אכילתו המצה סתם כיושב לאכול בכל הימים בכזית ראשון ובכזית אחרון דאפיקומן ובכריכה⁹.

(ב) בעלי מלאכה יזהרו להפסיק ממלאכתם חצי שעה קודם זמן בדיקת חמץ, דהיינו חצי שעה קודם צאת הכוכבים, וכל אדם יזהר שלא לאכול ולא לעסוק שום עסק מטריד קודם הבדיקה חצי שעה¹⁰.

(ג) הרגיל להתפלל ערבית בביתו ע"פ רוב, אם דעתו היום ג"כ להתפלל בביתו יבדוק תיכף ומיד בצאת הכוכבים ואח"כ יתפלל ערבית. ואם רגיל להתפלל תמיד בבית המדרש, אם היום רוצה להתפלל בביתו אסור לבדוק קודם תפילתו, על כן אסור לאחר תפילתו גם כן, ויתפלל תכף בצאת הכוכבים ויבדוק מיד אח"כ, אבל אם יכול ללכת להתפלל בציבור מותר בכל גווני להתפלל לפני בדיקתו¹¹.

(ד) יש לדעת שעיקר הברכה על ביעור חמץ אינו על הבדיקה לבדה, כי אם על עיקר המצוה של השבתת חמץ שצויה הקב"ה. על כן אין בכך כלום אם לא ימצא חמץ, שעיקר הכוונה על מה שמשבית החמץ, ומכירת החמץ ג"כ בכלל זה¹² וכש"כ הביעור

8. בסיפור יציאת מצרים ודאי צריך גם להבין והתכוון לתוכן של מה שאומר, שהרי לגבי מצוות שעיקרם במחשבה כתבו האחרונים שצריך כוונה לצאת יד"ח, וגם כוונת המילים, ואחרת לא עשה כלום. וראה במצות ראייה עמ' ד, ופסקי תשובות ח"א סי' ס הנהרה 33. נזיתכן שכן הוא גם לגבי מצה ומרור, שהרי "מי שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא יד"ח", וי"א בראשונים שהכוונה יד"ח ג' מצוות אלו, וא"כ התחדש בפסח מצה ומרור שהם כמו ציצית, תפילין וסוכה שבהם צריך כוונה גם לתוכנם, כדברי הב"ח בסי' תרכה, ובנוסף צריך גם לומר זאת בפה. וראה למרן הרב בדרשותיו "מדבר שור" עמ' קלז שעמד על החידוש בזה].

9. וגם במצוות אכילה צריך כוונה לצאת, וראה בשו"ע סי' תעה סע' ד, מ"ב ס"ק לד, ובביאור הלכה שם (ד"ה אבל) בשם רבינו ירוחם.

10. שו"ע סי' תלא סע' ב ונו"כ שם.

11. מ"ב שם ס"ק ח'.

12. דנו האחרונים האם במכירת חמץ רק לא עוברים על הלאו של בל יראה ובל ימצא, בגלל שאינו שלך, אבל מצות תשביתו מקיימים דוקא בביעורו מהעולם וביטולו, או שבמכירה מקיימים גם מצות עשה של תשביתו. בתוס' פסחים כא, ב ד"ה עבר זמנו מבואר שמקיים במכירה מצות תשביתו, ראה בשו"ת אבני נזר או"ח סי' שטז וסי' שמז. וראה עוד בשו"ת שאגת אריה סי' פג-פד, שו"ת בית אפרים סי' מא ושו"ת פרי יצחק ח"א סי' יט. במ"ב סי' תמה ס"ק י כתב בשם האחרונים שאין למכור את כל החמץ אלא יניח מחמצו לכל הפחות כזית כדי לקיים מצות תשביתו כתיקונה.

של מחרת.¹³ ומ"מ מנהג טוב הוא להניח פתיתי חמץ, שמה שלוקח בידו הוא הכנה לביעור מיד.¹⁴

(ה) יזהר כל אדם שלא יפסיק בדיבור אחר ברכתו קודם שמתחיל הבדיקה, והיינו קודם התחלתו לעיין באיזה מקום שדרך להכניס שם חמץ, ותיכף אחר ברכתו יעיין במקומות שאפשר לבוא שם כזית חמץ שעליו קאי חיוב הבדיקה לכו"ע, וכיסי הבגדים ינער אח"כ. מפני שיש ספק בטעם הבדיקה, אם הוא מצד לא יראה¹⁵ נמצא אין חובת הבדיקה כי אם על מקום שיש ספק אולי נשאר שם כזית ולא על פירורין,¹⁶ ולהך מאן דאמר אינו בכלל קיום מצוה זו מי שאינו מסתפק כלל על הכיסים שלו על כזית חמץ רק על פירורין של חמץ, ואולי הברכה קאי דוקא אכזית, א"כ בדיקת כיסין מפסקת.¹⁷ ומ"מ החיוב לבדוק הכיסים שמא כמאן דאמר דלמא אתי למיכל,¹⁸ וחצי שיעור אסור מהתורה,¹⁹ אולי פעם אחת יכניס ידו לכיסו ותהיה מלוחלחת קצת וידבק בה פירור

13. הרמ"א סי' תל"ב סע' ב כתב שאם לא נתן פירורים אינו מעכב, בגלל שהמצוה היא לבדוק ולחפש, ואף אם לא מצא אין בכך כלום. ובמ"ב שם ס"ק יג כתב את טעם הט"ז, והוא דברי הרב כאן.

14. דבר נחמד נמצא ברשימות הג"ר רפאל הכהן קוק זצ"ל לפסח, שמטרת הנחת הפתיתים היא "משום נסיון ובחינה אם בדק יפה".

15. כדעת רש"י פסחים ב, א. ובר"ן שם על הרי"ף האריך בביאור שיטתו, שמדאורייתא סגי בבדיקה וביעור או בביטול.

16. נחלקו האחרונים האם אומרים "חצי שיעור אסור מהתורה" בלאו של ב"י וב"י, ראה באנצ' תלמודית ערך בל יראה ובל ימצא עמ' שיב, וערך חצי שיעור עמ' תרלד-תרלה.

17. ואם הפסיק בין הברכה לבדיקה בדברים שאינם מצורך הבדיקה, צריך לחזור ולברך, ראה במ"ב סי' תלב ס"ק ה.

18. כדעת תוס' פסחים ב, א.

19. יומא תחילת פרק ח'. וכן דעת הרבה מהאחרונים שחיוב בדיקת חמץ וביעורו היא גם על פחות מכזית, ראה בחיי אדם (קט, ו), שו"ע הרב (תלג, יג) ובחזון איש (או"ח קטז יח).

ואח"כ יאכל איזה דבר בידי ויכנס הפירור לפיו.²⁰ על כן יבדוק הכיסים אחר התחלת בדיקת שאר מקומות.²¹

(ה-2) דברים אחרים שאינן ענין הבדיקה כלל יזהר שלא ידבר עד סיומו הבדיקה.²²

(ו) נטילת ידיים ונקיונם קודם הבדיקה מצוה,²³ דה"ה בכל השנה המחכך ראשו צריך נטילת ידיים,²⁴ והעולם אינם נזהרים בכך ופוגמים תפילותיהם וברכותיהם ע"י זה.²⁵

(ז) מ"מ יחזור ויבדוק כיסי הבגדים בשעת הביעור ביום.²⁶

(ח) הביטול צריך שיבין פירושו²⁷ וידע שהוא מצוה מהתורה באופן שאפשר לקיים בו מצות תשביתו.²⁸ ואומר כל חמירא וחמיעא,²⁹ והטעם נ"ל שיש בענין שאור הוספה

20. בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג כתב שצריך לבדוק את הכיסים מחמץ, ודימיו להלכתא רבתא לשבתא לבדוק הכיסין לפני שבת. וכ"פ הרמ"א סי' תלג סע' יא. ועיי"ש בחוק יעקב ס"ק כז ובמ"ב ס"ק מז שדנו האם בדיקת הכיסין היא בשעת הבדיקת חמץ או בשעת ביעורו. [וע"ע בחוק יעקב סי' תלו ס"ק יז שאפשר לומר דכיון דכתיב "תשביתו שאור מבתים", עיקר המצוה לבדוק ולבער החמץ היא דוקא מהבית ולא מהכיסים. וכתבו דבריו כמה מהאחרונים. וראה מש"כ בספר "הלכות חג בחג" על פסח, פ"ו הערה 8 ובספר "הליכות שלמה" עמ' קב].

21. ובשו"ת שבט הלוי ח"א סי' קלו כתב ש"אמת מסתימת הפוסקים יראה להדיא דהמצוה לכתחילה (גם בדיקת הכיסים) לליל בדיקה... אבל עצם הבדיקה של הכיסים כנראה קשה לאור נר ממש, ויעשה באופן המועיל לבדיקה כי זה עיקר לא הנר".

22. שו"ע סי' תלב סע' א.

23. כ"כ במנהגי מהר"ל עמ' לו ובשו"ת מהרש"ל סי' פו, וכ"כ במ"ב סי' תלב ס"ק ב. וראה במ"ב סי' צב ס"ק כה שמדינא אמרינן לגבי ברכות סתם ידיים נקיות הם, ורק בתפילה החמירו שצריך נטילה.

24. שו"ע סי' ד סע' כא. [הערת הרב יואל קטן שליט"א: נראה שא"צ נטילת ידיים ממש, ודי ברחיצתם משום נקיות].

25. וראה בקובץ אגרות חזון איש (ח"א סי' ד) שגם זירו על זה, ושהוא מ"המפסידים הסגוליים" של לימוד התורה. וראה בספר "בעין יהודית", הרב דוד סלומון, ח"ב עמ' 59-57.

26. ראה לעיל הערה 20.

27. וראה מש"כ הרב באריכות בבירור הלכה על פסחים ו, ב האם אמרינן "דברים שבלב אינם דברים" אם אומר את הנוסח של ביטול חמץ ואינו מבינו. ובסוף דבריו שם תלה זאת בשאלה האם ביטול מתורת תשביתו, שמחשיבו כעפרא דארעא, ולפ"ז עיקרו בלב, אבל אם ביטול מתורת הפקר מסתבר שהאמירה קובעת ולא איכפת מחשבתו. בשו"ת מנחת שלמה לגרשז"א זצ"ל כתב: "... כמו שהזהירו לענין ביטול חמץ דלא מהני כלל אמירת "כל חמירא" אלא א"כ

לאיסור חמץ, משא"כ בשאר איסורין, דבכל איסורים שבתורה נבלה שאינה ראויה לגר אינה קרויה נבלה,³⁰ וחמץ שאור אינו ראוי לאכילה ומ"מ יש איסור באכילתו ושהייתו הואיל ויכול לחמץ כמה עיסות אחרות, על כרחך הם איסורים חלוקים וצריך להזכיר שניהם.

(ט) דרך הערת המוסר לענין ביעור חמץ. מהידוע שהיצה"ר הוא המחמץ,³¹ והכוונה אדם הראשון נקרא חלתו של עולם,³² ואלוקים עשהו ישר,³³ נמצא לישתו בטעם טוב, אבל נתקלקל קודם שיבוא באש, וזהו התורה אש דת.³⁴ כן יש לדעת, כל מידה טובה שבטבע האדם היא עיסה שראויה להתחמץ, רק ע"י התורה נאפית ששום חמץ אינו יכול לקרוב אליה, ואפשר גם ע"י עבודה גדולה בתפילה ע"פ התורה ג"כ להנצל מחימוץ, ותפילה נמשלה למים,³⁵ וכשהיא מצד הטבע שלא ע"פ התורה הם מים צוננים שמעכב העיסה מלהחמץ כל זמן שהיא בתוך המים, וזהו הלואי שיתפלל האדם כל היום כולו,³⁶ אבל כשהיא ע"פ תורה בדעת ד' מועלת שיסולק החימוץ לגמרי, אבל ליכא בזמן הזה מאן דידע למיחלט,³⁷ כי אין לנו שיוור רק התורה הזאת,³⁸ ואיך להתפלל

יודע לפחות ענין הביטול ויודע שמפקיר בכך חמצו, אבל אם אינו מבין כלל וחושב שאומר איזה תחינה ובקשה לאו כלום הוא" (ח"א סי' לו).

28. כשיטת רש"י פסחים ד, ב ד"ה בביטול. ושם בתוס' (ד"ה מדאורייתא) חלק, וס"ל שתשביתו הוא בביעור מהעולם, ובביטול רק לא עוברים על הלאו של ב"י ובי.

29. בתורה"ד סי' קלד נקט שדי לומר כל חמירא והוא כולל שניהם, ודלא כ"נמצא כתוב בשם מהר"ם" לומר כל חמירא וחמיעא. וכ"פ בשו"ע וברמ"א סי' תלד סע' ב, שדי לומר כל חמירא. למעשה נהגו לפרט "כל חמירא וחמיעא".

30. בכורות כג, ב.

31. חמץ מסמל את יצה"ר, ראה ברכות יז, א שיצה"ר נקרא שאור שבעיסה, וזהו בכמה מקומות (פרשת בא רעיא מהימנא דף מ, ב ופרשת כי תצא רעיא מהימנא דף רפב, ב, ועוד), ושו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקמו.

32. בראשית רבה יד, א (וכן יז, ח).

33. קהלת ז, כט.

34. דברים לג, ב.

35. איכה ב, יט.

36. ברכות כא, א.

37. רי"ף פסחים יב, א בדפיו.

38. מתוך סליחה "זכור ברית אברהם" שנאמרת בערב ר"ה, והלשון הוא ע"פ ברכות ח, א שמיום שחרב בית המקדש אין לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד. ר' דניאל גולדשמיט (בסליחות שהוציא בהוצאת מוסד הרב קוק) ציין לספרא בחוקותי פרשה ב: "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, וכי מה נשתייר להם שלא נגעלו ושלא נמאסו, והלא כל מתנות טובות שנתנו

בשם³⁹ נסגרו דלתי החכמה עדי ישיב ד' שבות עמו לפקוח עינים עוורות. וכל חמץ בא לידי שאור ומכל שאור מתהווה חמץ, כן מכל דבר רע פועל להרע לאחרים ג"כ כמו דאמרו חז"ל⁴⁰ שלא תהיו יגעים בתורה שונא החכמים מואס באחרים העושים, וכל זה מפני החמץ, על כן מבטל החמץ שאינו ידוע שלא ישמע לו ומתבטל החמץ והשאור, ומה שהוא לאחרים הוא בור ברשות הרבים, וחימוץ המצוות בכלל חמץ, אע"פ שאינם ברשותו של אדם עשאים הכתוב כאילו הם ברשותו⁴¹, שע"י שמיעת קול התורה כל בשרו ירפא⁴².

(וי) ענין המכירה צריך לדעת שאינו ח"ו היתול בעלמא⁴³, וכל החושב כן מפסיד עצמו מאוד, וקרוב לעבור בכל רגע על שני לא תעשה כל יראה וכל ימצא ועשה דתשביתו⁴⁴. וצריך לדעת שמה שעושה⁴⁵ ומרשה לי⁴⁶ לעשות עם החמץ כפי האפשרי הוא בידי ממש, וכשאני מוכרו הרי היא מכירה ממש. וכמו שיודע הקב"ה שיש דברים מזיק אכילתו ולא נגיעתו ויש נגיעתו, ויש אהלו כמו טומאה לכהן⁴⁷, כן יש שמזיק הוויתו

להם נטלו מהם, ואילולי ספר תורה שנשתייר להם לא היו משונים מאומות העולם כלום, אלא וכו'". [הערת הרב יאיר הס שליט"א: ועיין בפרק האחרון בספר תפארת ישראל למהר"ל ובפרק האחרון בספר נפש החיים].

39. ראה ילק"ש תהילים רמז תתנ"ג ופסיקתא רבתי סוף פרק כב.

40. עיין רש"י ויקרא כו, טו.

41. פסחים ו, ב.

42. משלי ד, כב.

43. כ"כ כמה אחרונים להזהיר שיגמור בדעתו שהוא מוכר לגוי באמת מכירה גמורה וחלוטה, ולא כמצות אנשים מלומדה. ראה במה שציין בספר הלכות חג בחג, הרב קארפ, על פסח, עמ' קעה. [וראה ב"אמונה ובטחון" לחזו"א פ"ג סי' ח ש"האמונה בפרטים של המצוות בבחינת רגשי, צריכה קנין ואינה טבעית, והמושכל השטחי מרחיקה", והביא כדוגמא את מכירת חמץ בפסח, להאמין שהמכירה היא ממשית עד כדי כך שצריך לאחר פסח לטבול במקוה את הכלים שנמכרו לגוי עם החמץ שבתוכם (ואכמ"ל על הדין המסויים הזה, ובד"כ לא מוכרים את הכלים אלא את החמץ הבלוע בתוכם)].

44. יש אחרונים שסברו שאין כ"כ חומרא במה שחושב בליבו, שהרי סוף סוף מכר במעשה גמור, ראה בשו"ת נוי"ב קמא סי' ח ושו"ת כת"ס סי' צ. נעיר גם לדעתו של הבכור שור שהביטול קאי גם על מה שנמכר, ומדאורייתא ברור שאינו עובר, ואמנם יש הרבה פוסקים שחלקו עליו, שהביטול רק על חמץ שאינו מוכרו, ראה בספר המועדים בהלכה לרב זווין וצ"ל עמ' רנ ובמצויין בהערה 22 שם.

45. אותו בעה"ב שבא למכור חמצו.

46. לרב שמוכר את החמץ לגוי.

47. לכהן, כוונתו בזמנו שהנפק"מ רק לכהנים.

ברשותו כמו חמץ ועבודה זרה ומידה ומשקל שאינם של צדק, וכשמוציא מרשותו ע"פ קנין התורה נפסק הקשר כמו שנפסק האהל ע"י מחיצה.⁴⁸

(יא) שלא לשלוח קטנים בשליחות מכירת החמץ.⁴⁹

(יב) ראוי להזהר מחצי על עשירית השעה⁵⁰ שלא לאכול, ושלא להנות מחצי אחת עשרה.⁵¹ בשעת איסור הנאה שלא ליתן לנוכרי ג"כ ולא לבהמת הפקר.⁵²

(יג) כשמוצאים איזה גרעין ביו"ט⁵³ וצריך לשאלה, יראה המוצא אם הוא קשה מותר לטלטלו ביו"ט לשאול, אבל אם הוא רך אסור בטלטולו, על כן אם יש בקל נוכרי יתנו ביד נוכרי, ואם א"א לחזור אחר נוכרי יתן לתינוק דוקא שהוא אינו בר הבנה, ואם אין תינוק כזה יוכל ליתן לפחות מבין ט'. אבל המוצא נכון שיעיין אם הוא קשה או רך או נתבקע וא"צ כלל להביאו, ובדרך רחוק שיהיה הכרח להביאו ימצא נוכרי מהסתם, כי באמת היתר לצורך קטן הוא דבר רחוק, שעיקר סמך ההיתר דיש אומרים⁵⁴ שלצורך עצמו מותר שלא להפרישו ואפילו ליתן לו בידים איסור דרבנן, אבל למה הוא צורך עצמו, הרי איסור משהו אינו כי אם דרבנן,⁵⁵ מכ"ש כל זמן שאינו יודע אולי מותר הוא, י"ל שמותר לקטן לאכול להך מאן דאמר, א"כ אינו כי אם צורכנו, ולבער בלאו הכי אסור ביו"ט, ויבער אחר יו"ט, ובין כך יאכל, רק שאסור ליתן לו מצד איסור הנאה בנתינתו, אבל שיקח הוא בעצמו אין כאן הנאה ואינו מתכוון לכך, על כן לא יביאו

48. מבאר בזה טעמא דקרא לדרשה "לא יראה לך", שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה. ואפשר לומר עוד, ע"פ המבואר בפסוק שאיסור ב"י וב"י הוא סייג לאיסור אכילת החמץ, "שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת ונכרתה". ולפ"ז כשאינו בבעלותו פחת החשש לאכילה.

49. מפני שקטן אינו בדין שליחות, ראה ב"מ ע"א, ב. וכן במ"ב סי' תמח ס"ק יד כתב שצריך כאן גדר שליחות, ולכן עכו"ם פסול. וראה בספר "סידור פסח כהלכתו" פי"א סע' ט שבאופן המכירה הנהוג בזמננו שרק מוסרים הרשאה לרב שיהיה שלוחם למכור את החמץ לגוי, אין צריך גדר שליחות ובשעת הצורך אף קטן יכול לחתום על כתב ההרשאה בשליחות אביו.

50. שעה תשע וחצי לפי השעון. והוא סוף שעה רביעית זמנית.

51. שעה עשר וחצי לפי השעון. והוא סוף שעה חמישית זמנית. זמנים אלו הם לפי הזמן והשעון הנהוג באותו מקום שנכתבו הדברים, ולמעשה צריך לנהוג ע"פ הזמן שמתפרסם בלוחות.

52. שו"ע סי' תמח סע' ו.

53. בתוך התבשיל. ראה בשו"ע סי' תסז כל פרטי הדינים בזה.

54. שיטת חידושי הרשב"א ביבמות קיד, א ושבת קכא, א.

55. ראה במ"ב סי' תמו ס"ק א.

בעצמם ביו"ט אפילו ע"י קטנים, ואפשר לעמוד על הבירור גם בעל פה רק שיהיה השואל גדול בר דעת, וכפה עליו כלי עד מוצאי יו"ט או יצווה לנוכרי לבערו.⁵⁶

(יד) לכתחילה ישרו וידיחו ההערינג⁵⁷ המוכרים קודם יו"ט, ואז א"צ לפרוש מהם כי אם מי שמחמיר על עצמו בתורת חסידות. ובדיעבד מי שהשעה דחוקה לו קצת מותר לקחת, רק שידחיק וישרה מעט וישפשפשו היטב.⁵⁸

(טו) תינוק חולה שצריך לאכילת חמץ לא יאמר הישראל לגוי תן לו ואני פורע לך, ומכש"כ שלא יקדים לו דינר, רק יבקש מהגוי שיתן להתינוק במתנה החמץ, רק אם אי אפשר בענין אחר מותר לומר ואני פורע, ומותר לשלם לגוי אחרי שכבר נטל התינוק החמץ בידו, ויכוין שלא יקנה לו רשותו, ויעשה מחיצה לפניו אם אפשר לכל הפחות כפיית כלי, ואם אפשר להביא מעט מעט אסור לקחת בבת אחת, ואם אפשר לשאת התינוק לבית העכו"ם אסור להכניס החמץ בביתו כלל, ולא יקבל הישראל החמץ מיד הנכרי ולא יאכיל הישראל כי אם גוי או קטן. וכל זה בחולה שאין בו סכנה, אבל ביש בו סכנה א"צ לדקדק בכל זה.⁵⁹

(טז) עניני הגעלה ע"פ רוב שואלים איזה כלים מותר להגעיל, מ"מ צריך להיזהר בשעת ההגעלה שלא יניח היורה מרתיחתו,⁶⁰ ושלא לערב במים שום דבר כמו אפר,⁶¹ ונצמח הטעות ממה שצריך לנקותו, אבל לא הגעלה.⁶²

(יז) כשמגעיל בצבת צריך לשנות אח"כ מקום הצבת כדי שיתגעל גם מקום המהודק בצבת.⁶³

56. ראה בחוק יעקב, אליה רבה וביאור הלכה ריש סי' תמו לגבי טלטול החמץ כשחוזר מהמו"ץ.

57. = דג מלוח.

58. ראה על כל זה ברמ"א סי' תמו סע' ה ובמ"ב שם ס"ק מז-נא. וראה דברי הרב באורח משפט סי' פח.

59. ראה על כל זה בשו"ע סי' תנ סע' ו ובמ"ב שם ס"ק יח.

60. ראה בשו"ע ורמ"א סי' תנב סע' א.

61. מ"ב סי' תנב ס"ק כו.

62. ראה בספר "הגעלת כלים" לרב צבי כהן, פרק ו סע' יד שסיכם את השיטות בזה, ושרבים נוהגים לכתחילה לערב במים חומרים שפוגמים, שמא יהיה כלי בן יומו שטעמו לשבח.

63. שו"ע סי' תנב סע' ד.

(יח^{□□}) כלי זכויות הידועים לשימוש חמץ גמור כמו יי"ש ושיכר אין תקנה^{□□}. וכלי יין וכיו"ב אף שיש ספק אולי נשתמשו פעם אחת חמץ גמור יש להתיר, אבל בתנאי שלא יהיה שום לכלוך קרוב לשוליו באופן שיסתפק שמא שמשו בו שיכר, שאז יש לחוש לחמץ בעין, אבל בקבוקי שיכר ודאים אין מועיל עירוי אפילו נקיים. צריך להזהר שיהא הכלים נגובים כבר כשמגעילים אותם ולא יהיה בהם שום לחלוחית מים, שאפשר שמבטל פעולת ההגעלה^{□□}.

(יט) להזהר שלא לעשות מלאכה אחר חצות⁶⁷. ובכל ערב שבת וערב יו"ט יש איסור⁶⁸, ואינו רואה סימן ברכה⁶⁹ במן המנחה קטנה ולמעלה לכל הפחות⁷⁰, וערב פסח חמיר טפי⁷¹. ולא יסתפר אחר חצות⁷². ונטילת ציפורניים קודם חצות, אא"כ שכח ליטלם קודם חצות⁷³.

(כ) הבכורות מי שיוכל אין לסמוך על היתר הסיום כלל⁷⁴, ומי שהוא חולה אפילו אין בו סכנה מותר לאכול⁷⁵, ומ"מ אפילו הסומך על הסיום טוב אם יוכל להסתפק בדבר שאינו סעודה קבועה⁷⁶.

64. משום מה חסרה אזהרה זו בנדפס, וקיבלתיה מהרב מיכאל הרשקוביץ שליט"א.

65. רמ"א סי' תנא סע' כו.

66. מ"ב סי' תנא ס"ק נ וסי' תנב ס"ק כ.

67. שו"ע סי' תסח סע' א.

68. ראה בביאור הלכה תחילת סי' רנא שדן האם יש בזה איסור, או רק אינו רואה סימן ברכה.

69. בנדפס: וא"ר סי"ז, ופשוט שט"ס הוא, ובכתי"ק כתוב: סי"ב נראיתיו באוצר גנזיו של הרב אברהם זק"ש נ"י].

70. שו"ע סי' רנא סע' א, ושם מביא שיטה שאסור כבר ממנחה גדולה.

71. כמבואר בפסחים נ, ב שבשני דברים יותר חמור: שאסור כבר מחצות ולא משש שעות וחצי (זמן מנחה גדולה), וכן שאינו איסור בעלמא אלא מנדים על זה.

72. שם סי' תסח סע' ה.

73. שם במ"ב ס"ק ה.

74. כ"כ מרן הראי"ה זצ"ל גם בתחילת ה"אזהרות לפסח שבשבת הגדול" שנדפסו בעולת ראייה, והובאו לקמן בקובץ ג' בתחילתו, עיי"ש בהערה שהארכנו בזה.

75. ראה במ"ב סי' תע ס"ק ב שהקל אפילו למי שחש בראשו או בעיניו.

76. כעיי"ז נמצא במ"ב שם ובשעה"צ ס"ק ו שגם מי שאינו מתענה ממש טוב שיאכל רק מיני תרגימא ונחשב לו כתענית לפי מקצת ראשונים.

(כא) כל אדם אסור לאכול בין מעט בין הרבה, רק שישער בדעתו שודאי לא יבטל ממנו התיאבון של מצה.⁷⁷

(כב) לא יזלזל שום אדם בהסבה, וכדאי הוא שכל אחד מישראל יבין איך לשמוח בגאולתנו ופדות נפשנו⁷⁸. אפילו מי שאין לו כר יסמוך על איזה דבר⁷⁹, וכן לחנך הבנים קטנים שיש בהם דעת בהסבה⁸⁰ בשעת שתית הכוסות ואכילת כזית ראשון ואפיקומן⁸¹. אם אכל כזית ראשון בלא הסבה יחזור ויאכל בהסבה⁸², וכן כוס שני, אבל שאר הכוסות לא יחזור וישתה⁸³. ולענ"ד נראה שיברך שהכל על חתיכת סוכר או חתיכת דג קטן או בשר וכיו"ב, וישתה כוס מע"ד⁸⁴ בהסבה⁸⁵.

(כג) ידקדק שיהיו כל הכוסות רביעית, שהוא שיעור ביצה ומחצה לכל הפחות⁸⁶. שיעור הרביעית ישער כל אחד באומדן קרוב לד' גודלין⁸⁷ בערך בקומה ושני גודלין באורך⁸⁸ ורוחב.

77. שו"ע סי' תעא סע' א.

78. כלשון הברכה בהגדה: "ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ופדות נפשנו", והיינו גאולת הגוף ופדות הנפש לחירות עולם. וראה עולת ראיה תחילת חג פסח על החירות האמיתית שהיא חירותה של הנשמה.

79. רמ"א סי' תעב סע' ב.

80. כן פשוט מסבירא ככל המצוות, וכ"כ בבן איש חי (שנה ראשונה, צו סע' כח).

81. וכורך, ראה לקמן קובץ ג' סע' כג.

82. ובאפיקומן לא יחזור, וכ"כ במ"ב סי' תעב ס"ק כב.

83. שו"ע ורמ"א סי' תעב סע' ז, ובמ"ב שם ס"ק כא מבואר שרק בכוס שני יחזור וישתה.

84. =משקה הנעשה מדבש. וראה ברמ"א סי' תפג שאם אין לו יין אפשר לציאת יד"ח בחמר מדינה כגון המע"ד.

85. וע"י עצה זו מרוויחים שלחלק מהראשונים (ופסק הרמ"א הנ"ל) יוצאים יד"ח ארבע כוסות גם בחמר מדינה, ומ"מ בגלל שאין הרגילות בכך אינו נראה כמוסיף על הכוסות (ומ"מ במ"ב נקט שיש גם בחמר מדינה בעיה של מוסיף על הכוסות, ראה סי' תעט ס"ק ה, ושעה"צ שם ס"ק ד, וסי' תפא ס"ק א). ונראה שכוונתו בעצה זו לכוס ראשונה בלבד, שהרי בכוס שניה מותר לשתות יין, ואחר האפיקומן אסור לאכול שום דבר. אך לקמן אות כה משמע שקאי על כל הכוסות, וצ"ב. [מה שהצריך הרב לברך שהכל ולא אמרין שיפטר המע"ד בברכת הגפן, ראה במ"ב סי' תעב ס"ק כא שנחשב כנמלך בגלל שאין רגילים לשתות בין הכוסות. ומ"מ ס"ל למרן הרב שאינה סברא פשוטה, ולכן מצד חומרא ומהיות טוב עדיף שלא יברך שהכל על המע"ד, אלא יברך על משהו אחר ויפטור אותו].

86. מ"ב סי' רעא ס"ק סח.

(כד) מצוה למי שאפשר ואינו מזיקו לשתות כוס רביעית שלם כולו, ולא פחות מרוב, והאחרון ישתה כולו כדי שיברך ברכה אחרונה.⁸⁹ וטוב יותר לקחת כוס שהוא רביעית מצומצם ולשתות כולו, רק אם יוכל לקחת רביעית של שלוש ביצים שהוא כפול⁹⁰ ולשתות רובו עדיף טפי משישתה רביעית הנהוג כולו, כן נראה לענ"ד.

(כה) לא יפסיק בשתיית הרביעית, רק ישתה בלא הפסק רוב רביעית.⁹¹ ואם הפסיק אפילו מעט, נראה לענ"ד אם עוד נשאר בכוסו רוב רביעית ישתנו בבת אחת. ואם אין בכוסו רוב רביעית, בכוס שני ישתה אחר⁹² בבת אחת, ובכוסות האחרים יתנהג כמו שכתבתי לעיל⁹³ שיברך שהכל על איזה דבר וישתה רביעית מע"ד⁹⁴ בבת אחת בהסבה כד"ן.

87. בכתי"ק היה כתוב "שלושה גודלין", ונסמן ע"ז קו למחיקה, ונכתב: "קרוב לד' גודלין" [תודתי לרב אברהם זק"ש נ"י על ידיעה זו].

88. בפסחים קט, א מבואר ששיעור רביעית הוא "אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע" (אצבע הוא הגודל), וצ"ב למה כתב כאן קרוב לד' גודלין ולא לג' גודלין. וראה בהערה הקודמת. ואולי כתב הרב סיפרה 3, ודומה לאות ד' באותיות כתב.

89. שו"ע סי' תלב סע' ט ומ"ב שם ס"ק ל.

90. לחוש לשיטת הצ"ח ועוד אחרונים שהשיעור כפול, בגלל שסוברים שהביצים שבזמננו התקטנו, [וע"ע בשו"ת דעת כהן סוף סי' קח, ובספר הסכמות הראי"ה עמ' 94], והוא הידוע בזמננו כשיעורים של הרב חיים נאה והחזון איש. וראה במ"ב סי' רעא ס"ק סח ובביאור הלכה שם ד"ה של רביעית שכתב לחומרא לחשוש לשיטה זו רק במצוות דאורייתא, וכדעת השערי תשובה סי' תפו. וכ"כ מפורש במ"ב סי' תפו ס"ק א להכריע לחלק בין דאורייתא לדרבנן, ולגבי הכוסות בפסח מפני שהם מדרבנן א"צ להחמיר בהם. וכאן מחדש מין הראי"ה שאפילו לגבי מצוה דרבנן של ארבע כוסות ראוי להחמיר בזה. [נאמנם בקובץ ב' סע' טז לא הזכיר חומרא זו]. ועכ"פ בכוס א' של קידוש, יש מקום להחמיר למאן דאמר שקידוש יו"ט דאורייתא (ולא כמגיד משנה בהלכות שבת כט, יח, ואכמ"ל), וכקידוש הלילה בשבת שהמ"ב החמיר בו בגלל שעיקרו מהתורה, למרות שהיין בו הוא מדרבנן.

91. רמ"א סי' תעב סע' ט, ומ"ב שם ס"ק לד. ג' זמנים מבוארים שם: לכתחילה ישתה בבת אחת, ולפחות תוך כדי שתיית רביעית, ובדיעבד כדי אכילת פרס.

92. כלומר, כוס אחר.

93. סע' כב.

94. = משקה הנעשה מדבש.

(כו) כשאי אפשר לו להשיג יין בעד כל בני ביתו ישיג עכ"פ לעצמו⁹⁵, והוא קודם משאר ענין כמו דגים וכיו"ב. ואם דחוקה לו השעה ביותר ישתה מע"ד⁹⁶, וידקדק אם אפשר לכוס ראשון שמהיין⁹⁷.

(כז) ראוי להזכיר לקיים דין חז"ל⁹⁸ לחלק לתינוקות ערב פסח קודם הסדר אגוזים וכיו"ב דבר שמרגישין בו שינוי וחידוש⁹⁹, וכבר הזכרתי שיש להתרעם למה נשתכח לגמרי זה הדין¹⁰⁰.

(כח) טוב שאחר ימוזג הכוס לבעה"ב דרך חירות¹⁰¹.

(כט) אם שכחו לצלות הזרוע מערב יו"ט מותר לצלות ביו"ט, אבל יזהר לאכול למחר ביום ולא יעכב עד הלילה דהוי מיו"ט לחול¹⁰².

95. ראה בשע"ת סי' תפב שגם במצוות אמרינן שלך קודם לאחרים. וראה בתוס' פסחים ריש פרק עשרי שיש צד לומר בארבע כוסות שבעה"ב יברך וישתה ויוציא בכך יד"ח את כולם.

96. = משקה הנעשה מדבש. וראה ברמ"א סי' תפג שאם אין לו יין אפשר לצאת יד"ח בחמר מדינה כגון המע"ד.

97. כמבואר ברמ"א שם שלגבי קידוש בלילה נחלקו הראשונים האם אפשר בחמר מדינה כדין הבדלה.

98. פסחים קח, ב-קט, א. ונפסק ברמב"ם ובשו"ע.

99. כדי שלא ישנו, וישאלו (פסחים שם, והרי"ף והרמב"ם לא גרסו "שלא ישנו", והמטרה רק בשביל ההיכר והשינוי). וטעם נוסף, מצד שמחת הרגל, כמבואר בירושמי סוף פסחים שקטנים משמחם בקליות ואגוזים, וראה בשו"ע סי' תקכט סע' ב. והדין הראשון הוא מדרבנן, והדין השני יתכן שהוא מדאורייתא. וראה על מצוות שמחת הרגל האם קיימת כבר בליל יו"ט ראשון: בסוגיה בסוכה מה, א, בשאגת אריה סי' סח ובחידושי הגר"ח סטנסיל סי' סח-סט. [וראה גם בדברי הגאון האדר"ת זצ"ל בקונטרס "ליל שימורים" (נדפס בספר 'הר המור'-פסח, הוצאת מכון הרב פרנק, ירושלים תשנ"ה) עמ' קעא-קעב שדן על חלוקת האגוזים לתינוקות משני הטעמים הנ"ל].

100. וכ"כ לקמן באזהרות קובץ ג' סע' מד. וכן הוא באזהרות שבכתי"ק: "דינא דחז"ל לחלק אגוזים לתינוקות, וה"ה שאר דברים שחביב להם. ובעוה"ר נשתכח לגמרי, ובעי דרישה, כי דברי חז"ל כגחלי אש". בלוח דבר בעיתו (הרב גנוט) ב"א ניסן כתב: "ראיתי ת"ח גדול קונה משחקים זולים ונותנם לטף טיפין טיפין במהלך הסדר, והמה ערים מאין תנומה". יתכן שכיום מנהג הרבים ב"חטיפת" האפיקומן [וראה בספר 'מקראי קודש' לר"מ הררי, פ"ה הערה מח], שמטרתו דומה כדי שלא ישנו התינוקות, "החליף" את חלוקת האגוזים וכיו"ב.

101. רמ"א סי' תעג סע' א. וראה בספר פסקי תשובות ח"ה עמ' רכח שלא דוקא לבעה"ב, אלא כל אחד מהמסובין טוב שאחר ימוזג לו.

102. מ"ב סי' תעג ס"ק לב.

(ל) באכילת מרור¹⁰³ אחד אנשים ואחד נשים, לבד מי שמזיק לו, אבל אם רק קשה לו ואינו מזיק חיובא רמי עליה¹⁰⁴. ויוכל לרסק מערב יו"ט ולכסות, ולהניח פתוח איזה זמן שיצא המרירות הקשה אבל מ"מ ישאר טעם מר כראוי¹⁰⁵.

(לא) המסופק אם יוכל לאכול כזית יברך אחר ויוצא הוא בברכתו¹⁰⁶, ואפילו אשה יכולה להוציא איש.

(לב) העצה מחז"ל¹⁰⁷ שלא יזיק המרור הוא להכין כוס חמין לשתות אחריו, והוא טוב מאוד גם ע"פ הנסיון¹⁰⁸.

(לג) יזהר שלא להניח מעת לעת במים את המרור, רק יוציאנו בכל פחות מעת לעת¹⁰⁹.

(לד) חייב כל אחד לדעת פירוש הפשוט בהגדה מתחילת עבדים היינו עד הרי זה משובח, ולתרגם לבני ביתו שיבינו¹¹⁰, ואח"כ מתחילה עובדי עבודה זרה, ופסח מצה ומרור, ובכל דור ודור חייב, עד ברכת גאל ישראל¹¹¹.

103. כל סעיף זה מדבר על אכילת החרין, שהוא התמכא לפי הרבה שיטות. ונהגו בחז"ל לאכול אותו למצות מרור, ולא את החסה שלא היתה מצוייה שם או שהיתה עם תולעים, ראה במ"ב שם ס"ק לד, לו, מב.

104. מ"ב סי' תעג ס"ק מג ושעה"צ שם ס"ק סא. ובאזהרות שבכתי"ק כתב הרב: "לא טוב הוא שכל אחד אומר שהוא איסטניס ולא יוכל לאכול כזית מרור. אכן מי שבאמת אינו יכול יטעום עכ"פ מעט". וראה לקמן בסע' מח לגבי קיום המצוה במעט מרור.

105. מ"ב שם ס"ק לו. הרצ"ה זצ"ל העיר כאן: עיין שו"ת יהודה יעלה (למהר"י אסאד) סי' קלט.

106. ראה במ"ב סי' תעג ס"ק מג. שם כתב שיאכל אפילו פחות מכזית לזכר טעם המרירות, ואפשר לומר טעם נוסף ע"פ שיטת תרודה"ד (פסקים וכתבים סי' רמה) בהבנת הרא"ש בפסחים, שלמצות מרור א"צ שיעור כזית מצד עצמה אלא מצד ברכתה, וראה לקמן סע' מח.

107. פסחים קטז, א. נראה שם שהוא לת"ק שסובר טעם החרוסת משום קפא, אבל ראב"צ ס"ל שחרוסת למצוה. ומ"מ י"א שהוא סובר גם את הטעם משום קפא, ראה באנצ' תלמודית ערך חרסת טור תפו].

108. והטעם שמעיר זאת, שהרי כבר כתב התוס' (מו"ק יא, א ד"ה כוורא) שיש רפואות שהיו טובות בזמן הש"ס ואינן טובות בזמן הזה. ובמנהגי מהרי"ל עמ' תרכא כתב שאסור לנסות את הרפואות והלחשים שבש"ס בגלל שאין אדם יכול לעמוד על עיקרם, וכי לא יעלו בידם ילעגו וילגלו על דברי חכמים.

109. שלא יחשב כבוש, ראה במ"ב סי' תעג ס"ק לח.

110. רמ"א שם סע' ו.

(לה) בשעת המוציא יאחז בב' השלמות¹¹², ובברכת מצה בפרוסה ושלמה, וישבור בבבת אחת¹¹³. ויאכל בבבת אחת להכניס ב' הזיתים בבבת אחת בפיו, והבליעה אפילו לכתחילה מותר בכזית בבבת אחת¹¹⁴.

(לו) לא ישהה המרור בחרוסת שלא יבטל טעמו, וינערו¹¹⁵.

(לז) אם קשה לו לבלוע הכזית מרור בבבת אחת אחר הלעיסה, יוכל לבלוע מעט מעט, רק שלא ישהה הרבה¹¹⁶.

(לח) שלא לאכול שום צלי¹¹⁷, כמו כבד צלוי אע"פ שמחצבים אותו הרבה. צלי קדר לצורך חולה יש להקל¹¹⁸.

(לט) להיזהר מאכילה גסה, שלא יאכל האפיקומן אכילה גסה¹¹⁹.

111. שכל זה תמצית ההגדה לעיכובא: מתחיל בגנות ומסיים בשבח (שתי הדעות שבגמ'), ג' הדברים וברכת הגאולה.

112. במ"ב סי' תעה ס"ק ב כתב לאחוז בשלוש המצות בשעת ברכת המוציא. ומסתבר שגם כאן כונתו עם הפרוסה.

113. מ"ב שם ס"ק ג.

114. רמ"א סי' תפו ומ"ב סי' תעה ס"ק ט. וראה בספר מקראי קודש לרב משה הררי שליט"א עמ' רפב-רפט שהאריך בזה שהדבר קשה מאוד לעשיה, ולא נהגו בזה רוב הציבור ותלמידי חכמים, ויש בכך חשש סכנה של חנק ואף חשש אכילה שלא כדרכה.

115. שו"ע סי' תעה סע' א. נו"ש שנכשלים בזה, מחמת חיבתם לטעם החרוסת, וצריך להודיעם. ודיינו שרובא דעלמא אינם לוקחים בדוקא חסה מרה למצות מרור, אלא חסה רגילה ((ולא כשיטת החזון איש שהצריך "טעם מרור", ע"פ פסחים קטו, ב, ואכמ"ל), ועוד נוסף את מתיקות החרוסת לכך, אתמדה. ואע"פ שבמנהגי מהר"ש מנוישטאט (סי' שב סי' ח וסי' שצח סע' ח) כתב שמהר"ש נתן למסובין מרור עם הרבה חרוסת, מ"מ קשה לסמוך למעשה על שיטה יחידית, שלא בשעת הדחק. ועוד, שאולי כוונתו שלאחר אכילת המרור אכלו הרבה חרוסת, לצאת ידי שיטת המרדכי בפסחים שצריך לאכול כזית חרוסת, עיי"ש בסי' ת סע' ה].

116. יותר מכדי אכילת פרס, מ"ב סי' תעג ס"ק מג, ושם בשעה"צ ס"ק ס שמצוה מהמובחר לאכול בבבת אחת.

117. שו"ע סי' תעו סע' א-ב.

118. מ"ב שם ס"ק א.

119. רמ"א סי' תעו סע' א, ומ"ב שם ס"ק ו.

(מ) הלל יאמר עם בני ביתו הודו ואנא כמו בבית הכנסת שאחד אומר וכולם עונים¹²⁰. והקטן יכול לומר אנא ויענה אחריו, אבל הודו יאמר הגדול ויענו אחריו כמו בבית הכנסת¹²¹.

(מא) יראה לאכול כזית ממצה שמורה. וטוב יותר שיאכל אחד כזית שלם בראשונה או באפיקומן ג"כ משיאכלו כולם רק מעט, על כן יחלק הזיתים לכל הגדולים שבביתו. ואם ישאר יקח לאפיקומן, ואם לא יהיה לכולם זיתים לאפיקומן אין בכך כלום¹²², רק שיאכלו כזית מצה ויקחו להשלים ממצה אחרת.

(מב) לשמוח בחג¹²³, ולהודות להשי"ת בטוב לב על כל הטוב אשר עשה לישראל עמו. ולבטוח שכן יושיענו מכל צרינו, ויחיש לגאלנו כשנים קדמוניות¹²⁴.

(מג) להיזהר בהגעלת התנורים בהליכת הגחלים על פני כולם¹²⁵, והקאחלעס¹²⁶ שמטמין בהם לשבת אין תקנה כי אם שימרח בטיט עובי אצבע סביב¹²⁷.

120. רמ"א סי' תעט.

121. רמ"א שם, ומ"ב שם ס"ק יב.

122. כוונתו לחומרא של שני זיתים באפיקומן, ראה במ"ב סי' תעז ס"ק א.

123. "באמת היסוד הפנימי של המצוה היא שמחתה, שבה מאיר אור קדושת האמונה החבויה במעמקי הנשמה, המוודאת לאדם שהאושר של מצות-ד' הוא נעלה ונשגב מכל סגולות-מלכים ואוצרות-אדירים" (אגרות הראי"ה סי' תרפא). ובחוברת "נפש הראי"ה" עמ' טו כתב רבינו הרצי"ה זצ"ל על אביו מרן הרב: "... השמחה של מצוה, בכל תפארת חסנה, שהיתה מאירה את פני הקודש, היתה משתפכת ומפיצה אורה וצהלה על כל הסביבה, ומשקה את כל העדרים. וביחוד, ועל אחת כמה וכמה, בזיו הטהרה שבימי מועדי הקודש המיוחדים".

124. כמבואר בסמ"ק מצוה א', שמצות אנכי ה' אלוך אשר הוצאתיך וכו' כוללת גם את האמונה בגאולה העתידה. וז"ל: "כשם שאני רוצה שתאמינו בי שאני הוצאתי אתכם, כך אני רוצה שתאמינו בי שאני ה' אלהיכם ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם" [ע"פ הערת הרב יאיר הס שליט"א]. וראה עוד על הציפייה לישועה שמתחזקת בליל הסדר, מה שכתבו במ"ב סי' תפ ס"ק י (בענין כוסו של אליהו) ובסידור עולת ראייה עמ' רנו-רנו ועמ' רסו.

נזכיר כאן מה שמסר מו"ר הגר"ש הכהן קוק שליט"א רבה של רחובות, ששמע מאביו הג"ר רפאל זצ"ל רבה של טבריה, בשם מרן הרב זצ"ל, שבאר את המילים בהגדה "כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך" וכו'. וצ"ע מהו "מועדים אחרים"? ונראה פירושו, שהרגל יהיה אחר ושונה, שאז נזכה לעלות לרגל ולהקריב קרבן פסח, וכל הצורה של החג תהיה שונה.

125. שו"ע סי' תסא סע' א.

126. =בתי קיבול קטנים של חרס בעובי דפנות התנור.

(מד) ענין הבהמות, מי שאפשר לו להחזיק בהמתו ולהאכילה דברים שאין בהם חשש חימוץ תבוא עליו ברכה, ומי שאי אפשר לו ימכרנה לגוי¹²⁸, ואם אוכלת בכל יום דבר שאין בו חימוץ מותר לשתות חלבה בפסח¹²⁹.

(מה) כשמאכילה דגן יאכיל כפי הצורך בפעם אחת יתן בפניה ולא יותר¹³⁰, ואם נשאר אפילו גרעין אחד צריך לבער אם יש עליו רוק, ואם אין עליו רוק ג"כ נכון לבער אם נשארו איזה גרעינים¹³¹.

(מו) לענין חלה יש לקחת מכלי אחד או לחלק בב' כלים, אבל לא יהיו עיסות חלוקות, ואם נטל מעיסה אחת אין תקנה כי אם או ליקח ממקום אחר עליו, או לקחת מכל כך חתיכות שאי אפשר שהיו רק מעיסה אחת¹³².

(מז) להיזהר ביין כשר בכל השנה ובפרט לפסח, ולמצות ד' כוסות. וחלילה לסמוך על הפתקה הדבוקה על הבקבוק שכתוב בה כשר לפסח, לא מיין המובא מחנויות של נוכרים, או חנויות של ישראל שהפועל נוכרי ומתעסק ביין, ואין ליקח כי אם אותם שחתומים בחותם משגיח ע"י פתקה של כתב יד הדבוקה.

(מח) מי שמסופק אם יוכל לאכול כזית מרור, ראוי שיהדר שישמע הברכה מאחר¹³³. ואם אי אפשר, אחרי שרואה שחסר לו רק כל שהוא מהכזית יברך וישלים הכזית, דהא יש אומרים שיוכל לברך תיכף אחר המצוה¹³⁴, ואע"ג דרבו החולקים¹³⁵ מ"מ במצוה שיש לה המשך, אע"פ שאינו מעכב, כמו נענועים שבלולב, מברך כל זמן שיש עליו איזה חובה מהמצוה¹³⁶. והכא נמי אע"ג דכתב הרא"ש¹³⁷ שבעיקר המצוה דמרור היה די

127. שו"ע שם ומ"ב ס"ק ג.

128. שו"ע סי' תמח סע' ז, מ"ב שם ס"ק לג וראה בשעה"צ שם ס"ק פ על דעת הבכור שור שהחמיר במכירת הבהמות לגוי. וע"ע מה שכתב הרב בשו"ת אורח משפט סי' קא-קג, קנג.

129. ראה במ"ב שם בסוף דבריו לגבי חלב של בהמה שאוכלת חמץ בפסח.

130. מ"ב סי' תסו ס"ק ה.

131. שו"ע שם סע' ב ומ"ב שם.

132. שו"ע סי' תנו סע' א ומ"ב שם.

133. ראה לעיל סע' לא.

134. בדיעבד, כך סוברים האור זרוע והשאגת אריה, ראה במה שציינו באנצ' תלמודית ערך ברכת המצוות הערה 177.

135. רמב"ם הלכות ברכות, יא, ה-ו. וראה במצויין בהערה הקודמת.

136. תוס' סוכה לט, א ד"ה עובר לעשייתן.

בפחות מכזית, אלא משום הברכה דהיא על אכילת מרור ואכילה אין פחות מכזית, מ"מ כיון שהחובה על כזית מצד הברכה, ועשית מצוה בלא ברכה יש בה חשש איסור בדברי מהרי"ק ז"ל בתשובה¹³⁸, על כן כל זמן שחסר לו מכזית עדיין אין הברכה נגמרת לגמרי ויכול לברך. אע"ג דיש לומר דאין החיוב כזית כי אם מצד הברכה¹³⁹, א"כ כיון שאכל פחות מכזית כבר יצא ידי חובת המצוה לגמרי, ואיך יברך לדין דקיי"ל דכשגמר המצוה לגמרי אינו מברך. אך באמת על כרחך כוונת הרא"ש היא ג"כ להוכיח מהברכה דעיקר המצוה הוי בכזית, דאין סברא לומר שהברכה תגרום חיוב שאין נמצא במצוה¹⁴⁰, א"כ שפיר דמי לברך כל זמן שלא גמר.

(מט) להיזהר במכירת חמץ אפילו מי שיש לו רק מיני מרקחת חמוצים שנתבשלו בכלים של חמץ, כיון דהם חריפים הוי נותן טעם לשבח ולא שייך [היתר] נ"ט בר נ"ט¹⁴¹ הוי דינו כאילו עיקרו חמץ¹⁴².

(נ) הכלים של ציגון¹⁴³, מי שאפשר לו בחדשים הוא הידור גדול¹⁴⁴. ומי שאי אפשר ילבן היטב¹⁴⁵, אבל לא ישימו חול בתוך הקדרה כדי לשמור הגליזור¹⁴⁶, דאפשר שהליבון צריך שיהיה האש שולט בפנימיותו בלא הפסק כדרך ההגעלה.

137. פסחים פ"י סי' כה.

138. שו"ת מהרי"ק סי' קעד, עיי"ש לגבי לשון הסמ"ג על ספק ברכות בהנחת תפילין. וראה מה שדן הרב בדברי המהרי"ק האלו בשו"ת משפט כהן סי' לט עמ' פז (שם צויין לשו"ת מהרי"ק סי' קצה, וכנראה ט"ס הוא) ובשו"ת אורח משפט סי' מג.

139. כן הבין בתרוה"ד (פו"כ סי' רמה) בדעת הרא"ש, וכ"כ הרב במצות ראייה (סי' ד תחילת סע' ו ושם בסי' ח תחילת סע' א).

140. כן כתב בשאגת אריה סי' ק.

141. =נותן טעם בר נותן טעם, ראה בשו"ע יורה דעה סי' צה סע' א. שם מדובר על נ"ט בר נ"ט דהיתרא, ולגבי חמץ יש אומרים בראשונים שגם לפני פסח נקרא איסורא, וראה במ"ב סי' תמו ס"ק סה ובביאור הלכה סוף סי' תנב ד"ה שאין צריכין.

142. כ"כ ברמ"א שם סע' ב שבדברים חריפים אין היתר נ"ט בר נ"ט, וביאר הש"ך שם בס"ק ז טעמו בשניים: "דחורפיה דתבלין משוי ליה כאילו האיסור בעין, ומשוי ליה בן יומו". והרב כאן כתב את הטעם הראשון. ולשון החכמת אדם (כלל מט סע' א): "דמחמת החריפות מוציא מן הכלי גוף הטעם שבו... דברים חריפים מוציא עיקר הטעם".

143. כלים ממכתת שמצופים חרס, והם דומים בדינם לכלי אמאיל, ראה בספר הגעלת כלים לרב צבי כהן עמ' רצג-רצח סיכום מקיף על שיטות הפוסקים בזה.

144. בגלל שיש פוסקים שאפילו ליבון לא מועיל להם, ראה שם.

145. וכן הוא בתשובת חמיו הגאון האדר"ת זצ"ל שנדפסה בספר תבואות שמש (על הכשרת כלים) סי' עג, שאביו הקל להצריך הגעלה, אך מנהגנו ללבנם [הובאה התשובה גם בספר הגעלת כלים

(נא) יזהר כל אחד לברר המצה קודם יו"ט מתערובות מצה כפולה ונפוחה ומצה שלא נאפה יפה שיש בה חשש חמץ.¹⁴⁷

(נב) כדאי ונכון להזהיר שהדברים הבאים מחוץ לתחום אסור להוציאם ביו"ט כדרך שאסור להוציא בשבת.¹⁴⁸ על כן מכתבים הבאים ביו"ט או מכתבי עיתים אסור להוציאם למקום שאסור לטלטל בשבת.

(נג) גילוח הזקן הוא חטא גדול ועובר על כמה לאוין.¹⁴⁹ עכ"פ המגלחים ע"י המאשינקע¹⁵⁰ ראוי להשאיר קצת עיקרי השערות שלא יהיה כעין תער,¹⁵¹ וה"ה המגלחים במספריים.¹⁵²

עמ' רצד]. אמנם בשו"ת אורח משפט סי' קה כתב הרב שחמיו הגאון האדר"ת זצ"ל היה מתיר את כלי הציגון בהגעלה, וצ"ל שלעיתים הורה בזה לקולא כאביו.

146. =שכבה דקה המשמשת לציפוי כלי קרמיקה וכדומה (מילון אבן שושן, ערך גלזורה). וכבר במנהגי מהרי"ל מופיעה פעמיים המילה: גלאזורט.

147. ראה לקמן בקובץ ב' סע' יג.

148. שו"ע סי' תקטו סע' ה, ומ"ב ס"ק מט-נ. שו"ע שם סע' ט. שו"ע סי' שכה סע' ח.

149. על כל פאה, ראה במשנה מכות כ, א ובסוגית הגמ' שם.

150. =מכונה (לגילוח). בשו"ת דעת כהן סי' ו כתב הרב על מכונת הגילוח, ש"אולי היא רק בכלל מספריים", וידוע הנידון הגדול בזה בפוסקים האחרונים.

151. בהקפת פיאות הראש אסור גם במספריים כעין תער, ובהשחתת פיאות הזקן הרבה היתירו, ראה בשו"ע יו"ד סי' קפא סע' ג, י. אמנם יש שאסרו מטעמים שונים גם בהשחתת פיאות הזקן מספריים כעין תער, ראה באנצ' תלמודית ערך השחתת הזקן טור קכו. [נזכיר כאן מה שפעם שמעתי מהרב יעקב צור שליט"א, ראש הישיבה התיכונית בשעלבים, פסק מהגרצ"פ פרנק זצ"ל לענין מכונות גילוח. הוא שאלו על שימוש בה כשהיה בחור בישיבת חברון, וענהו הגרצ"פ בקצרה: "נישט קוץ [=לא להדק (על העור)]!", וראה בשו"ת הר-צבי יו"ד סי' קמג].

152. כנ"ל בהערה הקודמת. גם ברשימות הגר"י אריאלי זצ"ל, בעל ה"עיניים למשפט" (שנדפסו לראשונה בעיתון "הצופה" כ"ח תשרי תשס"ד), כתב בסע' לח שמרן הרב זצ"ל "היה מתנגד לגילוח הזקן, כמובן במכונה או בסם, ובישיבה העיר כמה פעמים על זה".

"ראוי להודות שהחוש הישראלי ביופי מסכים לגידול הזקן" (אגרות הראי"ה ח"ב איגרת תסו), והוא ע"פ גמ' שבת קנב, א וב"מ פד, א שהזקן הוא הדרת הפנים של היהודי. "כל אומה תאמר, שהיא מערכת את הטוב ואת הרע, את היפה ואת הכיעור, ע"פ ערכיה היא, וגם אנו חפצים לבנות את עולמנו ע"פ הערכים שלנו" (מאמרי הראי"ה עמ' 194). וראה עוד בקובץ אגרות חזון איש סי' קצז-קצח, הליכות שלמה על תפילה עמ' יא-יב ועל פסח עמ' צו.

(נד) להזהר בצדקה, וצריך לדעת כי מה שנוגע לחיי העני הוא קודם לכל מותרות של עצמו ע"פ דת תורתנו הקדושה¹⁵³.

(נה) אותם שלקחו מצות או אפו בפאדראד¹⁵⁴ שהיו העורכות אינן בני ברית, צריכים להשתדל להחליף איזה מצות אצל אנשים אחרים שאפו בבית אפיה שהיו העורכות ישראליות, כדי לצאת ידי חובת מצת מצוה, אם להם שמורה.

(נו) בשנה דנא ששבת קודש הוא ערב פסח, צריך ליזהר שלא לסחור עם החמץ בחנויות אחר המכירה שלו לנוכרי. ואקוה בע"ה לאחר את המכירה שלי עד ערך חצי שעה לפני השקיעה¹⁵⁵, על כן ערך ג' רבעי שעה לפני השקיעה יחדלו מלסחור עם חמץ, כדי שלא תתבטל המכירה¹⁵⁶.

(נז) חובה על כל אחד להזכיר בערב שבת קודש הבא עלינו לטובה אי"ה בעזרתו יתברך חובת הפרשת חלה עם חשכה, כאשר הזהיר על זה בתשובות כנסת יחזקאל¹⁵⁷, שהרי אין לו תקנה אם שכח, על כן אוקמיה אדינא¹⁵⁸.

(נח) המאכלים של יום שבת קודש המנהג לבשל בקדרה של פסח¹⁵⁹. אבל אין לערות מכלי של פסח לכלי חמץ¹⁶⁰, ומכל שכן שלא לטבול כף של חמץ, על כן הדרך הנכון לערות מכלי ראשון של פסח לכלי שני של פסח ומאכלי שני יערו לכלים של חמץ¹⁶¹.

153. במועדי הראי"ה עמ' רעא ציין לדברי הח"ח בספרו אהבת חסד: "ולא אמרו בבבא מציעא (סב, א) רק דחיי קודמים לחיי חברו, אבל שעושרו קודם לחיי חברו לא מצינו". וע"ע בספורנו שמות כב, כו: "...שהייתי חונן אותך יותר על סיפוקך כדי שתוכל לפרנס בו אחרים". הרצ"ה זצ"ל כתב על הנהגת אביו: "באין הגבלה ולא החמצה, לא בכמות ולא באיכות, לא במסירת בגדים וכלים ואחרית הפרוטות, בפשטות ומהירות" (נפש הראי"ה, עמ' יט).

154. =מאפיה.

155. ולא חש למכור ביום ששי בשעה החמישית, וראה בספר פסקי תשובות ח"ה סי' תמד סע' יז ובהערות 112 ו 110 שם. וראה בקובץ האזהרות הבא סע' ה, וכנראה חזר בו הרב.

156. ראה בספר פסקי תשובות סי' תמח סע' כ שהביא את שיטות הפוסקים על אלו שמוכרים חמצם לנכרי ומשתמשים בו בפסח האם בטלה כל המכירה, או שהמכירה קיימת והרי הוא כגזול את הנכרי. וראה דברי הרב בשו"ת אורח משפט סי' פו בענין זה, ומסיק שם ש"אין מקום כ"כ לאסור חמץ זה אחרי הפסח.

157. סי' כג, הובאו דבריו בקיצור גם בשע"ת תחילת סי' תנו ובמ"ב סי' רס ס"ק יג, והעתיק לשונו בשו"ת מנחת יצחק ח"ו תחילת סי' מו.

158. שצריך לומר גם הפרשתם חלה, כמבואר בתשב"ץ קטן סי' ב ובשו"ע סי' רס סע' ב.

159. מ"ב סי' תמד ס"ק יד.

(נט) ראוי שכל אחד יפרט המינים בפרטיות ברשימה¹⁶² מכל החמץ שיש לו¹⁶³, עכ"פ מי שיש לו חמץ גמור.

160. משום "ניצוק", וכ"כ בשעה"צ שם ס"ק ד.

161. כ"כ שם באליה רבה אות ג, ובפמ"ג שם א"א ס"ק ד בשמו.

162. של מכירת החמץ.

163. כ"כ בביאור הלכה סי' תמח ד"ה בדבר מועט: "וצריך לפרש כל מין חמץ שיש לו, ולא יכתוב סתם אני מוכר לך כל שיש בו חשש חימוץ דהוי כאין מינו ידוע שהרי אינו יודע אם שווה הרבה או מעט, אלא יפרוט כל מין ומין...ובדיעבד אם אמר סתם כל שיש בו חשש חמץ ועבר עליו הפסח, עיין בספר שדי חמד בשם כמה אחרונים שמצדדים להקל בדיעבד". ואף שכתב שאין זה לעיכובא להרבה פוסקים, מ"מ להרבה פוסקים הוה לעיכובא [ראה בספר "סדר מכירת חמץ כהלכתו" לגרש"א שטרן שליט"א, עמ' לב, רשימת הפוסקים שנחלקו בזה], ועכ"פ ודאי מוסיף בגמירות דעת ושלא תהיה נראית המכירה ממש כהערמה. ולשון הקיצוץ"ע סי' קיד סע' א: "ולא יהא ענין מכירת חמץ אצל האדם כמו מצוות אנשים מלומדה, אלא צריך שיגמור בדעתו שהוא מוכרו באמת לגוי מכירה גמורה וחלוטה". וראה היטב מש"כ בנספח כאן.

קובץ אזהרות ב'

שו"ת אורח משפט סימן קכ"ח

(א) שואלין בהלכות הפסח קודם הפסח הוא מצוה חיובית,¹ וכפי הנראה שהיא מהתורה, שהרי למדנו² ממשוה שעמד בפסח ראשון והזהיר על פסח שני, ועב"פ מדרבנן,³ ותלמוד מביא גם כן לידי מעשה.⁴ על כן חובה על כל בן תורה לעיין כל אחד לפי כוחו וזמנו בהלכות הפסח בפרוס הפסח, וה"ה כל דבר בעיתו.⁵ גם מי שאינו מבין בלשון הקודש כבר ישנם ספרי דינים בלשון אשכנז, ויותר טוב שישמע שיעור חיי אדם בביהמ"ד, כי אי אפשר להזהיר כל הדינים בדרשה קצובה.⁶

(ב) בדיקת חמץ, להיזהר כדין לבדוק בכל מקום שמכניסים בו חמץ, ובכיסוי הבגדים,⁷ ושלא לעסוק במלאכה חצי שעה קודם זמן הבדיקה דהיינו צאת הכוכבים, וה"ה שלא ללמוד ולא לאכול.⁸

1. שו"ע סי' תכט סע' א. וכתב בטוב ראייה (מגילה לב, א) שאינה תקנה מיוחדת, אלא סברא פשוטה: "דישנם הרבה דברים שצריך לדעת אותם לפני החג, כדי להכשיר את החג, וגם תיכף כשנכנס החג צריך שיהא ממולא כבר בידיעת הדינים, שהרי יוכל להכשל. ולא שייך כלל בגדר תקנה (כדין של "משה התקין לישראל ללמוד הלכות חג בחג"), דפשיטא דעל כל אחד מוטל החיוב לדעת בכל יכולתו את המעשה אשר יעשה".

2. פסחים ו, ב.

3. וכ"כ הרב במצות ראייה ריש סי' תכט שההוכחה ממשוה היא רק אסמכתא בעלמא. ובספר "הלכות חג בחג" על פסח עמ' ב ציין שנחלקו בכך הלבוש והב"ח האם הוא מדין תורה ולימוד גמור משה שדרש בפסח ראשון הלכות פסח שני, או תקנת חכמים שהסמיכוה על פסוק.

4. גדול תלמוד שמביא לידי מעשה (קידושין מ, ב), דהיינו חוץ מעצם מעלת התלמוד מצד עצמו, ראה בשו"ת אורח משפט סי' קמז.

5. "וע"י זה שמתעמלים תלמידי חכמים בדקדוק מצוותיה של תורה, ונושאים ונותנים בביור כל פרטיהם, חודר ומורגש טעם המצוות בפי האומה בכללה" (עולת ראייה ח"ב עמ' רעה).

6. של שבת הגדול, וכ"כ במ"ב סי' תכט סע' ב שאין די בדרשה, אלא צריך כל אחד ללמוד לעצמו.

7. ראה לעיל בקובץ א' סע' ה, ז.

8. שו"ע סי' תלא סע' ב. לגבי איסור הלימוד לפני הבדיקה כתב לחדש רבינו הרצ"ה זצ"ל בקובץ אגרותיו "צמח צבי" (ירושלים תשנ"א) אגרת כג: "בהצטרכי להמתין מאחרי תפילת ערבית עד זמן בדיקת חמץ, התרתי לעצמי ללמוד הלכות בדיקת חמץ, שלכאורה אין הזכרה גדולה מזו, וכהא דמחזר עליה לשרפה בגלוסקא יפיפה". ידידי הרב רועי זק שליט"א דימה לזה את דברי השו"ע סי' ערה סע' טז שמותר לקרוא פרק "במה מדליקין" לאור הנר בשבת, ואין חשש שמא יטה. וראה עוד בספר פסקי תשובות ח"א סי' צג הערה 36.

(ג) רבים אינם נזהרים בשמירת החמץ לאחר הבדיקה, ואינם נזהרים להצניע כי אם החמץ הנמצא בבדיקה, אבל באמת צריך שימור כל החמץ שבבית שלא יתגרר וישאר בבית.⁹

(ד) יש לדעת שבביטול הוא מקיים מצות עשה מהתורה דתשביתו לדעת רש"י,¹⁰ על כן צריך להבין ענין הביטול שהוא כמו הפקר¹¹ ושאינו מחשבו לשום דבר כל צורכו, וזה יצא לגמרי מרשותו. והטעם הוא דחמץ בלאו הכי אינו ברשותו של אדם,¹² על כן די בגילוי דעת שהוא מבטל אותו כעפרא דארעא.¹³

(ה) מצוה לבער בשנה זו דשבת הוא ערב פסח ביום ו' ערב שבת קודש קודם שעה שישית, לשרוף את החמץ של הבדיקה,¹⁴ ולהוציא מרשותו ע"י מכירה את החמץ שאינו צריך לשבת או ע"י נתינה לנוכרי.¹⁵

(ו) החנוונים המוכרים דגים מלוחים או הקונים, יקנו קודם יו"ט, וידיחו היטב קודם, או מותר לאכול למי שצריך לזה.¹⁶

(ז) מי שאפשר לו להאכיל בהמתו דברים שאינם חמוצים תבוא עליו ברכה, כי מכירת בהמות בפרט החולבות שצריך ג"כ להשתמש בחלבן קשה מאוד.¹⁷

9. שו"ע סי' תלד סע' א, ומ"ב שם ס"ק ב. במנהגי מהרי"ל עמ' מא מבואר שחכמים תקנו וחייבו דבר זה, וראה בפמ"ג שם (מ"ז ס"ק א, א"א ס"ק א) שהסתפק האם זו תקנת חכמים או רק עצה טובה. באזהרות שבכת"ק כתב: "להשגיח שלא ליתן חמץ לקטנים בלא שמירה, דכמעט מבטל הבדיקה".

10. פסחים ד, ב ד"ה בביטול.

11. תוס' שם ד"ה מדאורייתא ביאר מדין הפקר. בר"ן שם על הרי"ף משמע שלכו"ע ביטול הוא הפקר, וכ"כ באגרות הראי"ה ח"ג אגרת תשפט.

12. לאחר חצות היום (פסחים ו, ב).

13. כ"כ לבאר פעולת הביטול בחידושי הרמב"ן ובר"ן על הרי"ף תחילת פסחים, וע"ע באגרות הראי"ה שם.

14. שו"ע סי' תמד סע' ב.

15. מפני שגם במכירת חמץ חוששים לטעות בשאר שנים. וראה בקובץ הקודם סע' נו, ובהערה שם.

16. ראה לעיל בקובץ א סע' יד.

17. ראה לעיל בקובץ א סע' מד.

(ח) בשעת הגעלת הכלים צריך להיזהר שיהיו המים מעלים רתיחה כל שעת ההגעלה,¹⁸ ושהיו הכלים יבשים מלחלוחם.¹⁹

הכלים שצריך ללבנם צריך שיהיו ניצוצות ניתנים מהם.²⁰ כלי ציגון,²¹ די למלאותם גחלים עד שישרף קש מבחוץ אם הם כלי בישול או טיגון וה"ה כלי טיגון של שאר מתכת,²² אבל מחבת שעומד לאפיה צריך ליבון גמור שניצוצות ניתנים מהם.

(ט) יש להיזהר בטבילת כלים חדשים בכל השנה, ומחסרון ידיעה ועצלות מזלזלין בהם בעוה"ר, והיא חובה דאורייתא לדעת כמה פוסקים.²³

(י) יזהרו לשטוף הכלי בצונן תיכף אחר ההגעלה.²⁴

(יא) חיוב גדול הוא שתהיה לו מצה שמורה לסדרים לו ולבני ביתו, אחד אנשים ואחד נשים שהם בני מצוות, לכל אחד כזית אחד לכל הפחות.

(יב) מי שאינו יכול לאכול כזית מצה, מפני השיניים שחסרים לו, ישרה כמה פרוסות גדולות מכזית,²⁵ או יכול לאכול מצה כתותה לקמח.²⁶

(יג) ראוי לברר המצות שלא תמצא בהם מצה נפוחה וכפולה, שקודם יו"ט די במה שנוטלים אותה החתיכה, אבל ביו"ט אסורה כל המצה כולה,²⁷ ונפק"מ אם חוזרים

18. שו"ע ורמ"א סי' תנב סע' א.

19. כדי שלא יצננו את מי ההגעלה, מ"ב סי' תנא ס"ק נ וסי' תנב ס"ק ב.

20. שו"ע סי' תנא סע' ד.

21. שדינם בליבון, ראה לעיל בקובץ א סע' נ.

22. כדעת שו"ת חתם סופר יו"ד סי' קיג שדי בליבון קל.

23. והם רוב הראשונים והפוסקים, ראה רשימה ארוכה של הדעות במבוא לספר "טבילת כלים" (לרב צבי כהן) סי' ג. וראה בשו"ת דעת כהן סי' רכו, שטבילת כלים מדאורייתא רק אם הגוי כבר השתמש בכלי, עיי"ש.

24. שו"ע סי' תנב סע' ז. ובספר לקט יושר עמ' 77 הדגיש: "ותו דרש (רבינו מהרא"י בעל תרוה"ד) דאיתן מים קרים ששופכים על הכלי לאחר ההגעלה צריכים שלא יהיו מים פשורים. וזכורני שאמר, צריך ליזהר כשיתן הכלי במים אחר ההגעלה הרבה כלים זה אחר זה, צריכים שלא יהיו המים פשורים מן הכלים הרוחנין".

25. שו"ע סי' תסא סע' ד, ומ"ב שם ס"ק יז-יח.

26. שו"ת שם ס"ק ב וביאור הלכה שם ד"ה יוצא. וראה בשו"ע סי' קסח סע' י ומ"ב שם ס"ק ס.

27. רמ"א סי' תסא סע' ה.

לאפות ע"י משיחה כנהוג עם גבינה, שאם תמצא מקצתה נפוחה וכפולה כולה אסורה בתוך הפסח. אע"פ שבנפוחה אין חילוק בין תוך הפסח לקודם הפסח כי אם בכפולה, מ"מ במצות דקות כשלנו²⁸, בפרט בספק אם היא נפוחה או רק קרום עולה, או אם יש בה כשיעור אגוז, יש להקל שלא לאסור המצה כולה, ומ"מ ראוי להפריד הניפוח.

²⁹ (יד) מאוד צריך להיזהר כל בעל מלאכה שלא לעסוק במלאכתו ערב פסח אחר חצות.

(טו) יזהר כל אחד בהסבה דרך חירות בשמאל, לכל הפחות בד' כוסות ובכזית ראשון ואפיקומן³⁰, ומצה להסב בכל הסעודה³¹.

(טז) יזהר בכוסות [שלו] ו[של] כל בני ביתו שיהיו מחזיקין רביעית, דהיינו כשיעור ביצה ומחצה. וישתו רובו לפחות, וכוס רביעי ישתה כולו כדי שיברך ברכה אחרונה³². (ואם אי אפשר שכל בני ביתו ישתו כל כוס הרביעי יוצאים ידי חובת ברכה אחרונה, אך זהו דוקא במקום דחק, שבמקום דאפשר אין מזמנים לצאת מאחר כי אם על הפת³³).

(יז) לא יפסיק בין שתיית הכוס³⁴, וה"ה בין אכילת הכזית בכדי אכילת פרס.

(יח) גם מי שאינו יכול להשיג מצה שמורה מצות שלמות, מצוה שיקנה פתיתין, ובלבד שיאכל לכל הפחות כזית. ויניח הפתיתין באמצע, ויברך עליהם המוציא ומצה³⁵.

(יט) מי שאינו יכול להשיג שמורה, לכל הפחות יהדר שיהיו המצות שאוכל למצה נאפות ע"י ישראל³⁶. על כן אם בבית אפיה של מצות שלו היו נוכריות מתעסקות יחליף במצות של אנשים שאפו בבתי אפיה שעסקו בהם רק בנות ישראל.

28. ראה במ"ב שם ס"ק לה שהאחרונים הקלו לגבי נפוחה במצות דקות שלנו. בלקט יושר עמ' 95 ובשו"ת רדב"ז ח"א סי' תצד הקלו במצות דקות גם לגבי כפולה.

29. שו"ע סי' תסח.

30. וכורך, ראה לקמן קובץ ג סע' כג.

31. רמ"א סי' תעב סע' ז.

32. שו"ע סי' תעב סע' ט ומ"ב שם ס"ק ל.

33. שו"ע ורמ"א סי' ריג סע' א.

34. לכתחילה בבת אחת, ולא יותר משיעור רביעית או יותר משיעור כדי אכילת פרס, ונחלקו בכך הראשונים והפוסקים, ראה לעיל בקובץ א' סע' כה.

35. ביאור הלכה ריש סי' תפב.

36. שו"ע סי' תס סע' א.

(כ) אם שכחו לצלות הזרוע, מותר לצלותו ביו"ט, אבל צריך לאכלה למחר ביום, כי בלילה אסור לאכול צלי.³⁷

(כא) ראוי להיזהר במצות אכילת מרור לכל מי שאפשר לו שאינו מזיק לו.³⁸ וא"צ להחמיר בכזית גדול כי אם פחות מעט מחצי ביצה,³⁹ ולהפיג טעמו מעט כדי שלא יהיה חריף מאוד, רק שלא יפוג לגמרי, אבל א"צ שלא יפיג כלל.⁴⁰

(כב) להיזהר ביין כשר כל השנה וכ"ש בפסח, ואין לקנות כי אם מהיין שבא עליו הכשר כראוי, ולא לסמוך על חותם לבדו. ומכ"ש שיש סומכין על הפתקא שעל הבקבוק, שזה ודאי איסור גמור הוא.

(כג) שלא להניח המרור שרוי מעת לעת, ובחריין יוצאים בדיעבד, אבל בחזרת אפילו בדיעבד לא יברך עליו אם נשרה מעת לעת.⁴¹

(כד) להיזהר לדעת ביאור ההגדה בלעז, ולבאר לבני ביתו לכל הפחות ג' דברים דרבן גמליאל.

37. מ"ב סי' תעג ס"ק לב.

38. מ"ב סי' תעג ס"ק מג ושעה"צ ס"ק סא.

39. דהיינו כשליש ביצה, מ"ב סי' תפו ס"ק א.

40. מ"ב סי' תעג ס"ק לו.

41. מ"ב סי' תעג ס"ק לח.

קובץ אזהרות ג'

נדפסו בסידור עולת-ראיה¹

[הקדמת הרצי"ה זצ"ל: אזהרות לעניני פסח שהיה מזכיר אאמו"ר הרב זצ"ל בשבת הגדול. רשימת כתי"ק (משנות התר"נ...) חסרה ההתחלה וגם אילו מילים מאות לה, לו, לז]

(כ) הבכור שהוא בריא ויודע שלא ימנע מקיום מצות הלילה יתענה, ולא יסמוך על הסיום.²

1. ח"ב עמ' רמג-רמד.

2. הערת הרצי"ה זצ"ל בסוף סידור עולת ראיה ח"ב: תשובה מאהבה ח"ג סי' תע [לפנינו הוא בח"ב סי' רסא, וכוונת הרצי"ה היא לציין שהדברים שם הם על גליין המג"א בסי' תע]: "סעודת סיום וכו' ודאי אינו ראוי לעשות בערב פסח בשביל הבכור, או הבכורים בעצמם. ודכירנא כד הוינא טליא ושאלתי את רבותי רבינו הגדול מוהר"י סג"ל לנדא נ"ע [בעל הנודע ביהודה] והגאון המפורסם מוהר"מ פישלס נ"ע אם אוכל לעשות סיום מסכתא בערב פסח כי בכור אני ובכור אחר נפל, ומיחו בידי ולא אמרו בטעמא. גם נכרז בחוצות עפ"י ב"ד, מי שעושה סעודת סיום בערב פסח בשביל הבכורים הוא שלא עפ"י הוראת חכמים".

ומה שכתב בשם רבו בעל הנו"ב, הוא גם בספרו נו"ב מהדורה תנינא, מהדורת מכון ירושלים, בסוף הספר "תשובות הנוספות" סי' ז. וחזר ע"ז והוסיף עוד דברים בתשובה מאהבה ח"ג סי' שעו. וע"ע במשנה ברורה סי' תע ס"ק י שכתב שני מנהגים בזה, ובספר "תענית בכורים וסעודות מצוה בערב פסח" (ר' משה קינסטליכר, ב"ב תשמ"א) פ"א עמ' רא-ריח שכתב היטב ובפירוט את דעות המחמירים והמקילים בכך וטעמיהם. והביא שם מספר עדויות שהגאון בעל חתם סופר נקט שלא לסמוך על הסיום, אך בספר פסקי חת"ס עמ' קיב ציין לדבריו בשו"ת (חו"מ סי' קמח) שמבואר שהמנהג הפשוט שהבכורות מתענים. וראה במכתב הגאון הנצי"ב זצ"ל לבנו הגר"ח זצ"ל (נדפס במרומי שדה פסחים לט) שגם משמע שהיו מתענים.

למעשה בגלל ש"ירדה חולשה לעולם" בזמננו נהגו כולם לשמוע סיום ולהפטר מתענית, שאחרת יצא שכרו בהפסדו ונמצא חומרו קולו, שבשעת ההגדה ועריכת הסדר יהיה חלש ורעב, וראה במ"ב סי' תע ס"ק ב, "וכן נראה עוד" וכו'. וכבר זרזו על זה בספר "פלא יועץ" בערך "הגדה": "וכבר מילתי אמורה שלכל דבר צריך הכנה מקודם, וזהירות מביאה לידי זריזות, כן בדבר הזה צריך להקדים לעשות הכנה שלא יהא רעב ולא יהא מטומטם בשינה. ואפילו הבכורות שמתענים בערב פסח וקשה עליהם מחמת התענית להאריך בהגדה ואי אפשר כ"כ לשמוח מחמת חולשת הלב, עכ"פ השעה צריכה להתחזק ברוב עוז ותעצומות וכל אשר בכוחו לעשות יעשה" וכו'. וראה גם לגרצ"פ פרנק זצ"ל ב"מקראי קודש" (פסח ח"ב סי' כג) שהסברא להקל בסיום מסכת היא בשביל שיוכל לקיים היטב מצוות ליל הסדר, וממילא כשחל ערב פסח בשבת והתענית מוקדמת יתכן שלא תהיה הקולא של סיום מסכת.

(כא) איסור גדול הוא לעשות מלאכה להשתכר אחר חצות,³ ומקללים אותו,⁴ ואם אין לו מה יאכל ביו"ט ישאל שאלת חכם.⁵

(כב) קטן וקטנה שיודעים להבין מעניין יציאת מצרים כשמספרים להם, אסור להאכילם מצה בערב פסח.⁶ וכן טארט⁷ שעושים מקמח מצה כיון שהוא אפוי ולא מבושל אסור לאוכלו בערב פסח.⁸

(כג) כל אחד מחויב להזהר בהסבה לכל הפחות בשעת אכילת הכזית וכורך⁹ וד' כוסות ואפיקומן, וראוי שתהיה כל הסעודה בהסבה על צד שמאל.¹⁰ וחייב לחנך גם את בניו

ושם בס"ק י הביא המ"ב את מנהג עשית הסיום, ונראה שמסכים לו. נוכח שמעתי מהרב יהושע רוזן שליט"א, שהרציה זצ"ל כתב לו במכתב, שודאי למעשה אפשר לסמוך על דעת המ"ב שלא לצום אם שמע סיום]. ועוד סברא נוספת להקל, שהרי תענית זו אינה מובאת בתלמוד דידן, אלא רק במסכת סופרים, ובתלמוד הירושלמי ספק בדבר. וז"ל ערוך השולחן סי' תע סע' ה: "עתה זה כמה דורות שמקילים לגמרי בתענית בכורים והיינו בסיום מסכתא, ולא לבד הלומד אלא הבכורים מתקבצים סביב המסיים ומסיימים עמו ואוכלים, ונתפשט זה בכל המדינות. ואינו ידוע מאין להם להקל כל כך, אם לא שנאמר דמפאת חלישות הדור והטורח הרב בערב פסח ואכילת המרור ג"כ אינו יפה לבריאות, ולכן יחשבו את עצמם כאינם יכולים להתענות. ולפי שבגמ' לא נזכר כלל מזה, וגם בירושלמי המסקנא דא"צ להתענות, ואינו אלא מנהג ע"פ מסכת סופרים, לכן לא ימחו חכמי הדור בזה, וצריך עיון". וראה גם בספר מקראי קודש לר"מ הררי פ"א הערות מב, מד.

3. שו"ע סי' תסח סע' א-ב, ועיי"ש לגבי מלאכה בחינם. ומש"כ "איסור גדול", מפני שעונשו נידוי ולא מכת מדרות, ואכמ"ל.

4. פסחים נ, ב שמנדים אותו, וראה בהערת הרציה זצ"ל בסוף עולת ראייה מקור לכך שבנידוי מקללים אותו בארור. וראה גם במגילה ה, ב שרבי קילל את העושה מלאכה בפורים, ומבואר בשאלתות פרשת ויקהל שכלול בזה גם שחייב נידוי.

5. מ"ב שם ס"ק ו.

6. רמ"א סי' תעא סע' ב.

7. =עוגה.

8. שם, ובמ"ב שם ס"ק כ. ויש שהקלו בכך, ראה בספר מקראי קודש לר"מ הררי עמ' ט.

9. כן הוא בשו"ע סי' תעה סע' א שצריך להסב בכורך. אמנם בראשונים נחלקו בכך, ראה בטור שם בשם אחיו ר' יחיאל שהסתפק בזה, ובמנהגי מהרי"ל עמ' קיד כתב שני מנהגים בזה. כנראה בגלל ספק זה לא כתבו הרב לעיל קובץ א סע' כב וקובץ ב סע' טו.

10. רמ"א סי' תעב סע' ז.

שידעו מענין יציאת מצרים שיסבו על צד שמאל¹¹, ואם אין לו כר לכל אחד מבניו יסבו על איזה דבר אחר¹².

(כד) יזהר לאכול שני הזיתים של מצה ושל מוציא בפעם אחת, ומצוה לבלוע בפעם אחת¹³, ועכ"פ אסור להפסיק בדיבור ושום דבר עד שיגמור אכילת שני הזיתים¹⁴. ויכוון באכילתו לשם מצוה¹⁵. ולא ישתף באכילת מצה של מצוה שום דבר, לא מלח ולא ליפתן וכיו"ב¹⁶.

(כה) כשאי אפשר לו ללעוס יאכל כתוש קמח¹⁷, ולא ישרה בשום משקה¹⁸, רק במים פושרין יוכל לשרות כשאוכל מצה קשה¹⁹.

(כו) המרור ידקדק שיהיה כזית, וכן בכורך יהיה כזית ממצה וכזית ממרור²⁰. ויוכל להעמידו מגולה אחר הפירור זמן מועט כדי שיפיג טעמו מעט, אבל לא שיפיג כל הטעם, ומי שמשער שמזיק לו יוכל להפיג טעמו עד שישאר רק מרירות קצת ולא יזיק²¹, ומ"מ מחוייב הוא להדר אחר חזרת, שאינו מר כ"כ, וחייב בזה יותר מאחר²².

11. כן פשוט מסבירא ככל המצוות, וכ"כ בבן איש חי (שנה ראשונה, צו סע' כח).

12. רמ"א סי' תעב סע' ב.

13. כזית אחד.

14. ראה לעיל קובץ א סע' לה.

15. ראה לעיל קובץ א סע' א.

16. רמ"א סי' תעה סע' א.

17. ראה לעיל קובץ ב סע' יב.

18. לכתחילה, ראה במ"ב סי' תסא ס"ק יח שנחלקו הפוסקים בזה.

19. שו"ע סי' תסא סע' ד שיוצאים במצה שרויה ולא במבוסלת, ובמ"ב שם ס"ק כ שהכוונה ליד סולדת בו, ואז אסור גם בשרוי ברותחין, ואפילו בכלי שני.

20. מ"ב סי' תעה ס"ק טז.

21. בשו"ת אורח משפט סי' קכד כתב הרב: "בשבת הגדול דהאי שתא תרנ"ד לפ"ק דרשתי בעה"י, שהיתר גמור גם נכון הוא שהמרור שאנו אוכלין מרוסק שיניחו להפיג טעמו עד שישאר בו רק טעם מר קל, כדי שיהיה נח לאכילה", ועיין שם טעמו בהוראה זו שדי במרירות קטנה. וראה גם בספר "ברורים בהלכות הראי"ה" (הוצאת 'בית הרב', תשנ"ב) עמ' 269-263 מאמרו של הרב זולדן שליט"א: "דרכיה דרכי נעם, כנימוק להפגת מרירות המרור בפסח". וראה לגרצ"פ פרנק זצ"ל במקראי קודש על פסח (ח"ב סי' מט עמ' קע-קעב) שדן בדברי הראי"ה שצריך בדוקא להפיג טעם התמכא, ואם לא הפיג אינו נחשב לדרך אכילה.

22. שלכל אדם מצוה להעדיף חזרת, שו"ע סי' תעג סע' ה ומ"ב שם ס"ק מב.

(כז) יזהר לפרר המרור מן הצד העבה של הקלח האמצעי, ולא הענפים היוצאים מצדדים²³. ויזהר שלא ישהה במים מעת לעת²⁴, ואם משהה במים מעת לעת אין יוצאים²⁵, וכן אם נפל למים רותחים אין יוצאים בו²⁶, וכמו כן אם נפל לחומץ ולראשיל²⁷ חזק²⁸.

(כח) יזהר לנער החרוסת ולנפצו²⁹.

(כט) לא יפסיק בדברים בין מרור לכורך, כי הברכה קאי מספק על כורך³⁰.

(ל) יזהר שגם כוסות של בני ביתו ושל בניו הקטנים שהגיעו לחינוך יחזיקו רביעית³¹.

(לא) יזהר לצלות הזרוע, שהוא עצם זרוע וגם מעט בשר עליו ולא עצם לבד³², קודם יו"ט. ואם צלאה ביו"ט יזהר לאכול למחר ביום³³, ועל הסדר הב' יצלה בלילה שניה אחרת, אבל לא יאכל בלילה כי אין אנו אוכלין צלי בלילי פסחים³⁴.

23. שהם נחשבים לשורש, ראה שו"ע סי' תעג סע' ה ומ"ב שם ס"ק לו.

24. שנחשב כבוש, שו"ע שם ומ"ב שם ס"ק לח.

25. ולא כמ"ב שם שבדיעבד יוצאים יד"ח בשרוי במים, עיי"ש.

26. שנחשב כמבושל, ראה לגבי מצה לעיל סע' כה שהתיר רק במים פושרים, שם במים רותחים נחשב כמבושל.

27. = ציר.

28. ומשמע שבחומץ אסור אפילו אם לא שזה מעת לעת, ותלוי במחלוקת השו"ע (יו"ד סי' קה סע' א) והשו"ך (שם ס"ק ב), ומ"מ עלי חסה שהם דקים חמורים בדין זה. וראה בספר מקראי קודש לר"מ הררי פרק ח הערה לח.

29. שו"ע סי' תעה סע' א. לנפץ היינו לנער, ראה כתובות קו, א. ואולי כוונתו לניעור גמור עד שלא ישאר שום חרוסת, כדעת הלבוש סי' תעה סע' א, וראה בספר מקראי קודש לר"מ הררי, פרק ח הערה ז שנחלקו בזה הפוסקים.

30. שו"ע סי' תעה סע' א.

31. וכ"כ לעיל בקובץ ב סע' טז.

32. מ"ב סי' תעג ס"ק כז, מפני שהוא זכר לקורבן פסח.

33. מ"ב שם ס"ק לב.

34. שו"ע סי' תעו סע' א, ומ"ב שם ס"ק א שאין נוהגין לאכול צלי בשני הלילות.

(לב) יזהר שלא יאמר בשר זה לפסח³⁵. ונ"ל כשכותב חשבונו לעצמו³⁶ בלשון הקודש לא יכתוב בשר לפסח, או כך וכך מעות על בשר לפסח, אלא ליו"ט, כי כתיבה כדיבור דמי³⁷, ונכון לזהר.

(לג) אסור לאכול כבד בליל פסח כיון שהוא צלי³⁸, ויניחו למחר.

(לד) לא יאכל מהירק של טיבול כזית, אלא פחות³⁹. ואם אכל כזית לא יברך אחריו בורא נפשות רבות⁴⁰.

(לה) ... בליל פסח גם צלי קדר או על מחבת שמטגנין אם הוא בלא מים⁴¹. מי שרוצה לאכול צלי על מחבת יזהר ליתן בתוכו גם מים שיהיה כעין בישול.

(לו) צריך לשתות רוב הכוס בבת אחת⁴², ואם אי אפשר לו

(לז) אם טבל המצה בתוך הכוס, צריך

(לח) יזהר שלא ימלא כריסו כל כך עד שיהיה האפיקומן אכילה גסה⁴³.

(לט) חייב כל אחד ואף הנשים להבין עיקר ענין האגדה, וטעם של פסח מצה ומרור.

35. שו"ע סי' תסט.

36. לא דוקא לעצמו, וכן הוא בירושלמי פסחים פ"ז ה"א: "רבי יוסה בי ר' בון בשם רב, זאת אומרת שאסור לאדם לומר לחבירו הא לך את המעות וצא וקח לך בהם בשר לפסח". וראה בשו"ת הרד"ד (לרב דוד דב מייזלש זצ"ל) ח"א סי' לו נידון ב"אב ששלח לבנו בשר ודגים, וכתב לו במכתבו הנני שולח לך בשר ודגים לפסח".

37. נידון גדול בראשונים ואחרונים, וראה לגבי ברכת התורה בשו"ע סי' מז סע' ג ובנו"כ שם.

38. שהרי כך דרך הכשרו. אמנם יש הסוברים שאם מבשלו או מטגנו אח"כ מותר, ראה במ"ב סי' תעו סוף ס"ק א. וכ"כ בערוה"ש שם סע' ד: "אסור לנו לאכול כבד בליל פסח שהרי א"א אלא בצלי דמליחה לא מהני לכבד, ואין לו היתר אא"כ בשלו אח"כ או טיגנו בשומן".

39. שו"ע סי' תעג סע' ו.

40. שם, ומ"ב שם ס"ק נו.

41. שו"ע ומ"ב תחילת סי' תעו.

42. ראה לעיל קובץ א סע' כה.

43. רמ"א סי' תעו סע' א.

(מ) אם התחיל לאכול האפיקומן וישן אסור לו לאכול עוד.⁴⁴

(מא) כשאומר ההלל על הסדר צריך ליזהר בהודו ואנא שיענו אותו בני ביתו כדרך שעושה הש"ץ בבית הכנסת.⁴⁵

(מב) יזהר לכתחילה שיהיה האפיקומן כשני זיתים.⁴⁶

(מג) אם אין לו מצה שמורה עד שיוכל ליתן לכל אחד מבני ביתו לכל מצות אכילת הלילה כזיתים, יחלק שיעורי זיתים ויקח לעצמו⁴⁷ ממצה שמורה הזית של מצה והמוציא וכורך ואפיקומן, ואח"כ יתן לבני ביתו המותר, ויקדים הגדולים שהם בני מצוה. ונ"ל שחייב להקדים לאשתו תחילה מבניו אפילו הם גדולים, עיין פסחים ט: תוס' ד"ה לא יפחתו ב'.⁴⁸ ואם אין לו כי אם זית אחד יאכל אותו למצות מצה, ויאכל משאר המצות הכורך וב' זיתי אפיקומן.⁴⁹

(מד) מצוה לחלק לתינוקות לפני הסדר אגוזים וכהאי גוונא דבר החביב עליהם, והוא דינא דגמרא וחייב כל אחד ליזהר בזה.⁵⁰

44. שו"ע ורמ"א סי' תעז סע' ב. וראה בקובץ "לזכרו" (ירושלים תשנ"ג עמ' 117-115) מש"כ רבינו הרצי"ה זצ"ל שמסתבר שהאיסור הוא עד הבוקר, ודן שם בכמה פרטים באיסור זה.

45. שו"ע ורמ"א סי' תעט.

46. מ"ב סי' תעז ס"ק א.

47. הוא קודם לאחרים גם במצוות, וראה בשע"ת סי' תפב.

48. שם מבואר שאשתו אינה בכלל "בני ביתו", וצריך לומר שאדרבה עדיפה מהם, בגלל ש"אשתו כגופו". וא"כ כשם שהוא עדיף על משפחתו כך גם אשתו עדיפה מהם. וראה לדברי הרב החיד"א ביעיר און עין זוכר (מערכת ב סע' ט) שיש אומרים שאשתו בכלל "בני ביתו".

49. שו"ע ונו"כ סי' תפב.

50. ראה לעיל קובץ א סע' כז.

לקט פסקים ומנהגים חדש מתוך ספרי הראי"ה

(א) כשחל ערב פסח בשבת נראה שלא לומר את ההגדה בשבת כמנהג הרגיל בשבת הגדול.¹

(ב) בענין מצת מכונה לקיום מצות אכילת מצה בליל ט"ו, נראה "ללמד זכות על העולם, והשי"ת יזכנו ברחמי לקיים מצוותו בהידור בלא שום מכשול באורח ישרים סלולה".² יש עדויות שבשנים יותר מאוחרות נהג הרב לקחת מצת מכונה למצת מצוה,³ ועדיין אין הדבר ברור די צורכו.⁴

1. מצות ראייה סי' ת"ל, וטעמו כדי להפסיק בין רשות לחובה, כדין לגבי תקיעה בשופר בערב ר"ה. וכעין זה כתב גם הר"י עמדין במור וקציעה ובסידורו בית יעקב. אך במנהגי ר"א טירנא עמ' לג כתב: "במנחה שלו אומרים עבדים היינו וכו', אפילו אם חל ב"ד" (וכדעת מנהגי מהרא"ק הל' פסח סי' פט בהגה), והביא דבריו בדרכי משה סי' תל (אמנם בהגהת הרמ"א על השו"ע שם לא פירש פרט זה). וכ"כ בשו"ת מהרש"ל סי' פח, וכן פסק במ"ב שם ס"ק ב.

2. שו"ת אורח משפט סי' קכב, ונראה שם מלשונו שרק מלמד זכות, אבל מעדיף מצת יד. תשובה זו היא משנת תרע"ו. גם בשנת תרע"ג כתב בקצרה בשו"ת משפט כהן סי' לג: "והאריכו האחרונים גבי ציצית ומצה של מכונות בזה, ושם יש צידוד להכשיר מפני שי"א שהעיקר הוא המחשבה, ואפילו בישראל עומד על גבו לבדו ג"כ מהני".

3. ראה בספר מועדי ראייה עמ' רפא שכך משמע, וכ"כ בספר מקראי קודש לר"מ הררי שליט"א (מהדורה שניה, תשנ"ג) פרק ז הערה פ (עמ' שמב) בשם הרמ"צ נריה זצ"ל. גם רבינו הרצ"ה זצ"ל נהג לאכול מצת מכונה למצת מצוה, כמובא בחוברת "גדול שימושה" לרב רמר זצ"ל (מהדורה א, בחלק השאלות).

ב"מוריה" (חשוון תשס"ט) כתב הג"ר שריה דבליצקי שליט"א הנהגת הג"ר דוד בהר"ן זצ"ל לאכול דוקא מצת מכונה, והעיר הגר"ש: "אין ללמוד מזה לצאת במצות מכונה הכזיתים, מחמת חשש חוסר לשמה, כי מכונות דהיום משוכללות בהרבה ממכונות דאז, שהם ז"ל בכדי לצאת מחשש של לשמה היו עושים כמה וכמה פעולות ידניות, ובפרט בזמנים ההם שלא ידעו מחשמל בירושלים, משא"כ במכונות של היום". וכן העידו על מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל ש"היה מהדר אחרי מצות מכונה", אבל גם "הקפיד למשוך בעצמו בגלגל המכונה של הלישה כדי שיהיה בידיו" (תלמידו הרב זוסמן זצ"ל, מובא בספר "בינו שנות דור ודור" של הגר"ש דבליצקי שליט"א, עמ' סב). וא"כ גם אם מרן הרב זצ"ל אכל מצות מכונה, לא ברור שאפשר ללמוד מזה למכונות שלנו.

4. ודן בזה באריכות הרב נריה גוטל שליט"א, במאמרו "מצות יד או מצות מכונה - הנהגת הראי"ה קוק", נדפס בעיתון "הצופה" (י"ד ניסן תש"ן).

(ג) מרן הרב זצ"ל לא נהג לאפות מצות בערב פסח אחר חצות.⁵

(ד) מנהג האשכנזים שלא לאכול קטניות בפסח הוא רק באופן שאילו היה מחמשת מיני דגן היה חמץ, אבל אם לא באו מים עליהם או שנאפה והתבשל בלי שיהיו זמן (כגון מצה מקטניות) מותר באכילה.⁶

(ה) אין חשש בסתם קמח לאיסור "חמץ שעבר עליו הפסח", גם אם לא נמכר לגוי.⁷

(ו) חמץ שנמכר לגוי ונסחר ע"י היהודי המוכר בפסח, אין מקום כ"כ לאוסרו לאחר פסח, אא"כ יכריז רב המקום על החמץ כאסור בשביל לגדור הפירצה בתור קנס.⁸

5. מועדי הראיה עמ' רפד-רפה, ושבחי ראייה (ליפשיץ) עמ' רסג בשם הגר"ש אליעזרי זצ"ל. וטעמו מפני שהאנשים טרודים בזמן זה ואין דעתם מיושבת במידה מספקת לדקדוקי זהירות, וכן גדול החשש לאיסור "משהו". בהערות שם ציין לדברי ה"מעשה רב" סי' קפד והמ"ב סי' תנח ס"ק ג, וראה עוד לגאון האדר"ת זצ"ל בקונטרס "נפש דוד" (ערוך ע"י הרב נריה זצ"ל) עמ' 137-138: "לאפות מצות מצוה בערב פסח לא נהגתי, וכאשר ראיתי כן לאאמור"ר זצ"ל שלא היה מהדר בזה. ופעם אחת נתלהבתי לקיים כן, וראיתי שהמצות לא נאפו כתיקונן מפני המהירות, וגם אז לא יצאתי יד"ח בהם, ומאז מנעתי מלהדר על זה".

6. שו"ת אורח משפט סי' קיד-קכח, ונחלקו עליו אז בד"ץ החסידים בירושלים. וראה גם בספר "המועדים בהלכה" בפרק על מנהג הקטניות, בספר "מועדי ראייה" עמ' רעא-רעג, בספר "בשדה הראייה" עמ' 79-145 מאמר מקיף "הוד והדר במלחמתה של תורה", בספר "הלכות חג בחג" לרב קארפ עמ' רח-רי (וכתב שם שמעיקר הדין ודאי שמותר) ובספר "פסקי תשובות" ח"ה סי' תנג סע' ג.

למעשה כנראה שנהגו העם לחומרא בזה, כגון שלא לאכול בוטנים קלויים (בלי מים) בפסח, וכ"כ בספר "מקראי קודש" לגרצ"פ פרנק זצ"ל ח"ב עמ' רה ובכף החיים סי' תנג ס"ק יח. אמנם יש שהורו לקולא בזה, ראה לאחרונה בחוברת "דרשת שבת הגדול" לרב דב ליאור שליט"א (ניסן תשס"ח) עמ' 35-36 להתיר באכילה קטניות או שמן מקטניות שלא באו במגע עם מים, וכן סוברים בספר "מפני הלכה" על פסח, ובמאמר ב"תחומין" כרך יג עמ' 71-169.

7. שו"ת אורח משפט סי' פה. וטעמו שסתם קמח ודאי אינו חמץ גמור, שהרי עושים ממנו בשעת הדחק מצה, עיי"ש. וכן הקלו בזה רבים מפוסקי זמננו, שגם קמח בזמננו שעובר שטיפה במים אינו נחשב ללתיטה האסורה (ראה שו"ע ומ"ב סי' תנג סע' ה), ולפחות לאחר מכירה ודאי מותר, וגם מותר לכתחילה למוכרו (גם למחמירים לגבי חמץ גמור שלא למוכרו). ראה בספרים פסקי תשובות סי' תמח סע' י עמ' ע, מכירת חמץ כהלכתו (לרש"א שטרן) עמ' כז, הליכות שלמה (פסקי הגרש"א זצ"ל) על פסח פ"ו אורחות הלכה הערה 43, הלכות חג בחג עמ' קעב-קעג, ומאמר "האם קמח הוא חמץ" של הרב יעקב אפשטיין שליט"א בחוברת "אמונת עתיד" (מכון התורה והארץ) 28. כיום יש מחמירים לקנות אחר פסח דוקא מאכלים שנאפו מ"קמח שנשחן לאחר פסח", ולפי זה היא חומרא יתרה.

(ז) מרן הרב זצ"ל נהג אחרי "יחץ" לכרוך מצה במטפחת ושם על כתיפו, וקרא בקול רם: משארותם צרורות בשמלותם על שכמם (שמות יב, לד).⁹

(ח) יין של שביעית אין לשפוך ממנו באמירת "דם ואש ותמרות עשן", עשרת המכות ו"דצ"ך עד"ש באח"ב" שבהגדה.¹⁰

(ט) היין ראוי לכתחילה שלא לבשל, גם שלא לערב צוקער הרבה.¹¹

8. שו"ת אורח משפט סי' פו. אמנם יש שהחמירו בזה לומר שנחשב כאינו מכור, ראה בספר פסקי תשובות סי' תמח סע' כ עמ' עו, וכן בספר "מפניני הרב" (הנהגות ופסקים מהגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל) עמ' פד.

9. סידור עולת ראייה ח"ב עמ' רנט. ובוה מקיים את המצוה **"להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים"**, והוא חובת האיברים, ראה ברמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ז הלכות ו-ז נאמנם שם מבואר שמקיים זאת ע"י עצם המצוות שרבנן תיקנו לנו, הסבה וארבע כוסות, ולא כתב לעשות ענינים נוספים של המחשה כדרכם של עדות המזרח והתימנים בזמננו. אך הגאונים גורסים **"לראות את עצמו"**, ראה בסידור רס"ג וסידור רע"ג, ולפי זה הוא חובת הלב, כמש"כ האבודרהם ש"יביט בעצמו", [ולפ"ז היא "המצוה הכי קשה בליל פסח, לצייר שהוא בעצמו יצא ממצרים" (הגדה מועדים וזמנים לגר"מ שטרנבוך שליט"א)], ואכמ"ל. בספר הנהגת מהרש"ל (והוא רשימת הנהגות המהרש"ל שכתבם תלמידו בעל המטה משה) כתב בסי' ו: "מורי מהר"ש לקח מצה אפיקומן וצרר אותה במפה קודם שאכל אותה והלך בביתו, הולך ובא פעם אחת, ואמר: כן היו עושים אבותינו כשיצאו ממצרים", ומביא שם עדות שכן נהג כבר רבינו מהר"א"י בעל תרומת הדשן (ובספר הנהגותיו "לקט יושר" לא נמצא דבר זה). במ"ב סי' תעג ס"ק נט כתב בקיצור: "ויש שנותנים אותה על כתפיהם זכר ליציאת מצרים", וראה בבאר היטב סי' תעז סוף ס"ק א. וע"ע בספר מקראי קודש לר"מ הררי פ"ה סע' טז.

10. שבת הארץ, קונטרס אחרון לפ"ה ה"ג, מצוטט מ"ספר השמיטה" לגרימ"ט זצ"ל פרק ז הערה 4 שכתב את הערת מרן הרב זצ"ל על ספרו. וכן הוא בסידור עולת ראייה עמ' קפ, וראה בספר מועדי ראייה עמ' שטז. בשו"ת ציצן אליעזר ח"ו סי' לג דן בזה מצד חצי שיעור באיסור הפסד פירות שביעית, וציין לבית רידב"ז, כלכלת שביעית ותורת הארץ שדנו בזה לחומרא. בספר משפטי ארץ (בהוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה) על שביעית ציין כמקור לכך את דרשת חז"ל בתו"כ: **"לאכלה" - ולא למנחות ולא לנסכין**, ומוכח שגם למען דבר מצוה אסור בהפסד. למעשה בכל ספרי ההלכה בזמננו נקטו לחומרא בזה, חוץ מספר אור לציון (שביעית פ"ב ה"ו) לגר"צ אבא שאול זצ"ל שנקט לקולא.

11. מאזהרות שבכתי"ק. נאזהרה זו אינה נמצאת בשנים אחרות, ויתכן שחזר בו הרב מלהזהיר ע"ז, בגלל שהוא חומרא לחשוש לשיטת הרמב"ם, ואין רוב הציבור חייב לנהוג בה. ואולי גם לא היה בנמצא לקנות יין כזה].

א. מבושל. נחלקו הראשונים האם אפשר לקדש או לשותת בארבע כוסות של פסח ביין מבושל: דעת הרמב"ם בהלכות שבת פכ"ט הי"ד שיין זה פסול למצוות בגלל שאינו ראוי להינסך על גבי מזבח, ודעת ראשונים אחרים שכשר, ראה במגיד משנה שם, בגלל שהבישול משביח את טעם

(י) המסופק בספירת העומר איזה יום לספור היום, צריך לספור בלשון וודאית, דהיינו שיאמר לאחר הברכה (למשל) "היום שלושה ארבעה ימים לעומר", ולא יפסיק במילה "יום" ביניהם, ורק אח"כ טוב שגם יפרש ספירה מבוררת יותר: "היום שלושה ימים לעומר, היום ארבעה ימים לעומר". ועכ"פ לא יאמר "היום שלושה או ארבעה ימים", מפני שהמניין חייב להיות בלשון ברורה ולא מסופקת.¹²

(יא) מרן הרב זצ"ל נהג שלא לומר "והוא רחום" בתפילות מעריב שבחול המועד.¹³

(יב) מרן הרב זצ"ל החמיר על עצמו שלא לכתוב בחול המועד אפילו דברי תורה.¹⁴

היין. להלכה ראה בשו"ע וברמ"א סי' רעב סע' ח שנראה לקולא, ובמ"ב שם ס"ק כג שאם המבושל והלא מבושל שווים בטיבם ראוי להחמיר ולקחת את הלא מבושל. נלגבי יין מפוסטר של זמננו, דנו הפוסקים האם נחשב כמבושל, ומסתבר שלכן נוצר ספק ספיקא ואפשר לשתות לכתחילה יין מפוסטר].

ב. עם סוכר. כנ"ל נחלקו הפוסקים לגבי יין קונדיטון (שערבו בו דבש וכו'), ראה ברמב"ם ובראב"ד שם, ושו"ע ומ"ב שם, ומ"ב סי' תעב ס"ק לט. ולמעשה יש הידור לשתות יין בלי סוכר, אבל בתנאי שטעמו ערב לו כיין הקונדיטון. מש"כ הרב דוקא "דבש הרבה", ראה במ"ב סי' רעב ס"ק כא שאסר אפילו במעט דבש.

12. שו"ת אורח משפט סי' קכו-קכז, עיי"ש. וראה היטב בדבר אברהם ח"א סי' לד שלדעתו גם ספירה בנוסח "היום ג' ימים, היום ד' ימים" נקראת ספירה מספק, שבליבו סו"ס אינו יודע, ולא נחשבת לספירה.

13. וראה מאמר מצורף כאן בנספחים.

14. הרמ"צ נריה זצ"ל (מועדי הראי"ה עמ' קנב וליקוטי הראי"ה ח"א עמ' 348). בשו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סי' מח סע' ב) הביא את שיטות הראשונים האוסרות והמתירות. במשנה ברורה (סי' תקמה ס"ק מז) התיר לכתוב דברי תורה בחוה"מ, וראה בשערי תשובה שם שהביא דברי שו"ת מן השמים לקולא, וכן הוא גם ב'מגיד מישרים' למרן הבית יוסף פרשת צו. בספר פסקי תשובות (שם סע' טז והערה 63) ציין גדולי ישראל רבים שהחמירו על עצמם בזה, ובתוכם זקננו הגאון הרב משולם ראטה זצ"ל בספרו שו"ת קול מבשר ח"ב תחילת סי' לה. וראה עוד במנהגי מהר"ש סי' פא, ובשו"ת משנה הלכות ח"ג סי' עב.

נספחים

אמירת "והוא רחום" בלילות חול המועד¹

הקדמה

כמו בחיים כך גם בהלכה ובמנהג, יש פרטים קטנים אך משמעותיים. קטנים מצד עשייתם, ומשמעותיים מאוד ברעיון שמביעים. נפנה כאן את תשומת הלב למנהג מסוים בחול-המועד, אף הוא נראה "קטן", בסה"כ להמנע מאמירת פסוק, אך נותן הרגשה מיוחדת של חגיגות בחול-המועד.

טעמי אמירת "והוא רחום" ואי אמירתו בשבת

מנהג אמירת "והוא רחום" לפני תפילת ערבית, מקורו קדום כבר בתקופת הגאונים, כפי שמובא בשו"ת הגאונים שערי-תשובה סימן פ'. טעמים שונים נאמרו בראשונים למנהג זה. יש אומרים, מפני שבשחרית ובמנחה קרבן תמיד מכפר, אבל במעריב שאין קרבן תמיד צריך לומר והוא רחום. יש אומרים, שמנהג זה קשור למנהג שנהגו ללקות בשעת מעריב לכפר על העוונות. ראה בטור ובבית-יוסף סימן רלז דיון על הטעמים השונים, וכן בשו"ת יחווה-דעת ח"ה סי' מה.

בשבת ויו"ט נהגו באשכנז שלא לומר והוא רחום, כך העיד הטור סי' רסז. אמנם שם הביא שבספרד נהגו לומר "והוא רחום" אף בשבת, אך בזמנינו לא נהגו לאומרו גם בקהילות הספרדים. בטעם ההמנעות בשבת נכתבו בראשונים טעמים שונים, ראה בטור שם ובשו"ת יחווה-דעת שם.

אמירת "והוא רחום" בחול המועד

ואמנם, למרות שכנראה בקהילות ישראל נהגו לומר והוא רחום בחוה"מ², היו כאלו שנמנעו מלאומרו. מנהג זה הינו "כלל-ישראלי": נמצאו לו מקורות חסידיים, ליטאיים, ואף מרן הראי"ה קוק זצ"ל, נהג והנהיג מנהג זה.

1. נדפס תחילה בחוברת "הראי"ה והאחיעזר" שבס"ד הו"ל בשנת תשס"ו, ונדפס כאן עם תיקונים והוספות מעטים.

2. כך נראה מסתימת הפוסקים שלא הזכירו דבר בענין זה, וכך גם נוהגים בזמנינו ברוב הקהילות. וראה במנהגי וורמזא לר"י שמש ח"א עמ' נ"ח לומר והוא רחום במוצאי יו"ט לחוה"מ.

א. חסידיים: במשמרת שלום (סימן לג סע' א) והוא מנהגי חסידות קודינב, מובא שלא לומר והוא רחום בלילי חוה"מ קודם ברכו. בהערות שם ביאר המחבר הטעם לכך, מפני שחוה"מ אינו יום דין והזכרת עוונות,³ וסיים: "וכל מה דאפשר להשוות חול המועד ליום טוב בעניינים כאלו צריך להשוות, ובוזה מכבד את המועדות".

בספר מנהגי קומרנא, אף הם מעדת החסידים, מובא (סי' שיח) שבחוה"מ בתפילת ערבית התחילו מברכו ולא אמרו והוא רחום.

בלוח "דבר בעיתו" (לרב גנוט שליט"א) הביא⁴ את מנהג חסידי קרלין-סטולין לומר רק את הפסוק השני "ה' הושיעה וכו'", ולהשמיט את הפסוק הראשון "והוא רחום וכו'".

ב. ליטאיים: ע"פ דברי הרצי"ה קוק זצ"ל המובאים בסמוך, נהגו בעיר בויסק שלא לומר והוא רחום בחוה"מ, ע"פ רבם הג"ר יעקב בנדטמן זצ"ל, מח"ס זכרון יעקב. המנהג נמשך בבויסק עד זמן הראי"ה קוק זצ"ל ששימש כרבה של בויסק לפני עלייתו ארצה. א"כ מובן מאליו, שהסכימו לכך גם שני גדולי התורה הידועים ששימשו ברבנות בויסק בין הר"י בנדטמן לבין הראי"ה: רבי מרדכי עלישברג זצ"ל ורבי יחזקאל ליפשיץ זצ"ל.⁵

ג. תימנים: סידור כנסת הגדולה לרב יוסף צובירי זצ"ל, כתב שאין אומרים והוא רחום בראש חודש (ח"א עמ' תקנג) ובחול המועד (ח"ב עמ' שפד).

ד. מרן הראי"ה קוק זצ"ל: העדות על כך נמצאת אצל בנו הרצי"ה קוק זצ"ל ותלמידו הרמ"צ נריה זצ"ל.⁶

"אצלנו נקבע שבמערב שבמועד לא אומרים והוא רחום. נמשך עוד מבויסק. רבי יעקב מבויסק בעל תשובות "זכרון יעקב" תיקן זאת, זכירת המועד באופן מיוחד".

("מתוך התורה הגואלת", שיחות הרצי"ה, סיכם הרב אביהו שורץ שליט"א, ח"א עמ' קי"ח)

3. שם נסמך על דברי הזוהר בפרשת תרומה, שבד"כ אומרים "והוא רחום" בגלל שיש פחד גיהנם, אבל בשבת שלא נמצא פחד הגיהנם ולא דין אחר אסור לאמרו. לפי טעם זה טוען המשמרת שלום גם ביו"ט ובחוה"מ שנקראים מקרא קודש ואין בהם פחד הגיהנם ולא דין אחר אין לעורר בהם דינים ר"ל. יש להעיר שלפי הטעמים שנאמרו בראשונים לאי אמירת והוא רחום (ראה ביחודה דעת שצויין למעלה) נראה שבחוה"מ שייך לומר "והוא רחום".

4. בתאריך ט"ז תשרי.

5. ראה עליהם במאמר "בויסק ורבניה" שכתב הרב רבינר בקובץ 'סיני' יז.

6. משום מה לא מוזכר המנהג בסידור עולת ראייה.

7. בשיבת מרכז הרב. עד היום בישיבה זו נוהגים כך.

8. לא נמסר האם רבי יעקב הנהיג כך מסברא שלו, או שאף הוא ראה כך בקהילות אחרות.

"בלילות חול-המועד היה הש"ץ בתפילת ערבית מתחיל לפי הוראת הראי"ה ב"ברכו", ולא אמרו קודם פסוקי והוא רחום".
(מועדי הראי"ה, כתב הרמ"צ נריה, עמ' ק"ח)

סיום

כמדומה שראוי והגון מנהג זה, שהתקבל על ליבו של הראי"ה קוק והנהיגו בישיבתו, להתקבל אף בשאר ישיבות וקהילות ישראל, להימנע מאמירת "והוא רחום" בלילות חוה"מ.⁹

9. גם הג"ר שריה דבליצקי שליט"א מבני-ברק נוהג שלא לומר והוא רחום בלילות חול-המועד. נעיר כאן שהמנהג הפשוט הוא לומר "והוא רחום" בחנוכה ופורים, וראה עוד בספר הלכות יום העצמאות (רקובר) עמ' שצ, בסדרי התפילה שע"פ הוראת הגר"ש גורן זצ"ל, שאין לומר והוא רחום ביום העצמאות.

בענין מכירת חמץ הנהוגה בזמננו ע"י טפסי הרשאה ציבוריים

הנה בשנים האחרונות התפשט בחלק מהמקומות אופן חדש של שטר מכירת חמץ.¹ ויתבאר כאן בעז"ה שאף שאינו לעיכובא, מ"מ אינו לכתחילה. ונקדים דברי מרן הרב זצ"ל מתוך האזהרות שהיה דורש בשבת הגדול, ונדפסו לעיל: "ענין המכירה צריך לדעת שאינו ח"ו היתול בעלמא, וכל החושב כן מפסיד עצמו מאוד, וקרוב לעבור בכל רגע על שני לא תעשה בל יראה ובל ימצא ועשה דתשביתו". "ראוי שכל אחד יפרט המינים בפרטיות ברשימה (של מכירת החמץ) מכל החמץ שיש לו, עכ"פ מי שיש לו חמץ גמור".

ונבאר השינוי באופן השטר:

מה שהיה נהוג, שהרצאה למכור חמצו ובד"כ אינו חמץ גמור) היה פונה לרב או שלוחו בבית הכנסת וכדומה, והיה יושב בנחת, בישוב הדעת ובהבנת הענין, וממלא במשך כמה דקות שטר שלם פרטי למכירה שלו. שם היה מציין את מיני החמץ שרוצה למכור, מקום מגוריו ומקום החמץ בביתו, היכן המפתח (אם נוסע מהבית), וכו'. ולבסוף חותם שמו, ועושה קנין להרשאה זו.²

ומה שברצוננו לדון כאן הוא על שיטה חדשה שהתפשטה לאחרונה, שיש שטר הרשאה אחד לכל המוכרים, ובו טבלה ארוכה, ושם מציינים כל אחד בקצרה רק את שמו, כתובתו, טלפון וחתומה.

והנה מכירת חמץ הנהוגה הינה באופן שהחמץ אינו מועבר ממש לרשות הגוי, אלא רק הבעלות עליו ע"י קנין. וכבר דנו הפוסקים האם אין הערמה בדבר, ועכ"פ פשוט שצריך לחזק את הגמירות דעת שבמכירה זו, וכן למנוע צורת הערמה בה. ואם כן ודאי שמסתבר לעשות שטר נפרד לכל אחד, שכאמור יוצר יותר רצינות וישוב הדעת. וכן לפרט את סוגי החמץ ואת מקומו בבית, שגם אם נאמר שאין כל זה לעיכובא,³ פשוט שמועיל להגדיל את גמירות הדעת שבמכירה.

1. בספר "מכירת חמץ כהלכתו" לגרש"א שטרן שליט"א, פי"ז סע' כ, כתב: "יש שמקפידים לכתוב שטר הרשאה לחד, ויש שהנהיגו שטר הרשאה כללי", ולא פירט מקורות לכך.

2. ואכמ"ל בקנין זה, שהוא רק לחיזוק ההרשאה, ואינו נצרך ממש.

3. מה שלא ברור כלל, וראה היטב בביאור הלכה סי' תמח סע' ג ד"ה בדבר מועט, בספר "סדר מכירת חמץ כהלכתו" לגרש"א שטרן שליט"א, עמ' לב, ובספר "פסקי תשובות" ח"ה סי' תמח סע' כט והערות 127-139 שם. ולא רצינו להאריך בזה, מפני שכאמור מצד הגמירות דעת ומניעת הערמה בודאי ראוי כך לעשות, ואין מנהיגים הלכות לציבור בדרך של דיעבד בלי סיבה חזקה.

ואולי היה מקום להקל בכך, בנימוק שאין זה שטר מכירה, אלא רק שטר הרשאה לרב שהוא ימכור לגוי. אבל ברור שהמוכר הוא בעל הבית, והרב הוא שלוחו, וא"כ צריך להיות לו גמירות דעת בהרשאה ובשליחות זו.

ואמנם כיום רובא דעלמא מהיראים אינם מוכרים חמץ גמור, אבל יש כאלו בציבור שכן מוכרים⁴. ופשוט שגם לתערובת חמץ או חמץ נוקשה ראוי לעשות מכירה טובה. ולכן גם אם הרב של המקום טרוד, יכול למנות שליח/ים שמבינים בענין מכירת חמץ (ואפילו רק בשטר הרשאה), והוא ישב עם כל בעה"ב בנחת, ויראה שממלאים טופס מפורט, ולבסוף יעשו קנין לחזק הגמירות דעת.

ולא אמנע מלהעיר שאולי שיטה זו קשורה לאופי הדור, שהכל נעשה בחופזה וצריר להיות בדרך הקצרה ביותר שניתן, ולעיתים קרובות הפזיזות גורמת לשטחיות, וד"ל⁵.

דוגמא לשטר מכירה ציבורי:

בס"ד

שטר הרשאה ויפוי כח

אנו החתומים מטה, נותנים בזה יפוי כח והרשאה כל אחד בחתימת ידו או יד שלוחו, או במסירת קולמוס, לרב ... למכור עבורנו, לאינו ישראל, כל חמץ או תערובת חמץ אשר ברשותנו או שתבוא לידנו, עד ליום י"ג בניסן תשס"ה. חוץ מהחמץ שישאר ברשותנו לסעודות יום שישי ושבת של ערב פסח הבעל"ט.

המורשה הנ"ל רשאי למכור עבורנו במכירה גמורה, בכל קנין שירצה, את החמץ הנ"ל, וגם להשכיר את המקומות בהם נמצא החמץ הנ"ל.

והננו סומכים על המורשה הנ"ל בכל אשר יעשה במכירה זו, בקביעת המחיר ובכל אשר יראה לו בעת המכירה, וידו תהיה כידינו, ולא נוכל לטעון לתיקוני שדרתיך ולא לעיוותי. כל זה נעשה בקנין אגב סודר, ובאופן היותר מועיל ע"פ דין תורתנו הקדושה, וע"פ חוקי המדינה.

ולראיה באנו על החתום בחודש ניסן תשס"ה עד י"ג בניסן דהאי שתא.

שם ומשפחה	רחוב ומס'	עיר	טלפון / פלאפון	חתימה

4. ונקודה שבעלי מכולת אינם מוכרים את חמץ המכולת שלהם באופן הנ"ל...

5. "...חיים של זמננו אפשר להגדירם כחיים של ריצה. אין לשאול לאן רצים, אלא שהכל רצים, ולכולם אין זמן" (לב אבות על בנים, עמ' כו).

אני החתום מטה, עושה לשליח את כב' מורנו הרב הגאון ר' שמחה הכהן קוק שליט"א, בהרשאה גמורה ו/או בקאג"ס למכור בשליחותי את כל מיני החמץ ותערובת החמץ וכו' ולהשכיר את כל מקומות החמץ וכו' המונח שם. בשעה החמישית הזמנית ביום שישי בשבת שלושה עשר בניסן דהאי שתא תשס"ה כפי כל הפרטים המפורטים באר היטב בשטר החוזה שבין הרב הגאון ר' שמחה הכהן קוק שליט"א המוכר והמשכיר ובין הקונה והשוכר הנוכרי המפורט בחוזה הנ"ל, ואני עושה אותו לשליח גמור בכל מיני יפוי-כח ובהסכם גמור על כל הפרטים המפורטים בחוזה ובקנין אגב סודר ע"י בא כח הרב שליט"א ואעפ"י שמן הדין שליחותי נגמרת ומתקיימת בדיבור פה אחד, אני בא ליתר תוקף על החתום או נרשם על ידי שליח על הגליון בתאריך מן ריש ירחא דניסן עד השעה הזמנית החמישית ביום שלושה עשר בו שנת תשס"ה פה רחובות.

ובשאר כל המקומות

ויתר סוגי החמץ

ובאתי על החתום:

יום חודש שנה

חתימה:

אחיזה ביסודות הפשוטים בליל הסדר

כתב מרן הראי"ה זצ"ל:

"בעליות הרוח הדבר יותר ניכר מבכל התעלות, שהיניקה הלשדית הולכת תמיד מהיסוד היותר פשוט. ועם כל ההרחקות המופלגות שמתרחק הרוח על ידי הסעיפים הרבים של המון החידושים, צריך שידע, שהאמת המחיה, המעמדת את האדם על רגליו, תהיה משפעת עליו את שפעה רק באופן שתמיד יהיה קרוב אל המעין הראשון. וההתחלות הפשוטות, המוטבעות בשכל וברגש היותר ישר ויותר פשוט, יהיו תמיד מחוזרים אצלו, בבית לבבו, בציוריו ורעיונו. וכל מה שיגביה מעופו יותר, וכל מה שיהיה המקור החידושי יותר מפכה פלגים יבלי מים חדשים, מיום ליום ומשעה לשעה, כה תרבה אחיזתו המקורית ביסודי הפשטיות הראשונה, שהיא הבסיס היסודי לכל מעוף עליון, והקטנות והגדלות מחברות יחד.

בפסח באים אנו לגדל זה. אנו רואים את עצמנו ביותר בירור כאילו אז יצאנו ממצרים, כאילו אז הננו מחדש נולדים, כאילו בפעם הראשונה הננו שואלים את משה רבינו על אומרו אלהי אבותיכם נראה אלי, מה שמו, והוא משיב לנו את התשובה המקורית, שלעד ולעולמי עולמים לא תתם ולא תסוף מלחשוף לנו את אוצרות גניזותיה, סתריה וגילוייה, עמקי שירותיה והרחבת פשטותה, אהיה אשר אהיה. ד' אלהי אבותיכם, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור".

[שמונה קבצים, קובץ ה, פיסקה קז].

והיינו שפסח אינו בדוקא זמן של התעמקות ב"חידושים גדולים", אלא יותר מודגש בו הענין של חזרה על יסודות האמונה הפשוטים¹ [נראה ברמב"ן (שמות, סוף פרשת בא) דבריו הנפלאים, שהמאמין ביציאת מצרים נמצא מאמין באמונת הבורא ובתורה כולה]. ודבר זה גם בהבנת השכל, וגם בכח הרגש והדמיון, "כאילו הוא יצא ממצרים".

1. וידועים דברי הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל שענין "חידושי תורה" היינו כל דבר שמתברר אצלו יותר ברור, ולא דוקא פלפולים מיוחדים או דברים שלא שמעתן און מעולם [נדפס במהדורת הספר נפש החיים הנפוצה בזמננו (ב"ב תשמ"ט) עמ' תכא].

וראה עוד מה שכתב מרן הרב זצ"ל² פסקאות נפלאות בענין זה של "חידושי תורה" גם כשנדמה שהדברים כבר נלמדו פעם [נדפסו בספר "בשדה הראי"ה" בפרק "כבשונה של נשמה" עמ' 55-56, וגם בספר "בחדריו" (מהדורה שלישית תשס"ח) עמ' עג-עד].

ולמעשה נראה שגם מי שבתכונת רוחו מחבב דברי דרש ודרוש, ו"חקירות" שונות בביאור נוסח ההגדה ורעיונותיה, או דברי הגות עמוקים, הנה לא כדאי שיעשם עיקר, אלא כאמור בליל הסדר הננו חוזרים ליסודות הפשוטים וחיים אותם.² ואין הכוונה שחייב "לגנוז את שכלו" בליל הסדר, שאדרבה ראוי לחשוב על הדברים, ולהשתמש גם בחכמה ובינה,³ אבל העסק צריך להיות ביסודות הפשוטים, ולא בחידושים שמתרחקים מהמקור, וכדלעיל.

בספר **מועדי הראי"ה** (עמ' שטז) הביא תיאור מהסדר בבית הרב: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", רבים הקוראים בפיהם את הפיסקה הזאת, ואילו הרב חי את חוויית היציאה ממצרים בכל גופו ונפשו. פניו דלקו, נשימתו כבדה מהתרגשות. הוא נמצא באותה שעה בין יוצאי מצרים, הולך אתם בחפזון, נושא על שכמו בצקן בטרם יחמץ, ומראות פלאים נגולים לעיניו – עמוד אש לילה ועמוד ענן יומם, עד-ראיה חי לנפלאות גאולת ישראל". ובמנהגי החתם סופר כתוב שבעיקר האריך בליל הסדר לבאר ולהסביר כל דבר, בלי דרושים.

וכן בהליכות שלמה (ח"ג עמ' רס, בהערה), פסקי והנהגות הגרש"ז אויערבך זצ"ל, כתבו על אמירת ההגדה בביתו: "...ולא האריכו בסיפור יותר מנוסח ההגדה, ורק תוך כדי האמירה היה רבינו מוסיף לבאר בקיצור את הדברים ואופן דרשת הפסוק וכיו"ב. ואח"כ בשעת הסעודה דברו בדרש מענינו של יום".

2. "ישנם דברים שהם כ"כ יסודיים ופשוטים, ואעפ"כ כשאנו שומעים אותם אנו מתפעלים כאילו אנחנו שומעים אותם זה לראשונה! וכי עד היום לא ידענו אותם?

לעיתים אני דורש בפני בני ישיבות ואני מדבר על יסודי היסודות, והם ממש מתפעלים. לכאורה, בני ישיבות! היכן הם היו עד היום?

אלא, לא מפני הקטנות שבנו אנו מתפעלים, אלא דוקא מגדלות! דוקא מפני שהשומעים הם בעלי תוכן הם מתפעלים בעקבות מבט חדש על יסודות ידועים! "נפש שמשון" על סידור התפילה, לרב שמשון פינקוס זצ"ל, עמ' שס].

3. בעולת ראייה עמ' רסח כתב שהמצוה היא להרבות בסיפור ולהעמיק בו, ולכן "אפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים", וכמעשה בחכמים שישבו בבני ברק, שהרי אין גבול ליכולת ההעמקה. נובספר ברכת אברהם (לג"ר אברהם ארלנגר שליט"א, ר"מ ישיבת קול תורה) על פסחים, עמ' רה, באר אחרת, שאכן לאותם גדולים אין כ"כ מה לחדש, אבל בגלל שהמצוה היא להרבות שבח והודאה שייך גם להם מצוה להרבות].

ונסיים פרק זה בדבריו הנפלאים מאד של מרן הראי"ה זצ"ל בשבח הפשטות והתמימות שבילדות:

"העולם מחזור אחרי חכמות, הבנות וידיעות מחודדות, וסוף כל סוף עיקר נקודת החיים סובבת על העתיד, על החינוך של הדור, והחינוך הוא הטיפול בילדים, בקטנים, ואופק שכלם הלא הוא כל כך כהה, עד שכל המון הרחבות של המדעים ושל ההתעמקות שלנו- אליהם לא יגש.

אולי צריכים אנו לדעת מזה, שבאמת לא חכמה וידיעה רבה היא המאשרת אותנו, אלא התום של הילדות. וזהו אושרנו, שאנו מקושרים אל החינוך הילדותי בצורת תרבותנו. הקשר הזה לבדו הוא כבר עושה בנו הרושם של התקשרות עם הילדות, עם תמימותה, ואיזה זרם של תמימות עובר גם כן עלינו ומזדלף בקרבנו, להפיג על ידו את זוהמת הערמימות⁴ שנמסכה בנו מבגרותנו. אשרי מי שיונק מלשד הילדות גם בהיותו איש, גם בזקנותו. אשרי מי שנעשה כבן שנה בלא חטא, בהיותו כבר עמוס במשא של שנים רבות מימי חיי הבלו ["שמונה קבצים", ח"ז, רה].

שבח והודאה, דרך שירה

ובאמת שליל הסדר אינו רק לילה של לימוד ענין יציאת מצרים, אלא שאז מספרים חוכרים גאולה זו. "והגדת לבנך", "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", "ולמען תספר באזני בנך". ונראה שהוא אמירת שבח והודאה לפני הקב"ה, וכמשמע בלשון הזוהר הקדוש פרשת בא (נדפס בהרבה הגדות לפני ה'מגיד'). וכ"כ הריטב"א בפירושו להגדה, שהמצוה היא לספר "בשמחה ובהודאות".⁵

ועל כן משולבת בהגדה גם אמירת הלל, ומבואר בראשונים שהוא "בתורת שירה"⁶ (ר"ן פסחים כו, ב בדפי הרי"ף). וכן מנהג ישראל לומר את כל ההגדה דרך נעימה וזמרה.

4. התחכמות יתרה, שלעיתים משבשת את הישרות והפשטות.

5. וכ"כ גם ב"אסופת מערכות- הגדה של פסח" לגר"י גולדוויכט זצ"ל בכמה מקומות בספר, לבאר שענין ההגדה הוא לשבח ולהודות. וכ"כ בספר "שיח יצחק- גאולת מצרים" (לג"ר יצחק בורדיאנסקי שליט"א, משגיח ישיבת קול תורה) עמ' כג-כד, ובתוך דבריו: "... נמצא שאין המצוה ללמוד יציאת מצרים, או להתחזק באמונה מכח יציאת מצרים, זוהי העבודה לכל השנה, אבל בלילה הזה המצוה להכיר חסדי המקום ב"ה וכו', מצוות ההגדה היא כמביא ביכורים שהוא סיפור חסדי השי"ת דרך הודאה ושבח, ולא דרך לימוד והתחזקות, ולכן צריכה ההגדה להאמר בשמחה" [מצאתי מקורות אלו ע"פ חיפוש בתוכנת 'אוצר החכמה']. וע"ע למרן הגרשז"א זצ"ל ב'הליכות שלמה' מועדים-פסח עמ' רסד.

6. אמרו חז"ל על ההלל שנאמר בשעת אכילת קרבן פסח: "כזית פסחא, והלילא פקע איגרא!" (פסחים פה, ב), ובאר שם רש"י: "כזיתא פסחא" - חבורות גדולות היו נמנין עד שלא היה הפסח

ונמצא זה כבר בראשונים, כמש"כ בשיבולי הלקט סי' ריח: "ואומרים פה אחד בהלל ובשיר הא לחמא עניא כו' שכן מצינו באבותינו במצרים שאמרו שירה והלל על אכילת מצה שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ושמחת לבב וכו'". וכ"כ בפירוש הריטב"א להגדה: "וחייב אדם לומר ההגדה בנעימה ובקול רם בכל כוחו".

בחינת תפילה לפני ה'

וא"כ נראה להגדיר שאמירת ההגדה היא לפני הקב"ה. דהנה יסד לנו רש"י בברכות (כה. ד"ה אבל לתפילה) שבתפילה "צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני המלך". והיינו, שיש שני סוגים של מצוות: תפילה או ברכות הם דיבור לפני הקב"ה, ולעומתם בק"ש או בתלמוד תורה אדם מדבר אל עצמו, ומפנים בקרבו את יסודות האמונה או מעמיק בידיעת התורה. ולדברנו שההגדה היא דברי שבח, נמצא שאינה כק"ש, אלא כמתפלל לפני הקב"ה. ואמנם פשיטא מהלכותיה שאינה ממש כתפילת שמונה עשרה, אלא כעין אמירת הברכות שגם בהם יש פניה לקב"ה. ובזה מובן מדוע נבחרה דוקא פרשת מקרא ביכורים להאמר כהזכרת יציאת מצרים (ראה ברמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ז ה"ד, "כל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח"), שכן היא אמירת שבח לפני השם, שמקרא הביכורים הוא כעין וידוי לפני השם (וראה אנצ' תלמודית כרך יא, טור תנו-תנח), ודוק. ומ"מ ודאי שאם יש לו ילדים הרי הוא מצווה גם על "והגדת לבנך", להודיע וללמד לבניו ולבנותיו את יציאת מצרים, ואז הפניה בהגדה היא לבניו, והוא דרך לימוד. וממור"ר הרב מרדכי שטרנברג שליט"א שמעתי להוכיח מהדין שגם כשהאדם נמצא לבדו יש עליו חובה לשאול את עצמו, ודרך שאלה ותשובה היא דרך לימוד ולא פניה להשם, וא"כ מוכח שההגדה היא גם דרך סיפור ולימוד. וכן הלשון בחז"ל, שחייב לעסוק בהלכות הפסח או ביציאת מצרים כל אותו הלילה, משמע עסק לימודי.

הקישור לכלל ישראל במועדים

כתב מרן הרב זצ"ל:

"המצוות שבזמן מעלות את הנשמה הפרטית של האדם אל אוצר הכלל כולו".¹

[שמונה קבצים ח"ב סי' ריא, ונדפס בערפילי טוהר עמ' עד ועולת ראייה ח"ב עמ' שסח] ובוה מובנת מצוות **"ושמחת בחגך"** שקיימת במועדים, והרי אין האדם יכול לשמוח כראוי כשיושב יחידי אלא רק כשנמצא בחברת אחרים.² וכתב באורות הקודש ח"ג עמ' קמז: **"היסוד הכללי"---**

"האדם צריך להחליץ תמיד ממסגרותיו הפרטיות, הממלאות את כל מהותו, עד שכל רעיונותיו סובבים תמיד רק על דבר גורלו הפרטי, שזהו מוריד את האדם לעומק הקטנות, ואין קץ ליסורים גשמיים ורוחניים, המסובבים מזה. אבל צריך שתהיה מחשבתו ורצונו, ויסוד רעיונותיו נתונים לכללות, לכללות הכל, לכללות העולם, לאדם, לכללות ישראל, לכל היקום. ומזה תתבסס אצלו גם הפרטיות שלו בצורה הראויה.

וכל מה שהתפיסה הכללית היא יותר חזקה אצלו ככה תגדל שמחתו, וככה יזכה יותר להארת האור האלהי, כי שם מלא חל על עולם מלא, ולית שכינתא שריא באתר חסיר, וכיון דבאתר חסיר או פגים לא שריא, איך תשרה באתר שהכל נטול וחסר, ואין שם כי אם נקודה דלה מצערה ואפסית, שהיא הפרטיות האנכית לבדה.

והתביעה הזאת להיות תמיד נתון ביסוד הכללי, בצרורא דלעילא דביה חיי כולא, הוא יסוד נשמת הצדיקים, המתהלכים לפני האלהים, ומתענגים על ד'. והם צריכים להתחזק לדעת את עצמות רצונם, ושלא לעזבו משום מניעה שבעולם, רק תמיד יגדלוהו יקדשוהו ויפארוהו, ויזכו לברכת ד', מיסוד בכל מכל כל".

ונביא אף את דבריו הנפלאים של מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל ב**"איגרת להארת דמותו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל"**:³

"... אומנם כל הטובות הפרטיות שנעשו על ידו לאלפי יחידיים - לבד פעולותיו הכבירות והרבות שפעל ועשה על שדה הכלליות - הם בבואה דבבואה מהאוצר הטוב והנורא שהיה גנוז בקרבו. כי באמת יסוד קומת הקדושה שלו הוא, שהיה כולו כללי, ולא היה

1. "מקדש ישראל והזמנים" - ישראל דקדשינהו לזמנים, ולא כשבת שקביעא וקיימא. וע"ע על המיוחד בחגים לעומת השבתות בקשר לכלל ישראל, בספר משך חכמה ויקרא כג, כא, ובשו"ת משפט כהן סי' קכד.

2. כ"כ לגבי סעודת פורים בספר 'סדר היום', שיקבץ כל אנשי ביתו וחביריו על שלחן אחד ומתוך כך מתרבה השמחה, אבל כשהאדם יושב יחידי וגלמוד א"א לשמוח כראוי. גם בפיסקה המובאת בסמוך כותב הרב שהמחשבה רק על העצמיות גורמת יסורין גשמיים ורוחניים, וכדי לשמוח צריך לחשוב על הכלל.

3. קובץ "מאבני המקום" (ישיבת בית אל) חוברת י"א.

בו שום חוש פרטי. ובשעה שהזודקק ליחיד ולפרט, לא היה עולה כלל על דעתו כי עושה חסד עם פרט. כי בהשקפתו, בפרט היה רואה בעיני הבדולח שלו את כל הכלל כולו, שהפרט הוא חוליה ממנו. ולא היה צריך לכפות עצמו לזה על-ידי חשבונות, אלא כך היה מסיח לפי תומו שלו, שכל פרט הוא כלל. ולא זו בלבד שהפרט היה גדול אצלו כמו הכלל, אלא ראה את הפרט יחד עם הכלל ממש, כמו הבטה על איבר של אדם, שרואים יחד עם האיבר את האדם כולו, כשמרחמים על האבר, אינה אלא רחמים על כל האדם⁴.

ואף גם התיקון של כל יחיד ומילוי תפקידו בעולם שכל-כך מדובר על זה בספרי היראים, הנה אצלו לא היה כלל חשבון שכזה, ואף בלי שום התבוננות, לא ראה את עצמו ביחס של פרט, וכמוהו כן כל ישראל, הם אך כלל מוצק אחד⁵. וכל-כך היה זה חקוק וטבוע בנפשו, עד שגם כשחלקו לו כבוד, לא התפעל ממנו, ולא היה צריך לדחוק עצמו שלא יהנה מן הכבוד, כי הלא הכבוד להכלל הוא, ואין לו בזה יותר מאחרים. וכשהיו מבקשים ממנו להתפלל עבור פרט, הנה יחד עם השתתפותו בצערו של הפרט, עמד לנגד עיניו כל הכלל, ונכלל בו צער הפרט בתוך צער הכלל, ובזה עצמו היה מביא את התשועה להפרט, מפני שהרים אותו לתוך הכלל, שנאמר עליו "א-ל כביר לא ימאס".

ואף גם בצער קרובי משפחתו לא היה מרגיש בהם יותר ממה שהרגיש באחרים, שכן בכל מבטו ובחוג ידיעתו לא היה נמצא מושגים של פרטים, כי אם כללים, ומה נפקא מיניה בינם לבין אחרים.

וכן הוא האמת, שכל מעיינו היה להכלל ולצער השכינה.

מתוך יחוסו להפרט מצד הכלל שבו, לא נשא בלבו שום תרעומות על כל מי שהציק לו, אף על המחרפים ומגדפים. פעם אחת במסיבה לכבודה של הנחת אבן-פינה, העז אחד נגדו ברבים, ויקם שאון גדול, ודחו את המעיו לחוץ, ומתוך הסערה וההפרעה שהפריע המעיו, הגיע הדבר לידי המשטרה ואסרה את המעיו ההוא. הרב לא ידע מזה, וכששב הרב לביתו ונודע לו כי אסרו את המעיו, צווח ואמר: **"אוי לנפשי שעל ידי סובל אחד מישראל"**, וירץ תיכף לטלפון לבקש בעדו שישחררוהו, ולא נח עד שידע ששחררוהו.

4. בספר "נשמה של שבת", ספר הזכרון לקדוש הרב אליהו שלמה רענן-קוק זצ"ל, מובא מאמר ממרן הראי"ה לבאר מדוע יוצאים למלחמת מצוה נגד עמלק ומסתכנים בכך, והרי רק על ג' עבירות החמורות נאמר שיהרג עליהם. ובאר שם באופן מחודש, שהמלחמה היא חובת הכלל (ולא כספר החינוך שיש גם חובה על כל פרט להרוג עמלקי שבא כנגדו), וממילא סיכון של הפרט נחשב לגבי הכלל רק כסכנת אבר, שצריך לסכן אבר עבור כל מצוה ולא דוקא ג' עבירות, עיי"ש [והוא בקיצור גם באגרות-ראי"ה ח"ג תחילת אגרת תתקמ"ד].

5. ראה בעולת ראי"ה ח"ב על המשנה "כל ישראל יש להם חלק" שנאמרת לפני פרקי אבות.

בבחינתו זו שהיה כולו כללי ולא פרטי, עלה על כל בני דורו, משכמו ולמעלה, גבוה מכל העם, ואין פלא שלא יכלו לעמוד על סודו. אכן איש אלוקים קדוש היה בתוכנו, ואשרי להדור שהיה שרוי בתוכו".

ונסיים בדברי מרן הראי"ה שהובאו בחוברת "לשלושה באלול" ח"א סי' קו, שאמר על עצמו שהוא "מעיד שמים וארץ על חיבתו הגדולה ממשי, בכל לבבו ובכל נפשו, לכלל עמנו ולפרטיו ולכל מפלגותיו", שהוא מאמין באמונה שלמה שכל חלק מהם אבר מיוחד בשיעור הקומה הקדושה והנפלאה, שהיא כנסת ישראל כולה במלוא מובנה".

6. ושם בסי' מו: "אל לעשות לי קוקיטטים. כל אחד מישראל שבא ועוסק בדבר כללי לטובת התורה והיהדות, הרי הוא שלנו!" (ולא כמושג "אנ"ש", כלומר אנשי שלומנו).

מדינת ישראל והמנון "התקווה"

הקדמה⁷

"המנון המדינה" חובר לפני כמאה ושלושים שנה, בשנת תרל"ח, על ידי המשורר נפתלי הרץ הימבר. למעשה החל מהקונגרס הציוני הששי, שחל בשנת תרס"ג, אימצה התנועה הציונית את שירת התקווה כהמנון הלאומי של הציונות, ובהקמת מדינת ישראל נקבע ב'חוק הכנסת' שזהו ההמנון הרשמי שלה.

השיר המקורי "תקוותנו" כלל תשעה בתים, עם פזמון "עוד לא אבדה" וכו'. להמנון הציונות (ואח"כ המנון המדינה) נבחר ממנו רק בית אחד, עם הפזמון:

"כל עוד בלבב פנימה, נפש יהודי הומיה

ולפאתי מזרח קדימה, עין לציון צופיה,

עוד לא אבדה תקוותנו התקווה בת שנות אלפיים

להיות עם חופשי בארצנו ארץ ציון וירושלים".

בנספח בסוף מאמר זה הובאו מילות השיר המקורי, וניכר בו בבירור שהוא נכתב מתוך גישה אמונית דתית ברורה, שמדגישה ומדברת בגלוי על הקב"ה, אבות האומה ובית המקדש!

לצערנו הרב, התנועה הציונית החילונית בחרה להימננה רק בתים "ניטראלים" יחסית⁸, וגם בהם בחרה את הנוסח המתוקן⁹, כפי שנראה למעין.

במאמרנו נדון מעט על החיוב והביקורת מבחינת ההשקפה התורנית על מילות ההמנון. דרך הערות אלו נבוא להקיש על השקפת הציונות והמדינה, ע"פ ההנחה שבגלל היות שיר התקווה "המנון", מובן שהוא אמור לייצג איזו עמדה ודעה, ולא נבחר במקרה.

פותח בשבח

אם נתבונן במילות השיר, נראה שבעצם כלולים בו כמה וכמה עניינים גדולים. מה שבעצם אומר, שאנחנו די צריכים לשמוח שהוא השיר הרשמי והחוקי של המדינה. בכל טקס ממלכתי וציבורי, גם של השמאלנים וה'חילונים' ביותר, השיר הזה הוא השיר שכולם שרים!

7. תודתי לבחור שלמה לגר נ"י על הסיוע במציאת הידיעות על ההמנון.

8. אמנם אפשר "לסנגר", שהרבה משפטים מהשיר הינם בנימה עצובה, מה שבאמת אינו מתאים ל"המנון". מ"מ הבית האחרון היה יכול להצטרף (ואולי מישוהו יטען שאינו "קליט" מספיק...).

9. לפי הכתוב באנצ', כנראה את השינוי עשו חבריו של המשורר, בהסכמתו. ועדיין לא ברורה שאלה זו.

א. דבר ראשון בולט, הוא השאיפה לארץ ישראל, בהבנה שאינה 'חידוש' חדש של הרצל, אלא שאיפת דורות רבים כל משך זמן הגלות. השאיפה אפילו מוגדרת בקודש: "עין לציון", "ארץ ציון וירושלים". ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל!

בנוסף, הביטוי הברור: "בארצנו", שמציין בעלות פשוטה וברורה של עם ישראל על ארץ ישראל, הרי הוא חשוב בזמן כשלנו שיש מאבק עם הערבים על שאלה זו, כאשר לצערנו לחלקים מהשמאל הישראלי¹⁰ אין עמדה ברורה בכך ולעיתים אפילו עמדה ברורה להיפך.

ב. ההדגשה היא על התקוה שבלב. מצד אחד תקוה היא מילה פשוטה, שיכולה לנבוע מסתם מחשבה טובה ו"אופטימיות", וגם זו מידה טובה. מאידך, זו מילה שיכולה לבטא את האמונה של האדם בבוא. חז"ל אומרים במדרש (בראשית רבה פרשה צח): "לישועתך קייתי ה'", אמר רבי יצחק: הכל בקיווי!

יסורין בקיווי, קדושת השם בקיווי, זכות אבות בקיווי, תאוותו של עוה"ב בקיווי. יסורין, הה"ד (ישעיהו כו) אף אורח משפטיך ה' קיוינוך, אלו יסורין. לשמך זו קדושת השם. ולזכרך זו זכות אבות. תאות נפש זו תאוותו של עוה"ב. חנינה בקיווי (שם/ישעיהו/ לג) ה' חננו לך קוינו. סליחה בקיווי (תהלים קל) כי עמך הסליחה". רבינו הרמח"ל ב"דרוש בענין הקיווי"¹¹ מבאר שקיווי / תקוה מסמל קו מהאדם לקונו, דהיינו קשר חזק וישיר ביניהם.

ג. "נפש יהודי". ביטוי של עם ישראל. כידוע, במדינת ישראל של היום יש שרואים עצמם יותר ישראלים מאשר יהודים, כלומר שהאזרחות היא העיקר ולא הלאום. ד. "בלבב פנימה", "נפש". בתרבות המערבית כיום מקובל לעסוק הרבה בצורכי הגוף, וזמן רב להיות מוקפים בתקשורת חיצונית (פלפון, אינטרנט, טלוויזיה, רדיו, עיתון), וממילא כמעט שאין שמים לב לעניינים "פנימיים" ו"נסתרים" כנפש ונשמה¹². כמדומה שבדור כזה, גם על דברים פשוטים כאלו מגיע "יישר כח" לשיר "התקווה"...

10. שהיום, לצערנו, עמדתו "בלבלה" גם את ה"ימין" הישראלי, כך שגם הוא הפתיע אותנו בנסיגה מסיני וימית, הגירוש מגוש קטיף, ולאחרונה בהקפאת ההתיישבות ביו"ש.

11. מובא בספר "אוצרות רמח"ל" (ב"ב תשמ"ו), הו"ל הגה"צ רבי חיים פרידלנדר זצ"ל, עמ' רמו-רמו. דבר זה שמעתי בזמנו ממר"ר הג"ר שמחה הכהן קוק שליט"א, רבה הנערץ של העיר רחובות.

12. לכן רבים נוסעים לטיול למזרח הרחוק, שם הם מחפשים "רוחניות". לחלקם מתברר ש"האוצר בעצם נמצא בבית", והינם חוזרים לארץ וחוזרים בתשובה שלמה. וע"ע באורות הקודש (ח"ג עמ' קמ) דברים נפלאים על "בקשת האני העצמי", מעלתה וכמה רחוקים בדורנו ממנו.

ומסיים בגנות

הנפילה הגדולה של השיר היא דוקא בסופו-עיקרו¹³, במה שמגדיר את מטרת שובנו לארצנו:

"להיות עם חופשי בארצנו".

זהו: עם ישראל שבגלות היה נרדף ומוחרם, נהרג בפוגרומים, נטבח במסעות הצלב וכמעט נכחד בשואה, רוצה כעת לזכות סוף סוף למעט מנוחה בארצו, להקים מדינה עצמאית וע"י כך להיות חופשי מעול הגויים שמשעבדים אותנו. רצון ל"מקלט מדיני בטוח".

ובזה הבעיה. שאיפה זו אינה מייחדת אותנו מכל העמים, שהרי כל עם בעולם רוצה להקים לעצמו מדינה ולהיות משוחרר מעול זרים. השאלה הנשאלת היא מה אותו עם עושה עם עצמאותו: האם מנסה להיות נאמן לרוח המיוחדת שלו, או שטוב לו להיות ע"פ התרבות הכללית העולמית, "מה שטוב לאחרים- טוב גם לי". עם הסגולה שנבחר מכל העמים להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש", צריך להקים מדינה מיוחדת, שהיא כדברי הרב בספרו 'אורות':

"מדינה שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהיותה תכן האידיאלי היותר עליון. מדינה זו היא באמת היותר עליונה בסלם האשר, ומדינה זו היא מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כסא ד' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ד' אחד ושמו אחד".

אולי ניתן להעמיד את שתי האפשרויות בהגדרת חופש לעומת חירות. חופש פירושו שלילת שיעבוד, לעומת חירות שמציינת תוכן חיובי, חירות רוחנית¹⁴. וראה בזה דבריו הנפלאים של מרן הרב זצ"ל על פסח כ"חג החירות" (בעולת ראי"ה ח"ב עמ' רמז-רמה, והוא גם במאמרי ראי"ה עמ' 158-157), ודבריו על ברכת "שלא עשני עבד" (בעולת ראי"ה ח"א עמ' עא).

כתב מרן הרב זצ"ל: "... מקור הציונות, הוא המקור הקדוש העליון, התנ"ך וכו'. לא הד קול, שעם שנאוי בעולם הולך לבקש לו מקלט בטוח מרודפיו, לבדו ראוי להשיב לתנועת-עולמים זו את חייה. אלא, שגוי קדוש, סגולת העמים, גור-אריה יהודה, ניעור מתרדמתו הארוכה, והנה הוא הולך ושב אל נחלתו, אל "גאון יעקב אשר אהב סלה". [אגרות הראי"ה" כרך ב' איגרת תקע"א].

וכתב במקום אחר: "מגמתנו היא תמיד מכוונת לא רק להגאל מתוך מיצרים, לא אך להתרפאות ממכות ולהנצל ממדווים, לא רק לצאת ממסגרות העוני וממחשכי העיוורון, לא, השקיקה השלילית לבדה היא מדכאה את הנפש, ואינה נותנת סיפוק

13. כמבואר לעיל בהקדמה, בשיר המקורי המילים האלו היו שונות.

14. גם בתפילת מעריב בברכות ק"ש אנחנו אומרים: "ויוצא את עמו ישראל מתוכם לחירות עולם". אמנם היינו משועבדים גם אח"כ, אבל ביציאת מצרים נעשינו לבני חורין בעצמותינו, ע"י חירותה של הנשמה, והיא חירות נצחית.

לחיים. לא בשביל כך יצרנו יוצר כל, הטוב והמטיב, האב הרחום, מקור כל החסד, כל האהבה וכל הרחמים. רק הננו שואפים להיות מלאים גדלות, עושר גדול בנשמה, חיים רעננים מלאים זהרה בכל פינות שאנו פונים, עדן ועונג אין קץ בכל נשימה שאנו נושמים, עדנת אין די ממקור חיי כל העולמים. אליך רק אליך ד', רק לגודלך אדרש, אוחיל ואצפה. ולא רץ ישראל הננו באים, ולגאולה אנו מייחלים, ולפדות נשמה אנו עורגים, לא להנצל מכבלי הגלות ולא להמלט מכיעורי מכאוביה המנבלים, לא, ליותר מזה באין ערוך, לשם החשפת האורה כולה, לשם הזרמת זרמי חיי עד ממקור קודש הקדשים, ממקור ישראל, ממקור נשמתו העליונה, ממקור אהבת עונג צור עולמים, אשר מאיר הוא לנו בקרני הוד ארץ חמדה, ארץ הקודש, ארץ החיים וארץ האורה. נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ד', לבי ובשרי ירננו אל אל חי. אשרינו, ברוכים אנו ומאושרים אושר עולמים וגאון נצח נצחים. אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בד', אשריך ישראל, אשריך, אשריך.

[“אורות הראיה” עמ' ס"ג. והוא מ"פנקס ירושלים תרצ"ג" (י"ל ירושלים תשס"ו) סע' ז']

רחובות

לענ"ד ענין זה של שאיפה לגדלות כבר “רמוז” בתורה.

בספר בראשית פרק כו מסופר על חפירת הבארות ע"י עבדי יצחק:

(יט) וַיִּחְפְּרוּ עֲבָדֵי יִצְחָק בְּנֶחֱל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים:

(כ) וַיְרִיבוּ רְעֵי גֵרָר עִם רְעֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמַּיִם וַיִּקְרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֶשֶׂק כִּי הִתְעַשְׂקוּ עִמּוֹ:

(כא) וַיִּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֶרֶת וַיְרִיבוּ גַם עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שְׁטָנָה:

(כב) וַיַּעֲתֶק מִשֵּׁם וַיִּחְפֹּר בְּאֵר אַחֶרֶת וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֻבּוֹת וַיֹּאמֶר כִּי עָתָה הֶרְחִיב יָקֹק לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ:

לכאורה, אם יש בעיה של מריבה בבארות הראשונות, ובבאר השלישית אין מריבה, ראוי לקרותה “שלום” / “שקט” / “שלוה”. ולמה דוקא רחובות? אלא, שהשקט והשלווה אינם מטרות בפני עצמם, ורק הידיעה שיש מגמה ועשייה חיובית של הרחבה ופריה, היא הראויה להנצחה בשם הבאר.

ובספר תהילים (פא, יא) נאמר: “אנכי ה' אלוקיך המעלך מארץ מצרים, הרחב פיך ואמלאהו”. ובאר בעולת ראייה (ח"א עמ' רכ) שכתוב כאן תביעה ל"רוממות השאיפה" והתעלות מעל כל קטנות. לשאוף לדברים גדולים.

לכן: אמנם גם 'מקלט בטוח' הינו טעם נכון, מצד קיום האומה. ואכן, בשנת תרס"ז ב"קריאה הגדולה לא"י" השתמש הרב במינוח של “הימלטו מהגלות!”, והדגיש את

הבריחה מהטומאה והרשעה¹⁵. מ"מ ודאי שזו אינה המטרה הראשית ושאיפת האומה בחזרתה לארצה שאותה ראוי לציין ב"המנון של המדינה"¹⁶.

ההתייחסות של מרן הרב זצ"ל להמנון הציונות, היחידה כנראה שנמצאת בידנו, היא בספר 'אגרות הראי"ה' (ח"ד, א-ל, עמ' נז), מתוך "דברים אחדים בשעת החגיגה של הלאומיים"¹⁷, ביום א' אייר תר"ף אחרי הסכמות הממלכות בסאן-רמו על דבר ארץ הקודש:

לא שירת "התקוה" לבדה, ולא קריאת הידד ושתית יין כרמל לבדן, תהיינה לאבני בנין בידנו לבנות את בית ישראל. רק זכירת ושמירת בריתנו ע"פ דרך התורה והמצוה, היא תהיה לנו ליסוד מוסד ולאבן פינה!

א"כ, מרן הרב אינו מזלזל בשיר זה, אלא מעיר על הבעיה באלו שמסתפקים בדברים חיצוניים, ושוכחים לשם מה בעצם חזרנו לארצנו.

רבינו הרצי"ה זצ"ל התבטא בשיחותיו לתורה¹⁸, ש"יש שיר "התקוה", אבל לנו יש גם "אמונה חיה בלבבנו"!

15. לארץ ישראל, רבותי, לארץ ישראל!

את הקריאה הזאת נקרא בקול אחד, בקול גדול ולא יסף.

בואו לארץ ישראל, אחים נעימים, בואו לארץ ישראל, הצילו את נפשותיכם, את נפש דורותיכם, ואת נפש עמנו כולו, הצילוהו משוממות וטמיון, הצילוהו מרקב והשפלה, הצילוהו מכל טומאה ורשעה, מכל צרה וצוקה, שהוא עלול אליהם בכל ארצות העמים בלי הבדל והפרש.

"בואו לארץ ישראל!" נקרא בקול נורא ומרעיש, בקול רעם ורעש גדול, בקול מחולל סערה ומרגיז שמים וארץ, בקול קורע כל קירות לב. המלטו על נפשכם ובואו לארץ ישראל. קול ד' קורא אותנו, ידו נטויה עלינו, רוחו אשר בלבבנו הוא מקבץ אותנו הוא מעודדנו, והוא מכריח אותנו כולנו לקרוא בקול גדול אדיר ונורא: אחינו בני ישראל, אחים אהובים ויקרים, בואו לארץ ישראל. הלקטו לאחד אחד, אל תמתינו על סדרים ודברים רשמיים, אל תמתינו על רשיונות מרעישים ומפורסמים, עשו מה שתוכלו, המלטו והאספו באו לארץ ישראל, סולו סולו המסילה בעד עמנו האהוב והנדבא, הראו לו בפועל שדרכו כבר מוכנת היא לפניו וסלולה, אין לו מה להתישב, אין לו מה לדרוש, אין לו דרכים ונתיבות רבים -- דרך אחד יש לפניו, ודוקא בה ילך, ובה הוא מוכרח ללכת: דוקא לארץ ישראל. [מאמרי הראי"ה" עמ' 323, "הקריאה הגדולה לארץ ישראל", משנת תרס"ז].

16. וראה ב"גדול שימושה" (מתורתו ומעשיו של הרצי"ה זצ"ל, כתב תלמידו הרב רמר זצ"ל, מהדורת תשנ"ד עמ' מ) שכשהתפרסם בשם הרמטכ"ל שאנו צריכים להחזיק ביהודה ושומרון מסיבות בטחוניות, כתב לו הרצי"ה מכתב, שאנו נמצאים שם משום שזו ארץ אבותינו. וטעמו בהערה זו, מפני ש"אל העם הזה צריך לדבר בגדלות!".

17. =התנועה הציונית.

18. דברים, עמ' 355-354, ועיי"ש בהערות.

וכוונתו ל'שיר האמונה' של מרן הרב זצ"ל, "לעד חייה בלבבנו"¹⁹, שנדפס בסידורו 'עולת ראייה' (ח"ב עמ' שפט). וציינו בהערות שם לעוד שלושה מקומות מדברי רבינו: "...אמנם כבר נודעו נתפרסמו ונתקבלו, לעומת 'התקוה', דברי שירו של אאמו"ר הרב זצ"ל, 'לעד חיה בלבבנו האמונה הנאמנה'..." (מאגרת רבינו מכ"ד מנחם אב התשל"ח). "...יש לנו 'שיר התקוה', אמנם שיר האמונה 'לעד חיה בלבבנו האמונה הנאמנה' הוא הרבה יותר חזק מאשר 'עוד לא אבדה תקוותנו', שהוא ביטוי של יאוש של אדם הטובע בנהר"²⁰, ולא ביטוי של תחיה וגבורה" (שיחת רבינו, מס' 14, שיבת ציון, סע' 7). "הכנסנו (לשיבה) את ה'אמונה' במקום 'התקוה'. האמונה היא מקור התקוה... זה [=התקוה] ילדותית, מתקופה קודמת, ואילו 'האמונה' זה מתקופה מבוגרת, תקופה של בגרות. אנחנו הולכים ומתבגרים..." (משיחת רבינו, מוצאי שבת קודש, פרשת מטות מסעי תש"ס). ולסיום פרק זה נאמר, שלמרות אי ה"שלמות" של השיר²¹, בסופו של דבר ודאי שיש לנו הערכה לשיר זה, ואפילו נתינת "קדושה" מסויימת²², מצד האמת שהרי יש בו תוכן מאד חיובי (כמפורט בתחילת מאמרנו), וגם מצד שחימם לאורו מליוני יהודים, ומדינת ישראל קבעה אותו לסמלה²³.

19. באגרתו שנדפסה בספר "מכותבי ראייה" (מאת הרב נריה גוטל שליט"א) עמ' טו, הגדיר מרן הרב את שירו במילים מרוממות: "שיר האמונה שלי, שכולל אהבת התורה והארץ ביחודא שלים, מופע מאהבת השי"ת אשר בקדושת נשמת ישראל".

20. לדוגמא, מרן הרב זצ"ל שעתיים לפני פטירתו, אמר לתלמידו מרן הגרימ"ח זצ"ל: "עוד לא אבדה תקוותי לשמים" (מכתבי מרום, סי' סג), והוא בחינת "אפילו הרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים" (ברכות), ואין סיבה שבהמנון הלאומי יתבטאו כך. [וביחוד תוספת המילה "עוד לא" מחזרה מעט, שאפשר להבין שכוונתה עדיין לא, אבל בהמשך אולי כן תאבד תקוותנו...].

21. כאמור, בשתי נקודות: הגדרה בקטנות של החזרה לציון, רק כדי להיות "עם חופשי", וביטוי של חולשה, "עוד לא אבדה תקוותנו".

22. כידוע, שביום העצמאות נקבע בתקנת הרבנות הראשית ששרים בסוף התפילה את "שיר המעלות" במנגינת "התקוה". בספר "רבנו" (ירושלים תשס"ד) בעמ' 149 מובאת תמונה של גדולי התלמידי חכמים שבדור, כשכולם עומדים בעת שירת "התקוה" באירוע מסויים. ולאפוקי ממה שראיתי לפני שנים שאחד יצא בספרו במילים חריפות נגד שיר זה, ומסופקני אם בכלל שם לב למילים, או שכעסו העבירו על דעתו.

23. "ההתייחסות בחביבות ובחרדת קודש אל זכותנו לתקומת מצות מדינתנו, ואל תפארת סידוריה וסמליה, היא הביטוי הבריא של קדושת עם ישראל המכיר ומודה ומברך חסדי השי"ת עלינו, והיא גם כן קדושה של ממש... תחושת החיוניות הכלל ישראלית..." (מתוך מכתב הרצי"ה זצ"ל בקשר לדגל המדינה). וכעין זה הדריך מו"ר הרב יצחק בן-שחר שליט"א, ראש ישיבת קדומים, לגבי כ"ז בניסן, "יום השואה" שקבעה מדינת ישראל, שאמנם לא נקבע ע"פ סמכות תורנית, והוא בעייתי מבחינה הלכתית (בגלל קביעתו בחודש ניסן, ראה בשו"ע וברמ"א

האם אכן "הציונות - דבר אין לה עם הדת"?

באמת השמטת היסוד התורני משיר התקוה אינו במקרה. הוא מתאים למה שנקבע ביסוד התנועה הציונית ש"הציונות - דבר אין לה עם הדת". דהיינו, אין לנו בדוקא התנגדות לדת, אבל אין שום קשר בין התנועה שפועלת למען העליה לציון לבין התורה, והוא ענין פרטי של המעוניין בזה.

כנגד אימרה זו מחה מרן הרב זצ"ל בכל תוקף²⁴, שהרי ודאי יסוד הכל הוא מכח הקב"ה בורא העולם, שנתן לנו את תורתו והנחלנו את ארץ הקודש. אם אין יסוד, גם הבנין יפול, וכידוע הדברים הקשים שכתב הרב על לאומיות וציונות בלי תורה²⁵. וזה לשונו מתוך אגרתו לתנועת המזרחי:

"הנני מוצא את עצמי מחוייב להקדים הקדמה כללית, שהנני מעירה בכל פעם שמזדמן לי הדבר לדבר ע"ד ה"מזרחי" וערכו: שיש חוק אחד שהוא מחוייב, לדעתי, לחוק על גלגל, שרק על-ידו תופיע עליו אור נשמתו הפנימית, חפשית מכבלי הסתירה המכבידים עליו. החוק הזה הוא: **שיביע המזרחי בגלוי**, שלמרות האמון שהוא מראה תמיד להציוניות הכללית, מצד שיתופו עמה בהמחשבה הלאומית והתגשמות שאיפותיה במעשה, **לוחם הוא עם-זה על הסעיף היחידי החקוק בציוניות עוד מטעם הקונגרס הראשון, האומר ש"הציוניות דבר אין לה עם הדת"**.

החוק הזה הוא עושה באמת את כל התעמולה ה"מזרחית" פלסתר, שהרי ה"מזרחי" עומד הוא נכון על כבר התורה, ודבר-ד' נר הוא לרגליו, ואנו כל שלמי אמוני ישראל יודעים אנו ברור, שרק באיכות הקישור הנאמן של האומה בכללה עם תורת-חיים שלנו, תורת ד' תמימה, תלויה היא הצלחת הציוניות והתגברות כוחה מיד ולדורות,

סי' תכ"ט סע' ב'), ומבחינה השקפתית (בהיותו מדגיש בעיקר את גבורת הקרב של מרד גטו וורשה, דבר שעלול לשים בצל את גבורת שאר היהודים שנהרגו). אך אחר שכבר נקבע יום זה במדינה ורבות ישראל מתייחדים בו עם זכר השואה, אין אנחנו יכולים 'להתעלם' ממנו, אלא לצרפו ליום עשירי בטבת, "יום הקדיש הכללי" שקבעה הרבנות הראשית.

24. האיזכור של אימרה זו וההתנגדות הנמרצת לה מופיעה (חוץ מהאיגרת שלקמן) בעוד לפחות שש מקומות בכתבי הרב: אגרות הראיה ח"ב סי' תקלד, תקעא, ח"ג סי' תתפב, ח"ד בנוספות איגרת 3, אוצרות ראיה באגרות 168□167, ושם בכרך ב "אפיקים בנגב". [נע"פ חיפוש במחשב ע"י פרויקט כתבי הרב, בהוצאת הרב דב גולדשטיין ודרור שילה].

25. "זהיד הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי הגויים, באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזויפת בגרגרים של היסטוריה ושל חבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ במקום שהפנים כולו הוא אינו יהודי, העומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת, ולסוף ג"כ לשנאת ישראל וארץ ישראל, כאשר כבר נוכחנו ע"פ הנסיון" (אגרות ראיה, א, קמד). וראה עוד מש"כ מרן הרב בספרו 'עץ הדר' עמ' יא.

ובעזיבתה-של-תורה אין תוחלת ותקוה, וכל פרח מוכרח להיות כמק וכל שורש כאבק - ואיך יוכל "המזרחי" לעבור בשתיקה על חוק זה, העוקר את כל משאת-נפשו. ולפי דעתי העניה אין תקנה ל"המזרחי" כי-אם כשידבר בשפה ברורה, שעם כל אהבתו להציוניות בכללה, ושעם כל מה שהמעשים והדעות, הזרים והרחוקים, של רבים מהציונים, לא יוכלו לגרום לו כל נסיגה-לאחור וכל חלישות-כוח מלהרפות עבודתו השקודה על ככר התחיה הלאומית בארץ-אבות ביחוד, בכל זאת על החוק המחפיר הזה הוא נלחם בכל כח, ולא ישקוט ולא ינוח עד אשר יורידהו מעל במת הציוניות, ותחתיו יוחק חוק לישראל כמו שהוא באמת, "זכרו לעולם בריתו דבר ציוה לאלף דור, אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק, ויעמידה ליעקב לחוק, לישראל ברית-עולם. לאמור לך אתן ארץ כנען חבל נחלתכם".

ההתנגדות הנמרצה לחוק ההורס הנ"ל מוכרחת היא להיות בולטת מכל פינותיו של "המזרחי". היא צריכה להיות חרותה בתור מוטה קצרה על כל גליון מגליונותיו הרשמיים, היא צריכה להישנות אלפי-אלפים פעם, בכל כנסיה בין חרשה בין ישנה. האמת הנצחית הזאת לא תוכל להפסיק מתעמולתה, עד אשר תעמוד בבטחה על מכונה, שאז הכל יכירה, ותהי לנחלה לישראל". [אגרות הראי"ה ח"ב תצז].

וגילו ברעדה

"עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" (תהילים ב, יא). לגיל או לרעוד? חז"ל אומרים: "במקום גילה - שם תהא רעדה" (ברכות ל:). בירושלמי שם (פ"ה ה"א) מבואר להיפך: "לשיבוא יום רעדה - תגילו".

שמעתי פעם מהג"ר שאול ישראלי זצ"ל, ר"י 'מרכז הרב', שבאר שהם שתי אפשרויות: לעיתים אנחנו מאד שמחים על מצב מסויים, וצריך לומר לנו שזכור שעדיין לא הכל מושלם וצריך רעדה.

אבל לעיתים המצב הפוך, שיש רעדה, וצריך לעודד אותנו שבכל זאת נשמח על הדברים הטובים.

ואמר זאת על מדינת ישראל, שלעיתים יש שמחה גדולה, מדינה שמיישבת את הארץ, הולכת בכיוון הדתי-ימני, וכו'. וצריכים לזכור שעדיין יש לנו הרבה לתקן ולהוסיף.

אבל לעיתים יש ממשלת שמאל, ומצב הארץ והתורה בסכנה, וממילא יש רעדה בלב. וצריך לזכור שבכל זאת יש לשמוח על הרבה דברים טובים שיש.

כשאדם חי במרוצת הרגלו, בד"כ אינו מספיק לשים לב לדברים שכבר התרגל אליהם. רק כשמתחילים להתבונן, פתאום רואים ששום דבר אינו מובן מאליהו. וכי אחרי אלפיים שנות גלות, ומיד אחרי השואה הנוראה, "טבעי" שתקום מדינת היהודים?

וכששמים לב כמה גדולה מעלת המדינה, שקמה בהשתדלות רבה ובמסירות אין קץ, עם סייעתא דשמיא ענקית, הרי אז כל עצמותינו תאמרנה שירה מגודל הנס שאנו זוכים להיות בו.

ואין זה סותר כלל למה שלמעשה מוטל עלינו במלוא המרץ לפעול עם אל²⁶, להרבות חיוב ולהתנגד לשלילה. אדרבה, אם אכפת ממהו צריך לפעול לטובתו, "חושך שבטו - שונא בנו, ואוהבו - שחרו מוסר". אבל העיקר שנוכח שכתמים נראים על חולצה בהירה, ולא על שחורה...

מהלכים

לסיום, נתבונן בדברי האבן עזרא. כשעם ישראל יוצא ממצרים, בדרכו למתן תורה ולארץ ישראל, לפתע מתקבלת הוראה "מדהימה" משמים, לחזור אחורה! "דבר אל בני ישראל, וישבו ויחנו לפני פי החירות... נכחו תחנו על הים". באמת לא הגיוני כלל. ואז מגיע הנימוק: "ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ... וחיזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם, ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצריים כי אני ה'!" אומר שם רבינו האבן עזרא, שיש בזה לימוד גדול: "מדרך האמת אין ראוי למשכיל לחשוב על מעשה השם **למה עשה כן**, כי כל מעשיו בחכמה, וחכמת האדם כאין נגדו. והזכרתי זה, בעבור שתראה בזה הפרשה שציוה השם שישובו אחורנית, דרך ערמה, כדי שיצא פרעה וירדוף אחריהם, ויטבע בים. **ומחשבות השם עמוקות!**" כלומר: יש מהלכים של ההשגחה בעולם. גם נסיגות יכולות להתברר בסופו של חשבון כמשמשות לעליה והתקדמות גדולים יותר. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי²⁷". וכבר כתב הרב באגרותיו שרואים שמכל ירידה וצרה שקרתה לישוב היהודי בא"י צמחה מזה עצמה ישועה והתפתחות גדולה.

26. עתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי הרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו" (ויק"ר כו, ב).

27. הרצי"ה זצ"ל היה מביא פירוש מענין על מה שאומרים בוידוי: "על חטא שחטאנו לפניך בתמהון לבב", שהכוונה שתמהנו על מעשי השם, מדוע כך ולא כך, במקום להתבטל לרצונו. וראה עוד בענין המהלכים המורכבים של הקב"ה בעולם ברמב"ם הלכות מלכים יא, ד (בסוף, בגירסה המקורית שלא צונזרה) על הנצרות והאיסלם, בדרך השם לרמח"ל ח"ד פ"ד, ובאורות עמ' לה לגבי כח המדמה והנבואה.

לכן, צריכים סבלנות. ב"ה הקץ המגולה כבר נראה, א"י נותנת פירותיה בעין יפה לקראת "עמי ישראל כי קרבו לבא". זה השלב החומרי של בנין הארץ, ועל גבי זה תופיע בעז"ה הקומה השניה הרוחנית.

יש שלבים בהתקדמות²⁸. לא כגאולת מצרים שהיתה בחיפזון תהיה הגאולה האחרונה: "כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו, כי הולך לפניכם השם ומאספכם אלהי ישראל" (ישעיהו נב, יב). הקב"ה מביא את הגאולה לאיטה, דרך מאורעות שונים ומשונים, חלקם טבעיים והגיוניים וחלקם לא צפויים, והכל לטובתנו²⁹.

ואף שאיננו מזלזלים ח"ו באותם שמבקשים: "אנחנו רוצים משיח עכשיו", וגם אנו מחכים לו בכל יום שיבוא, ובתפילת שמונה עשרה אומרים ג' פעמים ביום: "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", וכיו"ב על ירושלים והחזרת העבודה³⁰. ומ"מ עיננו הרואות שבינתיים יש מהלך של "כך היא גאולתם של ישראל, כאילת השחר - קימעא קימעא, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת" (אסתר רבה), וכלשון הרב שזו אינה חולשה אלא גבורת גבורות³¹.

יהי רצון שנזכה בעונה לפעול עם אל ועם עמו ישראל, ויבוא לציון הגואל!

28. גם בשירת הים כתוב: "נחית בחסדך עם זו גאלת, נהלת בעון אל נזה קדשך". תחילה באים לא"י, ואח"כ מתעלים ומתקרבים אל הקודש בירושלים.

29. כדרך שרואים באופן בולט במאורעות של מכירת יוסף עד לירידה למצרים ("אתם חשבתם לרעה, אלוקים חשבה לטובה!"), וכן במאורעות של מגילת אסתר. וכבר אמרו חז"ל על הפסוק: "כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם, מחשבות שלום ולא לרעה" (ירמיהו כט, יא): "שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח" (בראשית רבה).

30. ולא כאפשרות לטעות בזה, כאילו יש 'הכרח גמור' למהלך של קימעא קימעא, ורק אנשי חסידות חב"ד וכיו"ב הם בעלי השיטה של ציפיה למשיח כעת. ואינו נכון, וכידוע מרבין של כל ישראל רבי ישראל מאיר הכהן זצ"ל, בעל המשנה ברורה והחפץ חיים, כמה השתוקק ודיבר על הגאולה הקרובה ממש, כנמצא בספריו ובקורות חייו. ועיקר המהלך של "קימעא" כוונתו לגאולה בשלבים, ולא דוקא לאיטיות, כמוכח במדרש שלמד זאת ממעשה הגאולה שבזמן מרדכי ואסתר, ושם המאורעות התרחשו במהירות.

31. אגרות הראי"ה ח"ג עמ' כ-כא, ושם האריך בהסבר הגדולה של מהלך הגאולה שמקושרת לטבע.

הנוסח המקורי של מילות "תקוותנו", המקור להמנון המדינה "התקווה":

כל עוד דמעות טהורות מעין בת עמי נוזלות, ולבכות לציון בראש אשמורות עוד תקום בחצי הלילות.	כל עוד בלבב פנימה נפש יהודי הומיה, ולפאתי מזרח קדימה עינו לציון צופיה
עוד לא אבדה תקוותנו...	פזמון: עוד לא אבדה תקוותנו, התקווה הנושנה: לשוב לארץ אבותינו לעיר בה דוד חנה
כל עוד נטפי דם בעורקינו רצוא ושוב יזולו, ועלי קברות אבותינו עוד אגלי טל יפולו.	כל עוד דמעות מעינינו יזלו כגשם נדבות, ורבבות מבני עמנו עוד הולכים על קברי אבות.
עוד לא אבדה תקוותנו...	עוד לא אבדה תקוותנו...
כל עוד רגש אהבת הלאום בלב היהודי פועם עוד נוכל קוות גם היום כי עוד ירחמנו אל זועם.	כל עוד חומת מחמדינו לעינינו מופעת, ועל חורבן מקדשנו עין אחת עוד דומעת.
עוד לא אבדה תקוותנו...	עוד לא אבדה תקוותנו...
שמעו, אחי, בארצות נודי את קול אחד חוזינו: כי רק עם אחרון היהודי גם אחרית תקוותנו!	כל עוד מי הירדן בגאון מלוא גדותיו יזולו, ולים כנרת בשאון בקול המולה יפולו.
עוד לא אבדה תקוותנו...	עוד לא אבדה תקוותנו...
לך עמי, לשלום שוב לארצך, הצרי בגלעד, בירושלים רופאך, רופאך השם, חוכמת לבבו, לך עמי לשלום, ורפואה קרובה לבוא...	כל עוד שמה עלי דרכים שער יוכת שאידה, ובין חורבות ירושלים עוד בת ציון בוכה.
	עוד לא אבדה תקוותנו...